

Bjercke og Eliassens Minnehall i Stavern

Minnehallen som prosess, arkitektur, sted og minne

Anna Moe Jensen

Kunsthistorie og visuelle studier

Veiledet av Espen Johnsen

Universitetet i Oslo

Institutt for filosofi, idé – og kunsthistorie og klassiske språk

Juni 2022

Forord

Først og fremst vil jeg gi en stor takk til Bjørn Tore Rosendahl ved Arkivet freds- og menneskerettighetscenter i Kristiansand for god hjelp, oppmuntring og tiltro til mitt arbeid, og tildeling av Jon Michelets mastergradsstipend. Takk til Nils Melau for informasjonsrik omvisning av Minnehallen. Takk til Turid Veslum fra Sjømannshjemmet for det originale festskriftet til Minnehallen fra 1924. Takk til Nasjonalmuseet studiesalen – arkitektur for fremhenting av arkivmateriale. Takk til min veileder Espen Johnsen for gode kommentarer og innspill underveis. Takk til Selma for hjelp med fotografering av Minnehallen, og en stor takk til Kari for støtte og korrekturlesning.

Innholdsfortegnelse

Forord	III
1. Innledning	1
1.1 Emnevalg	1
1.2 Forskningshistorikk	2
1.3 Målsetninger, metodisk tilnærming, teoretiske perspektiver og problemstilling	3
1.5 Kildemateriale	6
2. Om minneteorier og monumenter	8
2.1 Minneteorier	8
2.2 Arkitektur som monument og kunstverk	12
3. Krigsseilerne	14
3.1 Krigsseilernes innsats under første verdenskrig	15
3.2 Krigsseilernes posisjon i samtiden	18
3.3 Ideen om et monument oppstår og blir etablert	20
3.4 Et første skritt	22
4. Minnehallen i byggeprosess. Brytningstid i norsk arkitektur	27
4.1 Konkurransen i en brytningstid	27
4.2 Den arkitektoniske situasjonen i Norge på 1920-tallet	32
4.4 Arkitektenes plan- og byggeprosess	35
4.5 Det oppførte bygget og innvielse	39
5. Minnehallens arkitektur	42
5.1 Minnehallen som monument over nyklassisismen	42
5.2 Mulige inspirasjonskilder i ytre rom: pyramider og fransk revolusjonsarkitektur	46
5.3 Hallen og krypten	48
6. Minnehallen som sted og minne	52
6.1 Stedsidentitet	53
6.2 Stedsanalyse	55
6.3 Bjercke og Eliassens stedsanalyse	55
7. Minnehallen som stedbundet minne	60
7.1 Et sted og rom	60
7.2 Minnehallen som et erindringssted	64
Oppsummering	66
Figurer	69
Liste over figurer	102
Litteraturliste	106

1. Innledning

1.1 Emnevalg

Temaet for min masteroppgave er det nasjonale minnesmerke for sjøfolkene som omkom i første og andre verdenskrig tegnet av arkitektene Andreas H. Bjercke (1883-1967) og Georg Eliassen (1880-1964). Minnehallen ble bestemt bygget i Stavern og stod ferdig i 1926. Oppgaven skal undersøke Minnehallen som prosess, arkitektur, sted og minne. Historien til krigsseilerne vil være det historiske bakteppet for analysen, da dette vil gi meg en større forståelse av Minnehallen som et nasjonalt minnesmerke. Begrepet *krigsseilere* brukes i dag om sjøfolk i den norske handelsflåten som seilte under første eller andre verdenskrig, og er begrepet jeg vil bruke i oppgaven min. Oppgaven vil gjøre en arkitekturhistorisk kartlegging og analyse av Minnehallens arkitektur, samt undersøke Minnehallen som nasjonalt minnesmerke med utgangspunkt i teoretiske perspektiver innenfor minneteori og arkitekturteori. Jeg vil også gjøre en stedsanalyse for å undersøke Minnehallen som et minnested. Minnesmerker og monumenter viser til en bestemt person eller hendelse i form av en bygning, struktur eller skulptur. Ordet minnesmerke stammer fra det latinske ordet *monumentum* som betyr grav eller minnedegnelse.¹ Betydningen av begrepet minnesmerke, eller i dette tilfellet Minnehallen, ligger i navnet. Minnehallens oppgave er å minnes og bevare historien til krigsseilerne fra første og andre verdenskrig ved å gi oss et felles erfaringsrom.

Minnehallen til Bjercke og Eliassen har en spesiell arkitektonisk skulpturell form med referanser til oldtidens gravtradisjoner. Byggverket har en enkel geometrisk pyramideform uten utsmykning eller ornamentikk i fasaden. Formen til Minnehallen kan også minne om en varde eller et tradisjonelt sjømerke. Den skulpturelle formen til Minnehallen kan også gi minnesmerket en kunstnerisk verdi, og for å undersøke Minnehallen som kunstverk, vil jeg støtte meg på teorien om monumenter og minnesmerker som kunst. Minnesmerkens kunstneriske utforming påvirker hvordan minnet bevares. Den reflekterer samtidens håndtering av hendelsen, samt hvordan man ønsket at de historiske hendelsene skulle fremstå i ettertid. Min motivasjon for oppgaven er å undersøke prosessen med Bjercke og Eliassens Minnehall i en brytningstid i norsk arkitektur, samt Minnehallens betydning for vårt minne om

¹ Tostrup, Elisabeth. *Architecture and rhetoric*. (London: Andreas Papadakis Publisher) 1999. 69

krigsseilerne. Særskilt er bygget interessant da denne delen av Norges krigshistorie i den siste tiden har fått kritikk for lite oppmerksomhet.

1.2 Forskningshistorikk

Arkitekturteoretikeren Christian Nordberg-Schulz (1926-2000) skriver om Bjercke og Eliassen i boken *Norges Kunsthistorie* under tittelen *Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme – Norsk arkitektur 1914-1940* (1983).² Bjercke og Eliassen tilhørte generasjonen norske arkitektstudenter som dro til Stockholm for å utdanne seg på begynnelsen av 1900-tallet, og arkitektenes virke tilhører den norske arkitekturhistorien fra rundt 1910 til 1930. Tiden i Sverige viste seg å være en viktig kilde til inspirasjon for arkitektenes videre arbeid. Et av de viktigste verkene som blir trukket frem i teksten til Nordberg-Schulz er Sjømannskolen på Ekeberg; et enormt prosjekt som stod ferdig i 1919 og som i senere tid er blitt omtalt som et av Oslos landemerker.³

Nyere forskning på Bjercke og Eliassen og den norske nyklassisismen finnes i artikkelen *Fra nordisk impuls til romerske palasser, utenlandsk påvirkning på norsk nyklassisisme* (1994) av Espen Johnsen.⁴ Artikkelen redegjør for de ulike aspektene til den internasjonale innflytelsen i norsk arkitekturhistorie på 1920-tallet og den nordiske nyklassisismen.

Den svenske arkitekturhistorikeren Eva Eriksson skriver om den svenske arkitekturens utvikling fra 1890-1935 i bøkene *Den moderna staden födelse (Svensk arkitektur 1890-1920)*⁵ og *Den moderna staden tar form (arkitektur och debatt 1910-1935)*.⁶ Bøkene har gitt meg innblikk i fornyelsen av de gamle tradisjonene, fra nasjonalromantikken til nyklassisismen og samtidens arkitekturdebatt fra de første tiårene av 1900-tallet. Eriksson beskriver også hvordan tidsånden kom til uttrykk i noen av de viktigste svenske arkitektene; Gunnar Asplund og Ragnar Östberg.

² Nordberg-Schulz, Christian. *Norges kunsthistorie. Mellomkrigstid*. Bind 6 (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag) 1983

³ Nordberg-Schulz, Christian. 1983. 25

⁴ Johnsen, Espen. *Nordisk impuls, til romerske palasser. Utenlandsk påvirkning på norsk nyklassisisme*. Norsk Arkitekturmuseum Årbok. (Norge: BONYTT A/S.) 1994

⁵ Eriksson, Eva. *Den moderna staden födelse (Svensk arkitektur 1890-1920)*. (Stockholm: Ordfronts Förlag) 1990

⁶ Eriksson, Eva. *Den moderna staden tar form (arkitektur och debatt 1910-1935)*. (Stockholm: Ordfronts Förlag) 2001

Forskning på krigsseilernes historie finner jeg i blant annet Elisabeths Solvangs bok *Hedret og Glemmt* (2020)⁷ og Gunnar Jermans bok *Vår ære og vår avmakt* (2016).⁸ Solvang fordypet seg i hvordan det norske samfunnet behandlet krigsseilerne fra første verdenskrig, spesielt i form av økonomisk kompensasjon og anerkjennelse. Solvang skriver også om hvordan det norske samfunnet minnet krigsseilerne som mistet livet under krigen i form av ulike minnesmerker. Jerman beskriver krigsseilernes betydelige rolle i første verdenskrig, den uinnskrenkede ubåtkrigen og det økonomiske spillet mellom landene. I tillegg utførte han en grundig oppføring av de norske skipene som ble senket og forsvant i krigsårene.

1.3 Målsetninger, metodisk tilnærming, teoretiske perspektiver og problemstilling

Målsetningen for oppgaven er å åpne opp for en ny betraktelse av Minnehallen til Bjercke og Eliassen. Oppgaven vil basere seg på arkitekturteori, minneteori og stedsanalyse. Med en kombinert analyse av arkitektur-, minneteori og stedsanalyse vil oppgaven min stille nye spørsmål og frembringe ny kunnskap om Minnehallens arkitektur og Minnehallen som et nasjonalt minnesmerke.

Masteroppgaven er en arkitekturhistorisk oppgave og vil basere seg på en tradisjonell historisk- biografisk metode. Analysen av hensikten med Minnehallen vil basere seg på materiale som jeg har samlet inn fra Arkivet, og dette har gitt meg et godt innblikk i planleggings- og byggeprosessen. Oppgaven skal undersøke byggverkets arkitektur, kunstneriske virkemidler, samt trekke paralleller til aktuell internasjonal innflytelse for en bredere refleksjon rundt byggverkets utforming, da stilkarakteristikken til Minnehallen gjør uttrykk for arkitektenes valg og gjenspeiler tendensene i samtidens arkitektur.

De teoretiske perspektivene i oppgaven min vil være minneteori, arkitekturteori og stedsanalyse. I første kapittel vil jeg utdype de ulike minneteoriene jeg skal bruke i analysen, samt arkitekten og arkitekturteoretikeren Adolf Loos (1870-1933) teori om monumentet som kunstverk. I den første delen av kapittelet vil jeg støtte meg på den franske sosiologen Maurice Halbwachs (1877-1945)⁹ teori om det kollektive minnet. Halbwachs var den første som behandlet minnet i en kollektiv størrelse teoretisk i boken *La Mémoire Collective* (1950). Utgangspunktet for teorien om det kollektive minnet er ”at erindringen i selve sitt vesen er

⁷ Solvang, Elisabeth. *Hedret og glemmt. Krigsseilerne fra første verdenskrig og det norske samfunnet*. (Bergen: Fagbokforlaget) 2020

⁸ Jerman, Gunnar. *Vår ære vår avmakt*. (Oslo: Aschehoug) 2016

⁹ Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. (Chicago og London: The University of Chicago Press) 1992.

kollektiv”.¹⁰ Halbwachs teorier brukes ofte som utgangspunkt i krigserindring og kan derfor brukes til å undersøke Minnehallens minnefunksjon. Ved å ta i bruk Halbwachs teorier vil jeg kunne undersøke hvordan Minnehallen som nasjonalt minnesmerke videreformidler krigsseilernes historie. Videre vil jeg presentere arkitekturhistorikeren Can Bilsels teori om hvordan minner kan festes i arkitektur og historikeren James E. Youngs (1951-) teori om det nasjonale minnet i minnesmerker, og Adolf Loos teori om monumenter og minnesmerker som kunst.

I stedsanalysen vil jeg støtte meg på arkeologen og talsmann for post-prosessuell arkeologi, Christopher Tilley (1955-), og den franske historikeren Pierre Nora (1931-). Tilley undersøker hva som skjer når et sted blir tatt i bruk av mennesker. Når et minnesmerke eller monument blir etablert blir stedet tillagt en meningsfull dimensjon for mennesker, og stedet får en ny ”romlighet”. Dette kaller Tilley *det sosialt konstruerte rommet*.¹¹ Med Tilleys teori vil jeg kunne undersøke hvordan bebyggelsen av Minnehallen endrer stedet. Nora undersøker hvordan ethvert sted, objekt eller konsept har historisk betydning i det kollektive minnet, enten det er materielt eller immaterielt.¹² I tilfellet med minnesmerker betegner Nora slike steder som ”erindringsrom” eller ”erindringssted”¹³. Ved å bruke Noras teori om erindringsteder og -rom vil jeg kunne undersøke hvordan Minnehallen som byggverk og sted fremkaller og bevarer minnet om krigsseilerne.

De presenterte teoretiske perspektivene vil bidra til å besvare oppgavens hovedproblemstilling og delproblemstillingene. Oppgavens hovedproblemstilling er:

Hvordan blir historien til krigsseilerne bevart av Minnehallen som prosess, arkitektur, sted og minne?

Opgaven er inndelt i seks kapitler med fem delproblemstillinger som baseres på oppgavens hovedproblemstilling. Kapitlenes delproblemstillinger vil tydeliggjøre hva hvert kapittel ønsker å besvare, og underbygge besvarelsen for hovedproblemstillingen.

¹⁰ Kverndokk, Kyrre. *De kjempet de falt de gav oss alt, om den rituelle bruken av norske krigsminnesmerker*. Universitetet i Oslo Institutt for kulturstudier, hovedoppgave i folkloristikk. Universitetet i Oslo, 2000. 11

¹¹ Tilley, Christopher. *A Phenomenology of Landscape – Places, paths and Monuments*. (Oxford/Providence, USA: Berg Publishers) 1994. 10

¹² Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter Memory. (University of California Press). 1989. 19

<http://www.jstor.org/stable/2928520>

¹³ Nora, Pierre. 1989. 19

1. Hvordan kan Minnehallen bidra til å skape minner og bevare krigsseilernes historie?

Kapittel 2 skal presentere det minneteoretiske rammeverket for oppgaven. For å besvare delproblemstillingen vil jeg undersøke hvordan begrepet *det kollektive minnet* kan knyttes til Minnehallen. Det kollektive minnet blir ofte brukt i erindringsstudier og studier av fortiden, og kan tolkes i flere sammenhenger, men er spesielt undersøkt i forbindelse med minnesmerker og monumenter. Teorien om det kollektive minnet vil dermed gi oppgaven et godt utgangspunkt for å undersøke hvordan Minnehallen bidrar til å bevare krigsseilernes minne og historie.

2. Hvordan bidrar Minnehallen til historiebevissthet om krigsseilerne?

Kapittel 3 vil gi oppgaven kontekst og et historisk bakteppe for å forstå Minnehallens tilnærming til krigsseilernes historie. Kapitlet vil belyse krigsseilernes innsats under første verdenskrig, deres posisjon i samtiden og startfasen av Minnehallen. Jeg vil også redegjøre for finansieringen av Minnehallen og diskusjonene som oppstod i planleggingsprosessen rundt tomtevalget. Det historiske bakteppet er viktig for oppgaven, og krigsseilernes historie er i den forbindelse viktig for å undersøke hvordan Minnehallen bidrar til historiebevissthet. Et minnesmerke som Minnehallen materialiserer minnet i sin bygningskropp, og bidrar til bevissthet om en viktig del av Norges krigshistorie.

3. Hvordan gjenspeiles brytningstiden i den norske arkitekturen i Minnehallen?

Kapittel 4 vil presentere den arkitektoniske situasjonen i samtiden, arkitektkonkurransen, brytningstiden som gjenspeiles i Bjercke og Eliassens Minnehall og de andre premierte utkastene. Kapitlet vil belyse arkitektenes plan- og byggeprosess, det oppførte bygget og innvielsen av Minnehallen.

4. Hvilke arkitekturhistoriske referanser har Minnehallens arkitektur?

Kapittel 5 vil belyse Minnehallen i en arkitekturhistorisk sammenheng og undersøke mulige inspirasjonskilder i det ytre og indre rom, samt mulig maritim og lokal påvirkning. Kapitlet vil også undersøke mulige likhetstrekk fra arkitektur i samtiden og revolusjonsarkitekturen fra 1700-tallet. Her vil jeg undersøke Minnehallens likhetstrekk til Skogskapellet til den svenske arkitekten Gunnar Asplund (1919-1920) og Etienne Louis Boullées (1728-1799) monumentale monumenter fra slutten av 1700-tallet.

5. Hvordan løfter Minnehallen stedets identitet og ånd?

I Kapittel 6 og 7 vil jeg undersøke hvordan Minnehallen endrer stedets karakter. Ettersom Stavern har en lang historie som kyst- og forsvarsby med flere historiske bygninger, blir Minnehallen en del av Staverns identitet. Minnehallen stedeliggjør også historien og minnet om krigsseilerne. Arkivmaterialet jeg fikk tilgang til på Nasjonalmuseet - Arkitektur viser at Bjercke og Eliassen gjorde grundige stedsstudier av tomten til Minnehallen. Juryen i arkitektkonkurransen poengterte også hvordan Bjercke og Eliassens utkast spesielt viste forståelse for både landskapet og Staverns historiske kystbygninger.

Et minnesmerke som Minnehallen forbinder stedet med fortiden, og stedet blir dermed et rom for kontemplasjon over vår historie. Kapitlet vil undersøke hva som skjer når et sted blir tatt i bruk, og her vil jeg diskutere hvordan Minnehallen gir stedet en aura eller ”ånd”. Her støtter jeg meg på Nordberg-Schulz teorier om ”stedets ånd” og Tilleyes fem nivåer av det sosialt konstruerte rommet. I tillegg benytter jeg Noras teori om hvordan den kollektive erindringen knyttes til et minnested og hvordan et minnesmerke endrer stedets symbolske betydning.

1.5 Kildemateriale

Kildene for oppgaven baserer seg hovedsakelig på brevkorrespondansen mellom arkitektene, byggekomiteen og byggmesteren, det originale programmet for arkitekturkonkurransen, dokumenter, taler og personlige brev som befinner seg i Arkivet i Kristiansand. Materialet fra Arkivet har vært helt essensielt for oppgaven da det har gitt meg en bred forståelse av Minnehallens historie både på et rent faglig nivå, men også på det mer personlige med de delte meningene som oppstod under Minnehallens oppføring.

Minnehallens ”festskrift”, som ble utgitt i forbindelse med seremonien som ble holdt da den første byggesteinen til Minnehallen ble nedlagt i 1924, er også en viktig kilde for oppgaven. Festskriftet gir en omfattende beskrivelse av Minnehallens oppføring herunder finansiering, Minnehallens reisning, valg av arkitektkonkurransens jury, de premierte konkurranseutkastene og en oversikt over de da registrerte omkomne ved norske krigsforlis mellom 1914-1918. Som følge av at festskriftet ble skrevet i samtiden, gir det meg også et godt innblikk i datidens forhold til Minnehallens planleggings- og byggeprosess.

I forbindelse med 70-års jubileet i 1996 ble det skrevet et hefte utgitt av Tilsynskomiteen for Minnehallen ved styret for Det nasjonale aldershjem for sjømenn i Stavern,

med Thor-Olaf Marthinsen som redaktør.¹⁴ Da heftet er skrevet i senere tid gir det dermed et nyere perspektiv på Minnehallens planleggings- og byggeprosess. Heftet inneholder også nyere informasjon om finansiering, utsmykningskonkurransen fra 1930, og den endelige utsmykningen som stod ferdig 12 år etter innvielsen i 1938.¹⁵

Primærkildene for arkitekturanalysen vil være tegnematerialet og fotografiene til Bjercke og Eliassen som befinner seg på Studiesalen ved Nasjonalmuseet – Arkitektur. Her finnes det originale konkurranseutkastet, tegninger, skisser og fotografi av interiør, dokumentasjon av byggeprosessen og tegningene til byggmester Valdemar Thorenfeldt.¹⁶

¹⁴ Marthinsen, Thor-Olaf. For Offervilje og Sjømannsdåd, sjømennenes minnehall gjennom 70 år. Tilsynskomiteen for Minnehallen v/styret for Det nasjonale aldershjem for sjømenn, Stavern.Larvik: ØP-Media, 1996

¹⁵ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 27

¹⁶ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 17

2. Om minneteorier og monumenter

Ordet monument stammer fra det latinske *monumentum* og *monere* som betyr ”å minne” og ”å advare”. Et monument eller minnesmerke er et objekt som skal forevige minnet om en person, en hendelse eller en ide.¹⁷ For å kunne undersøke hvordan Minnehallen til Bjercke og Eliassen bidrar til å skape erindringer, minner og bevare historien vil jeg støtte meg på minneteori. Minneteorien undersøker hvordan individet eller en gruppes minne skapes i forbindelse med deres fortid, sosiale miljø og den nasjonale historien. Minneteoriene jeg skal presentere i dette kapitlet er teorien om det kollektive og nasjonale minnet. Disse teoriene vil hjelpe meg med å undersøke hvordan et minnesmerke med arkitektur som Minnehallen, kan fremkalle minner og erindringer, og hvordan den bevarer krigsseilernes historie. For å gi svar på dette vil jeg støtte meg på minneteoriene til Maurice Halbwachs (det kollektive minnet), James A. Young (det nasjonale minne i offentlige minnesmerker) og Can Bilsel (teori om hvordan minnet bevares i arkitektur). For å undersøke arkitektur som monument vil jeg basere meg på arkitekten Adolf Loos teori om monumentet som arkitektur og kunst.

2.1 Minneteorier

Det kollektive minnet refererer til den delte mengden av minner, kunnskap og informasjon til en sosial gruppe som er grunnleggende koblet til gruppes identitet. Begrepet kollektiv minne kommer fra den franske frasen *la mémoire collective*, et begrep som dukket opp på midten av 1900-tallet. Maurice Halbwachs analyserte og avanserte konseptet om det kollektive minnet i boken *La Mémoire Collective* (1951). I følge Halbwachs kan det kollektive minnet konstrueres, deles og videreformidles av store og små sosiale grupper. Eksempler på disse gruppene kan være nasjoner, generasjoner og samfunn. Temaet for det kollektive minnet er interessant for en rekke disipliner som psykologi, sosiologi, historie, filosofi og antropologi. Teorien om det kollektive og nasjonale minnet vil hjelpe meg med å kunne analysere hvordan og hvorfor Minnehallen til Bjercke og Eliassen skaper erindringer og minner, og bevarer historien.

Maurice Halbwachs og det kollektive minnet

Halbwachs tilhørte den andre generasjonen av *durkheimians*; en teoretisk tilnærming som undersøker samfunnets kraft på enkeltpersoner. Teorien baserte seg på den franske sosiologen David Émile Durkheims (1858-1917) tenkning. Durkheim mente at samfunnet, folks normer, oppfatninger og verdier påvirker folket, og denne innvirkningen skapte den *kollektive*

¹⁷ Tostrup, Elisabeth. 1999. 69

bevisstheten som gir oss en felles måte å forstå og oppføre oss i verden. Den kollektive bevisstheten binder enkeltpersoner sammen og skaper et sosialt felleskap.¹⁸ I boken *Collective Memory* presenterer Halbwachs sin teori om det kollektive minnet. Utgangspunktet for denne teorien er at det kollektive og individuelle minnet er sosialt konstruert. Halbwachs baserte seg på Durkheims tenkning, men mente at de kollektive minnene påvirkes av nåtidens mentale forestillinger, og at alle minner er sosialt konstruerte.¹⁹ I følge Halbwachs finnes det også flere kategorier av minner; ”individets indre, personlige og selvbiografiske minner, historiske minner og kollektive minner som en felles representasjon av en fortid delt av medlemmer i en gruppe.”²⁰

Halbwachs mener at enkeltmennesker erindrer bare som medlem av en sosial gruppe som det finnes uendelig antall av, og hver og en av disse sosiale gruppene har et erindringsfellesskap.²¹ Eksempelvis; en voksen person har en kompleks erfaringsbakgrunn gjennom medlemskap i ulike antall grupper. Dette gjør at erindring som oppfattes som individuell, bare er tilsynelatende. Erindringen skjer gjennom en sosial tilhørighet der felles referanser møtes gjennom kontinuerlig utvikling, og dette fører til at man bidrar til å opprettholde samtidens konstruksjoner.²² Et minnesmerke som Minnehallen blir da et sted som foreviger det kollektive minnet om krigsseilerne. Halbwachs spesifiserer at det kollektive minnet består og henter sin styrke fra en sammenhengende kropp av mennesker, der individene er gruppedlemmer som husker. Det betyr at sammen skaper individene, fra den spesifikke gruppekonteksten, minner om fortiden. Det kollektive minnet formes derfor av individene som tilhører den spesifikke gruppen.²³ Det kollektive minnet krever at gruppen tilhører sted og tid, ”Every collective memory requires the support of a group delimited in space and time”.²⁴ Her kan man si at gruppen som har minner knyttet til krigsseilerne, tilhører en egen gruppe med sitt eget kollektive minne. Minnehallen vil opprettholde denne gruppens kollektive minne, men også introdusere minnet til nye individer som kan ta del i dette kollektive minnet.

Halbwachs skriver også om hvordan fortiden kan bevares og holdes i live av skrifter, fotografi, minnesmerker og seremonier.²⁵ Historien og minnet om krigsseilerne blir også

¹⁸ Halbwachs, Maurice. 1992. 1-2

¹⁹ Førde, Anniken m.fl. *Å finne sted, metodologiske perspektiver i stedsanalyser*. (Bergen: Fagbokforlaget) 2013. 38

²⁰ Førde, Anniken m.fl. 2013. 38

²¹ Halbwachs, Maurice. 1992. 22

²² Halbwachs, Maurice, 1992. 24

²³ Halbwachs, Maurice, 1992. 22

²⁴ Halbwachs, Maurice, 1992. 22

²⁵ Halbwachs, Maurice. 1992. 25

forsterket og bevart av markeringer som holdes i Minnehallen. Deltakelse i disse markeringene og seremoniene opprettholder og gjenskaper minnet, bevarer de sosiale båndene til individene og forsterker historien til krigsseilerne.²⁶ Minnehallen er derfor et viktig møtested for å opprettholde og invitere til deltakelse i det kollektive minnet om krigsseilerne. Minnehallen som minnesmerke bidrar til en kontinuerlig bevaring av minnet og historien om krigsseilerne gjennom seremonier og markeringer. Minnehallen overfører også minnene videre til senere generasjoner.²⁷ Gjennom minneseremonier og minnesmerker vil den nåværende generasjonen kunne gjenskape sin egen fantasi av fortiden,²⁸ slik vil Minnehallen til Bjercke og Eliassen alltid fremkalle minner og bevare historien til krigsseilerne.

Kollektivt minne i arkitektur

Arkitekturhistorikeren Can Bilsel undersøker hvordan Halbwachs minneteori kan sees i sammenheng med arkitektur i artikkelen *Architecture and the Social Frameworks of Memory*. Bilsel hevder at arkitektur er fremtredende i Halbwachs arbeid da minnet overlever bare til en viss grad om det ikke er ”indeksert” i arkitektur, eller kartlagt til en urban og historisk topografi.²⁹ Bilsel mener i likhet med Halbwachs at minnet er sosialt konstruert og mangfoldig, men at det også kan knyttes til arkitektoniske steder.³⁰ Som nevnt tidligere mener Halbwachs at det kollektive minnet er i konstant endring i minnet til en gruppe. Bilsel mener imidlertid at man også kan lese Halbwachs teori som at det kollektive minnet blir foreviget i arkitekturen. Bilsel forklarer at når en opplevelse eller minne til en gruppe blir satt i forbindelse med et monument eller minnesmerke, blir det kollektive minnet ”satt fast” i arkitekturen.³¹

Bilsels argumentasjon viser at det kollektive minnet bevares av arkitekturen; det ”fester” seg og blir foreviget, spesielt i monumenter og minnesmerker da de er bygget til dette formålet. Minnehallen ble bygget for å hedre og minnes krigsseilerne, og derfor består også arkitekturen av flere symbolske elementer som forsterker minnet. Pyramideformen til Minnehallen gir oss assosiasjoner til de monumentale gravstedene i Egypt, de symbolske frisene i hallen illustrerer livet til krigsseilerne, alteret, minnetavlene og sarkofagen i krypten blir symbolske elementer

²⁶ Halbwachs, Maurice, 1992. 23-24

²⁷ Halbwachs, Maurice, 1992. 24

²⁸ Halbwachs, Maurice, 1992. 24

²⁹ Bilsel, Can. *Architecture and the Social Frameworks of Memory: A postscript to Maurice Halbwachs' "Collective Memory"*. International Journal of Architecture & Planning. Vol. 5, Issue 1, pp: 01-9. 30 June 2017. 1

³⁰ Bilsel, Can. 2017. 2

³¹ Bilsel, Can. 2017. 5-6

som foreviger historien til krigsseilerne i Minnehallens arkitektur. Slik ”festes” minnet og historien om krigsseilerne i Minnehallens arkitektur.

Dimensjoner

De symbolske elementene i Minnehallen har en intensjon om å fremkalle minner og bevare historien. Her vil jeg trekke frem historikeren James E. Young sin undersøkelse av *meningslagene* eller *dimensjonene*, som han mener eksisterer i den estetiske utformingen av offentlige minnesmerker og monumenter. I boken *The Texture of Memory, Holocaust Memorials and Meaning*³² tar Young utgangspunkt i dimensjonene til minnesmerker og monumenter fra andre verdenskrig. Young mener minnesmerker består av en nasjonal dimensjon som han kaller for det *nasjonale minnet*.³³ I et offentlig minnesmerke som Minnehallen, tar det nasjonale minnet stor plass da det representerer en del av Norges krigshistorie. Men Young mener også at det nasjonale minnet er mangfoldig og at den historiske tilnærmingen derfor ikke er tilstrekkelig. Det nasjonale minnet i minnesmerker består av flere dimensjoner som reflekterer over nasjonens tidligere erfaringer og holdninger. Dette påvirker minnesmerkens kunstneriske utforming, da den kunstneriske utformingen reflekterer tiden det ble bygget, holdningen til hendelsen og kunstens samtid.³⁴ Utformingen av et minnesmerke og monument kan gi en følelse av delt erfaring og skjebne, eller ment som forsoning for skyld, selvforhøyelse eller kritikk av nasjonens tidligere feilaktige handlinger. På denne måten formidles nasjonens fortid også til senere generasjoner via minnesmerker og monumenter:

”...others according to a government’s need to explain a nation’s past to itself. Where the aim of some memorials is to educate the next generation and to inculcate in it a sense of shared experience and destiny, other memorials are conceived as expiations of guilt or as self-aggrandizement.”³⁵

Minnesmerkets kunstneriske utforming gir oss muligheten til å tolke historiske hendelser og bestemmer hvordan fortiden vil fremstå for senere generasjoner, som fører til at de nye generasjonene vil forme sin egen tolkning av minnet og historien. Young mener altså at de nye generasjonene vil gi minnesmerkene nye meninger når det oppleves på nytt. “New generations visit memorial’s under new circumstances and invest them with new meanings. This result in

³² Young, James E. *The Texture of Memory, Holocaust Memorials and Meaning*. (New Haven & London: Yale University Press) 1993

³³ Young, James E. 1993. viii

³⁴ Young, James E. 1993. 2

³⁵ Young, James E. 1993. 2

an evolution in the memorials significance, generated in the new times and company in which it finds itself”.³⁶

Minnesmerkenes kunstneriske utforming tar stor del i hvordan minnet bevares da det reflekterer samtidens håndtering av hendelsen, og hvordan man ønsket at de historiske hendelsene skal fremstå i ettertid. Minnehallen representerer derfor flere dimensjoner av Norges nasjonale fortid. Den gir oss muligheten til å forstå ulike aspekter av krigsseilerens historie, samtiden og den kunstneriske utformingen. Minnehallen blir med det et sted hvor senere generasjoner kan skape sin egen versjon av minnet om krigsseilerne og samtiden. Dimensjonene bevarer minnet og historien vår, og gir oss innblikk i samtiden det ble bygget.

2.2 Arkitektur som monument og kunstverk

Minnehallen til Bjercke og Eliassen fikk ros for sin kunstneriske utforming og sitt karakteristiske eksteriør. Kan man med dette kalle Bjercke og Eliassens Minnehall et kunstverk? Arkitekten og arkitekthistorikeren Adolf Loos skriver om forskjellen mellom arkitektur og kunst i essayet *Architecture* fra 1910.³⁷ Loos mener kunstverket er kunstnerens private objekt og bringes til verden uten etterspørsel. En bygning derimot, er ikke privat for arkitekten og skal møte et behov. Kunstverket har ikke ansvar for noen, men en bygning har ansvar for alle. Kunst skal gi ubehag og er revolusjonerende, en bygning skal gi komfort og er konservativ.³⁸ Kunst er opptatt av fremtiden og skal lede oss på nye veier, men et byggverk er opptatt av nåtiden.³⁹

“A work of art is a private matter for the artist, a building is not. A work of art is brought into the world without there being a need for it, a building meets a need. A work of art has no responsibility to anyone, a building to everyone. The aim of the work of art is to make us uncomfortable, a building is there for our comfort. A work of art is revolutionary, a building is conservative. A work of art is concerned with the future and directs us along new paths, a building is concerned with the present.”⁴⁰

Loos skiller mellom bygningsarkitektur og monumentarkitektur; ”Only a tiny part of architecture comes under art: monuments. Everything else, everything that serves some practical purpose, should be ejected from the realm of art.”⁴¹ Monumentet blir, ifølge Loos, dermed kunst. Denne kunsten følger to former; den første er den frie skapelsen av et kunstverk

³⁶ Young, James E. 1993. 3

³⁷ Colquhoun, Alan. *Modern Architecture*. (New York: Oxford University Press) 2002. 73

³⁸ Tournikiotis, Panayotis. *Adolf Loos*. (New York: Princeton Architectural Press) 1994. 30

³⁹ Loos, Adolf. *On Architecture (Architektur, 1910)*. Selected and introduced by Adolf and Daniel Opel, oversatt av Michael Mitchell. (California: Ariadne Press) 2002. 82

⁴⁰ Loos, Adolf. 2002. 82

⁴¹ Loos, Adolf. 2002. 83

som ikke har et sosialt ansvar og kan derfor konstruere ideer inn i fremtiden og kritiserer samtidssamfunnet. Den andre handler om utformingen av bygninger som virkeliggjør det kollektive minnet. Loos skjematiserte disse bygningene som *Denkmal* (monumentet) og *Grabmal* (graven). For Loos var den enkle formen til monumentet særegen og arkitekturens essens i essayet *Architecture*. Minnehallen er ikke bare forenelig med Loos litteratur om monumentet som kunst, men minner også stilmessig om monumentet Loos designet til kunsthistorikeren Max Dvořák i 1921.⁴² Det kan ha vært inspirert av oldtidens Mesopotamias gravform *ziggurat*. Formen ligner en ”trinnpyramide” med et kvadratisk grunnplan. (Fig. 1-2) Minnehallen og monumentet til Loos har tydelige referanser til tradisjonelle gravformer, slik kommuniserer byggverkene deres formål. Minnehallens utforming bidrar til å virkeliggjøre det kollektive minnet om krigsseilerne i tillegg til å gi oss en erfaring og kontemplasjon som ligner en kunsterfaring.⁴³ Den kunstneriske utformingen, både i eksteriøret og utsmykningen i interiøret, kan oppleves som en kunsterfaring. Minnehallen som monument har derfor både historisk og kunstnerisk verdi, og byggverket blir en markør for innsatsen og livene til krigsseilerne.

⁴² Masheck, Joseph. *Adolf Loos, the art of architecture*. (New York: I.B Tauris & Co Ltd) 2013. 215

⁴³ Colquhoun, Alan. 2002. 75

3. Krigsseilerne

Dette kapittelet vil gi kontekst og det historiske bakteppet for å kunne forstå og tolke Minnehallens tilnærming til krigsseilernes historie. Før jeg går inn på denne historien, vil jeg redegjøre for utbruddet av første verdenskrig og hvilke konsekvenser dette hadde for krigsseilerne. De var sivile yrkesutøvere som gjorde en stor innsats for landet og de ble derfor også sett på som noe mer enn sivile i etterkant av krigen.⁴⁴ Som nevnt i innledningen blir begrepet krigsseilere brukes i dag for å betegne norske sjøfolk som seilte under både første og andre verdenskrig.⁴⁵

Videre vil jeg gjøre rede for krigsseilernes innsats under første verdenskrig og livet på havet under den uinnskrenkede ubåtkrigen. Hvordan endte de sivile sjøfolkene opp med å bli en så viktig spillebrikke i krigen? Hvordan påvirket spørsmålet om nøytralitet og skipsfartsavtalen med Storbritannia den norske skipsfarten? Kapittelet vil også presentere krigsseilernes posisjon i samtiden, etterkrigstiden og Forsvarsdepartementets ståsted for planleggingen av et minnesmerke, finansiering, hvordan ideen om et minnesmerke oppstod og Minnehallens startfase.

Minnehallen ble også etter andre verdenskrig det offisielle minnesmerket fra denne krigen og representerer derfor to viktige perioder i Norges krigshistorie. Begrepene *minne* og *historie* står sentralt i oppgaven, og ut ifra disse skal jeg undersøke hvordan Minnehallen kan representere dem begge. Minnehallen representerer ikke bare historien, den fremkaller også et minne om noe som har vært. Elisabeth Solvang trekker frem historieteori om minnet og historie for å redegjøre hvorfor minnet om første verdenskrig ikke står like sterkt i våre minner som andre verdenskrig.⁴⁶ Denne historieteorien kan også forklare hvorfor både minnet og historien kan gjenfinnes i Minnehallen. Solvang forklarer minnet slik; «Minnet blir brukt om en spontan forståelse av fortiden, fra dagens perspektiv og bakover... Begrepet historie brukes om faghistorie, der man forsøker å forklare fortiden, ikke fra nåtiden, men på historiens egne premisser».⁴⁷ Minnet og historien er to ulike tilnærminger til fortiden, allikevel påvirkes de av hverandre, for uten historien blir ikke minnet til, og uten minnet mister man historien. Minnehallen representerer en del av nasjonens historie og bevaring av minnet, derfor er det også viktig å presentere krigsseilernes historie for å kunne undersøke hva Minnehallen

⁴⁴ Solvang, Elisabeth. 2020. 20-21

⁴⁵ Solvang, Elisabeth. 2020. 20-21

⁴⁶ Solvang, Elisabeth. 2020. 13

⁴⁷ Solvang, Elisabeth. 2020. 13

symboliserer og hvilke minner den fremkaller. Dette kapittelet vil gi analysen av Minnehallen et historisk grunnlag.

3.1 Krigsseilernes innsats under første verdenskrig

4. august 1914 var Frankrike, Russland, Storbritannia, Serbia og Belgia i krig med Tyskland og Østerrike-Ungarn.⁴⁸ Krigen varte i fire år og tre måneder, og kostet bortimot 30 millioner menneskeliv.⁴⁹ Russland, Frankrike og Storbritannia, gikk inn i en allianse og forpliktet seg til felles forhandlinger, våpentilstander og fred. De tre allierte landene var adskillig sterkere enn Tyskland da de hadde betydelig høyere folketall og bedre tilgang til ressurser.⁵⁰ Tyskland stod allikevel sterkere enn de allierte når det kom til militærstyrker og våpen.⁵¹ Det betydde at de også hadde mer moderne våpen som undervannsminer og ubåter og kunne å føre en sterkere sjøkrig. Den tyske flåten spredte seg raskt og angrep stadig britiske krigs- og handelsskip ved hjelp av ubåter og undervannsminer.⁵² Norges handelsflåte ble raskt involvert i krigen og skulle vise seg å bli en viktig økonomisk spillbrikke i krigføringen mellom Storbritannia og Tyskland.⁵³ Undervannskrigen ble en helt ny form for krigføring da sivile skip også ble utsatt for angrep. Den norske skipsfarten ble spesielt hardt rammet og det ble umulig å drive normal skipsfart.⁵⁴ Norges erklæring om nøytralitet ble også satt på prøve ettersom den norske handelsflåtens viktigste handelspartnerne før krigen var Tyskland og Storbritannia.⁵⁵ Norge hadde, utrolig nok, tidligere importert sprengstoff, våpen, torpedoer og ubåter fra Tyskland.⁵⁶

De norske krigsseilernes innsats under første verdenskrig var av stor og viktig betydning for Norge og de allierte. De bidro til å sikre livsviktige forsyninger, og Storbritannia kunne stå sterkere mot Tyskland.⁵⁷ Omtrent 2100 krigsseilere mistet livet⁵⁸ og mange av de overlevende satt igjen med alvorlige traumer etter krigen.

⁴⁸ Ordning, Are. *Den første verdenskrig og etterkrigstiden til 1924*. (Oslo: H. Aschehoug & CO. (W. Nygaard)) 1953. 1

⁴⁹ Jerman, Gunnar. 2016. 13

⁵⁰ Ordning, Arne. 1

⁵¹ Ordning, Arne. 1953. 1

⁵² Ordning, Arne. 1953. 156

⁵³ Jerman, Gunnar. 2016. 19

⁵⁴ Jerman, Gunnar. 2016. 14

⁵⁵ Jerman, Gunnar. 2016. 19

⁵⁶ Solvang, Elisabeth. 2020. 33

⁵⁷ Sjømannskirken. *Nasjonens helter*. 02.02.2022. <https://www.sjomannskirken.no/tidslinje/1917/>

⁵⁸ Solvang, Elisabeth. 2020. 9

Nøytralitet

Norge og Sverige erklærte seg nøytrale bare dager etter krigserklæringen. Nøytraliteten til Norge ble raskt utfordret da de krigførende landene prøvde å ta kontroll over norske skip for å kontrollere tilgangen til livsviktige varer og ressurser for fienden.⁵⁹ Solvang trekker frem Storbritannias press på Norge: ”Nøytraliteten kom under press... Norge var avhengig av import fra de krigførende, særlig Storbritannia, og britene brukte makten dette ga.”⁶⁰ Norge ble tvunget å gjøre brudd i sin nøytralitet da Storbritannia truet med å stoppe all leveranse av kull til Norge, om ikke Norge stoppet all eksporten av metall og fisk til Tyskland.⁶¹ Norge gikk med på avtalen på grunn av mangel på varer, spesielt kull som Norges industri og skipsfart var helt avhengig av.⁶² Norges Rederiforbund startet forhandlinger med Storbritannia og inngikk ”tonnasjeavtalen” i 1917. Avtalen inkluderte også at britiske skip skulle seile over de farligste farvannene i Nordsjøen og norske skip skulle seile under britisk flagg med mannskap utstyrt med våpen. De fristilte norske handelsskipene skulle leies ut til oppdrag i sikrere farvann.⁶³ Stortinget aksepterte avtalen og Storbritannia fikk i stor grad kontroll over Norges skipsfart og varetransport under resten av krigen.⁶⁴ I etterkant av krigen er Norge blitt sett på som ”den nøytrale allierte”, ettersom avtalen med Storbritannia førte til at Norge i hemmelighet brøt nøytraliteten.⁶⁵ Under krigen hyllet Stortinget de norske krigsseilerne for sin innsats og risikoen de tok for å sikre Norge tilgang til livsnødvendige varer, enda de seilte som forsvarsløse sivile.⁶⁶

Uinnskrenket ubåtkrig

Vinteren 1917, den 1. februar, erklærte Tyskland uinnskrenket ubåtkrig, noe som betydde at alle skip uavhengig av nasjonalitet i farvannene rundt De britiske øyer ville bli forsøkt senket uten forvarsel. Mange redere fra de nøytrale landene trakk sine skip ut fra krigsområdene, men de norske rederne lot skipene fortsette å seile.⁶⁷ Grunnen til dette var for å holde på de høye inntektene skipsfarten gav og sikre de livsviktige forsyningene fra Storbritannia. Å fortsette skipsfarten viste seg å bli fatal. Dette ble den verste perioden for de norske krigsseilerne under krigen. På bare to måneder mistet omtrent 260 krigsseilere livet, like mange som tilsammen året

⁵⁹ Solvang, Elisabeth. 2020. 31

⁶⁰ Solvang, Elisabeth. 2020. 31-32

⁶¹ Solvang, Elisabeth. 2020. 31-32

⁶² Solvang, Elisabeth. 2020. 20

⁶³ Berg, Roald. *Norge på egenhånd*. (Oslo: Universitetsforlaget) 1995. 224-225

⁶⁴ Jerman, Gunnar. 2016. 20

⁶⁵ Solvang, Elisabeth. 2020. 45

⁶⁶ Jerman, Gunnar. 2016. 21

⁶⁷ Furre, Berge. *Norsk historie 1905-1940*. (Oslo: Samlaget) 1982. 80

før (1916).⁶⁸ Målet til Tyskland med den uinnskrenkede krigen var å blokkere og isolere Storbritannia for all handel mellom andre land, slik at de ville gå tom for forsyninger som trengtes for å føre krig.⁶⁹ Innsatsen til de norske krigsseilerne fikk derfor også oppmerksomhet og skapte beundring i utlandet da Tyskland stod ekstremt sterkt i ubåtkrigen i motsetning til Norge. Tyskland hadde hele 150 ubåter og klarte i 1917 å senke totalt 2566 skip hvorav 423 var norske.⁷⁰ Heldigvis endret situasjonen seg da Norge og Storbritannia økte overvåkning fra fly og startet med avlytting. Motparten fikk også tilgang til undervannsbomber og flere eskortefartøy.⁷¹

Livet som krigsseiler

Politikerne hyllet krigsseilerne og deres innsats for nasjonen. Ordet *innsats* forbinder man gjerne med *frivillig*, men innsatsen til krigsseilerne stemmer ikke helt overens med det å være frivillig. De fleste krigsseilerne hadde ikke annet valg enn å velge det risikofylte livet på havet da det var dårlig med arbeid på land. Allikevel førte det noen goder med å velge det usikre livet til havs. Behovet for krigsseilere var stort og dette førte til at man kunne stille høyere krav til arbeidsvilkår, rettigheter og høyere lønn.⁷² Til tross for den store risikoen som fulgte med handelsflåten, fremstod det også som et attraktivt yrke for mange. Det var lett å få seg arbeid, god lønn og man fikk muligheten til å oppleve verden.⁷³ Men livet på havet ble raskt verre enn man trodde; omtrent halvparten av krigsseilerne opplevde krigsforlis og de usynlige undervannsvåpnene førte til konstant frykt blant mannskapet. I festskriftet til Minnehallen fra 1924 ble det dedisert en egen del til minne for krigsseilerne. Tittelen til teksten ”*In Memoriam*” presenterer og utdyper formålet til Minnehallen og de første skipene som ble offer for mine- og ubåtkrigen. Formålet til Minnehallen blir beskrevet slik: ”Mindehallen reises som et monumentalt byggerverk til minde om de under verdenskrigen med norske skibe og omkomne sjømenn.”⁷⁴ Tallene i skriftet til de omkomne er nok utdatert, men det blir presisert at krigsforholdene gjorde seg raskt merkbar i den norske skipsfarten. Det første norske skipet som forliste var skipet ”Tysla” som bare et par dager etter krigens utbrudd ble utsatt for en hollandsk

⁶⁸ Solvang, Elisabeth. 2020. 43

⁶⁹ Solvang, Elisabeth. 2020. 43

⁷⁰ Jerman, Gunnar. 2016. 55

⁷¹ Jerman, Gunnar. 2016. 55

⁷² Jerman, Gunnar. 2016. 22

⁷³ Jerman, Gunnar. 2016. 25

⁷⁴ Det Nasjonale Gamlethjem for Sjømænd i Fredriksvern. *Mindehallen, Beretning fra styret om tilblivelse og reisning av den ved Fredriksvern oppførte hal til minde om de under verdenskrigen omkomne norske sjømenn*. Fest skrift. (Kristiania: Centraltrykkeriet. 1924). 41

mine og sank⁷⁵. Senere i 1914 ble stadig flere norske skip offer for miner ved Englands østkyst. Alle forlisene blir beskrevet i heftet som angrep som førte til et betydelig tap av menneskeliv. Det første norske skipet som ble senket uten forvarsel i Norge var dampskipet ”Minerva” fra Haugesund, som ble torpedert i Nordsjøen i 1915.⁷⁶ Det første skipet som ble torpedert med tap av mange menneskeliv var Det Nordenfjeldske Dampskibsselskabs skip ”Svein Jarl”.⁷⁷

In Memoriam avsluttes med en beskrivelse av omfanget av angrepene og den viktige rollen krigsseilerne spilte under krigen:

”Når det trods alle disse overgrep var mulig å opretholde vår skibsfart i det fornødne omfang og skaffe landet de nødvendige levnetsmidler m.m., så skyldes det først og fremst våre sjømenn, som ved sitt eksempel på mot og dødsforakt har sats sig et varig minde til etterfølgelse for kommende slechter, om menneskerettighetene atter skulde tredes under en brutal fot.”⁷⁸

Vær og vind, sykdom eller arbeidsulykker ble byttet mot dødsangst og krigstraume. Livet som krigsseiler var risikabelt og brutalt, og i perioder opplevde man meldinger om senkede skip hver eneste dag. Motet til de norske krigsseilerne er den største grunnen til at Norge klarte seg økonomisk under første verdenskrig. I krigssårene økte Norges nasjonalprodukt og Norge ble et rikere land enn før krigen. Norge ble også belønnet da krigsutbyttet ble fordelt av seierherrene, og Norge fikk overhøyhet over Svalbard. Dette gav den norske handelsflåten og krigsseilerne en varig anerkjennelse for sin innsats.⁷⁹

Krigsseilerne ble hardest rammet i det norske samfunnet under første verdenskrig og strevde med varige traumer og utfordringer i etterkrigstiden. Dette satte sitt preg på samfunnet; man ønsket å hedre og hjelpe basert på de overlevedes ønsker, og Minnehallen ble et symbol på samfunnets takknemlighet til krigsseilerne. Men de overlevende hadde også behov for økonomisk støtte utover symbolsk heder.⁸⁰

3.2 Krigsseilernes posisjon i samtiden

Store ord og anerkjennelse, minnesmerker og minneplater var uttrykk for takknemlighet fra staten, men kulturell anerkjennelse er ikke det samme som økonomisk kompensasjon.⁸¹ Mange

⁷⁵ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 41

⁷⁶ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 41

⁷⁷ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 41

⁷⁸ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 42

⁷⁹ Jerman, Gunnar. 2016. 166

⁸⁰ Solvang, Elisabeth. 2020. 11

⁸¹ Solvang, Elisabeth. 2020. 17

krigsseilere slet med traumer og var hjemløse, derfor ble en økonomisk oppreisning viktigere enn symbolsk heder for mange av de overlevende. Arrangementer og flotte taler ble for flere av krigsseilerne oppfattet som en form for unndragelse for å fritta samfunnet til å gi en rettferdig lønn og kompensasjon.⁸² Skipsfartsorganisasjonsmann og –historiker John Egeland, beskriver mellomkrigstiden for krigsseilerne som et trist kapittel i norsk historie. Han beskriver statens hjelp som ”gjennomgående lunken og uinteressert”. Svakheten var, ifølge Egeland, administrasjonens manglende koordinering av de implisitte statsorganene.⁸³ Egeland trekker frem diskusjonene med de delte meningene som på den ene siden ønsket å hedre og takke, og på den andre siden hadde en mer marxistisk og materiell innfallsvinkel med et ønske om rettigheter og økonomisk kompensasjon.⁸⁴

Men krigsseilerne fra første verdenskrig ble møtt med mer anerkjennelse enn krigsseilerne fra andre verdenskrig; de fikk forståelse og sympati fra befolkningen og ble sett på som nasjonale helter.⁸⁵ De overlevende og familiene fikk også mer økonomisk støtte og ble hedret i minnesammenkomster.⁸⁶ Flere tiltak ble også etablert som skulle forbedre krigsseilernes livssituasjon blant annet sjømannsskatt, sjømannstrygd og en velferdstjeneste fra Stortinget til handelsflåten. Tiltakene skulle sikre at krigsseilerne fikk ordentlig støtte etter konsekvensene fra krigen. Solvang skriver at krigsseilerne fikk mer oppmerksomhet fordi man var opptatt av å hedre krigsseilernes essensielle innsats for seieren over Tyskland.⁸⁷ Den nye hverdagen skulle ikke glemme deres innsats, men dessverre tok det ikke mange år før nettopp dette skjedde.⁸⁸ Solvang viser til flere grunner. En av dem var at Norge ikke var offisielt med i krigen, noe som førte til at deres innsats ble glemt i det senere kollektive minnet. Da minnet falmet og Norge fikk store økonomiske vansker i 1920-årene, ble ikke krigsseilernes økonomiske støtte prioritert.⁸⁹ Norges inntekter stupte og høy arbeidsledighet ble en stor utfordring, noe som førte til at flere grupper i samfunnet hadde behov for hjelp og økonomisk støtte. Det ble derfor vanskeligere for myndighetene å følge opp krigsseilernes situasjon.⁹⁰ En annen årsak Solvang presenterer, var at Norges økonomi snudde i etterkrigstiden og man prøvde

⁸² Solvang, Elisabeth. 2020. 17

⁸³ Egeland, John O. *Kongeveien. Norsk skipsfart fra århundreskiftet til annen verdenskrig.* (Oslo: Aschehoug) 1973. 222

⁸⁴ Solvang, Elisabeth. 2020. 18

⁸⁵ Solvang, Elisabeth. 2020. 11

⁸⁶ Solvang, Elisabeth. 2020. 11

⁸⁷ Solvang, Elisabeth. 2020. 197

⁸⁸ Solvang, Elisabeth. 2020. 11

⁸⁹ Solvang, Elisabeth. 2020. 197

⁹⁰ Solvang, Elisabeth. 2020. 195-197

dermed å gjenoppta handelen med Tyskland for å forbedre den økonomiske situasjonen. Derfor ble senkningen av de norske skipene et ”ikke tema” for å reparere relasjonen med Tyskland.⁹¹ Det sterke minnet av andre verdenskrig har også vært med på at første verdenskrig ikke står like sterkt i vårt minne i moderne tid. Oppsummert kan man si at behandlingen av krigsseilerne etter første verdenskrig kan deles i to perioder, først med stor anerkjennelse og gode økonomiske ordninger, deretter glemt da Norges nye økonomiske situasjon ble forverret og krigsseilernes økonomiske ordninger ble nedprioritert.

3.3 Ideen om et monument oppstår og blir etablert

Ord som takknemlighet, ære og innsats er gjentakende i planleggingen av Minnehallen. Minnehallen, minnebøsser som oppfordret folk til å donere penger til de overlevende og minneplater med navnene til dem som hadde mistet livet, var en av måtene Norge viste sin takknemlighet.⁹² Solvang skriver innledningsvis i boken Hedret og Glemte at i ”minnekulturen ble krigstapene satt inn i en nasjonal fortelling, og sjøfolkets innsats ble sett på som en innsats for landet”. I likhet med Minnehallen, bidro minnesmerkene, minneplatene og minnebøssene til å bevare Norges nasjonale minne. Som nevnt tidligere var det uenigheter om hvordan man skulle hedre krigsseilere, tolke hendelsene og hvem som skulle ta det økonomiske ansvaret.⁹³ Den økonomiske situasjonen var uoversiktlig da både private, offentlige og utenlandske aktører var involvert i oppgjøret etter krigen.⁹⁴

Kullfondet

Den viktigste utenlandske aktøren var Storbritannia. Norge inngikk en kullavtale med Storbritannia i 1917, ettersom det var stor mangel på kull i Norge. Utgangspunktet for avtalen, som nevnt tidligere, var å sikre Norge nok kull mot at Norge stoppet all handel og frakt til Tyskland. Storbritannia forpliktet seg på sin side at de ikke skulle ta fortjeneste på frakten. Storbritannia la fraktprisene på et svært høyt nivå på grunn av stor risiko for tap av mange skip. Differansen ble satt i et fond som fikk navnet Kullfondet. Fordelingen av kulloverskuddet ble starten på historien til Minnehallen.⁹⁵

⁹¹ Solvang, Elisabeth. 2020. 197

⁹² Solvang, Elisabeth. 2020. 9

⁹³ Solvang, Elisabeth. 2020. 10

⁹⁴ Solvang, Elisabeth. 2020. 105

⁹⁵ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 4

Høsten 1918 utgjorde Kullfondet omtrent 75 millioner kroner.⁹⁶ Det store overskuddet førte til at de britiske myndighetene reduserte prisen for å bruke opp overskuddet, men dette fikk negative konsekvenser for Norge som hadde kjøpt kull til høye priser.⁹⁷ Dette førte til at Storbritannia bestemte at det daværende resterende overskuddet på 25 millioner kroner skulle tilfalle Norge som takk for avtalen under krigen.⁹⁸ Storbritannia satte rammer for fondet og Stortinget fikk oppgaven med å vedta fordelingen.⁹⁹ I et brev fra de britiske myndighetene til Sjøfartsdepartementet 14. desember 1918, foreslår de at 2 av de 25 millionene skulle gå til krigsseilerne:

”Ingen av overenskomstens (den nevnte kullavtale) interessenter kunne dog ved denne ha oppnådd de fordeler som den var bestemt å bringe, dersom ikke offiserene, maskinistene og mannskapene på den norske handelsflåte hadde unnlatt å la seg skremme av forbrytelser som ble forøvet på sjøen mot ubevæpnede skip av alle allierte regjeringens fiender. Det var derfor skipsfartskontrollørens hensikt å foreslå at et bestemt beløp, la oss si 2 millioner kroner, skulle anvendes til fordel for disse folk.”¹⁰⁰

Representanten fra den norske kullkomiteen, Harald Pedersen, mente 2 millioner ikke var tilstrekkelig og anbefalte et beløp på 4,5 millioner kroner i 1920 til Stortinget¹⁰¹. Dette beløpet skulle fordeles slik:

Budsjett for Kullfondet Sjømennene 1919 (alle beløp i NOK)

1. Norske sjømenns hus i London	500.000
2. Norske sjømannshjem i England utenfor London	300.000
3. Sjømennenes hus i Kristiania	250.000
4. Et lignende hus i Bergen	250.000
5. Sjømennenes aldershjem i Trondheim	200.000
6. Delvis erstatning for tapt hyre til sjøfolk som har vært ledige etter torpedering	1.250.000
7. Et sjømennenes hus ved Sjømannshjemmet i Stavern	500.000
8. Et fond for aldershjem	750.000
9. Sjømannsfondet av 17. Mai 1917	500.000

Kilde: Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. Mindehallen, Beretning fra styret om tilblivelse og reising av den ved Fredriksvern oppførte hal til minde om de under verdenskrigen omkomne norske sjømenn. Fest skrift. (Kristiania: Centraltrykkeriet. 1924) 12

⁹⁶ Solvang, Elisabeth. 2020. 106

⁹⁷ Solvang, Elisabeth. 2020. 106

⁹⁸ Solvang, Elisabeth. 2020. 106

⁹⁹ Solvang, Elisabeth. 2020. 106

¹⁰⁰ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 4

¹⁰¹ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 12

Komiteen presiserte at en del av de 500 000 kr til gamlehjemmet i Fredriksvern i Stavern skulle finansiere et verdig minnesmerke.¹⁰²

Memorial hall og memorial home

I brevet til komiteen fra den britiske regjeringen stod det at ”Den beste måte å få i stand et varig minde om den krisetid, som man nu har gjennomgått, vil formodentlig være ved å bygge ”memorial halls” eller ”memorial homes”.¹⁰³ Begrepene *memory halls* og *memorial homes* kan ha en sammenheng med den endelige utformingen av Minnehallen, da Minnehallens utforming skiller seg fra andre norske minnesmerker. Den norske utformingen viser at britenes ønske kan ha påvirket planleggingsprosessen av Minnehallen. Anne Eriksen påpeker at Minnehallen har likhetstrekk til andre europeiske minnesmerker for soldatenes innsats for felleskapet og nasjonen i første verdenskrig.¹⁰⁴ Mottoet over Minnehallens dør, ”For offervilje og mot”, understreker krigsseilernes innsats og det norske samfunnets beundring av deres offer for felleskapet.¹⁰⁵

3.4 Et første skritt

I diskusjonen under oppsettingen av budsjettet, forekom det ikke noen vesentlig interesse da det gjaldt oppføring av et minnesmerke, utenom britenes ønske. Etter korrespondanse mellom departementene ble det bestemt at Forsvarsdepartementet, som gamlehjemmet i Fredriksvern lå under, skulle overta forvaltningen av stortings beslutningens overnevnte beløp, 500 000 kr.¹⁰⁶ Det endelige budsjettet hadde ikke et eget punkt for oppføring av et minnesmerke, bare at en del av de 500 000 kr skulle finansiere minnesmerket og ønsket om et nytt bygg. Dette førte til forvirring i styret til gamlehjemmet¹⁰⁷.

I festskriftet til Minnehallen står det at styret hadde gjennomgått stortingsdokumentene vedrørende saken uten å finne en beskrivelse av hvordan Sjømennenes Hus i Fredriksvern ”bør være innrettet”, og heller lite om et minnesmerke.¹⁰⁸ Styret tolket dermed fordelingen av beløpet og ideen om et minnesmerke selv og foreslo at det kunne bygges et Sjømennenes Hus

¹⁰² Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 12

¹⁰³ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 9

¹⁰⁴ Eriksen, Anne. ”Krig, minner og minnesmerker”. Arr. Idéhistorisk tidskrift, vol. 16 Nr. 2/3: 63-71. 2004

¹⁰⁵ Solvang, Elisabeth. 2020. 166

¹⁰⁶ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 13

¹⁰⁷ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹⁰⁸ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

ved gamlehjemmet som en institusjon som ville tilhøre hele landet. Styret mente derfor at bygget i seg selv ville være til minne for krigsseilerne og kunne inneholde elementer for å minnes krigsseilerne.¹⁰⁹ Forslagene fra styret var blant annet;

”forsamlingssal og leseværelse, som ved sit navn tilkjenner å være bygget til minde om norske sjøfolk, som er omkommet ved krigsforanstaltninger i den nu forløpne tid. Desuten bør der i selve forsamlingssalen i felter i veggen eller på annen måte anbringes mindetavler over hver enkelt av alle under og ved krigen omkomne sjøfolk eventuelt med korte biografiske fakta”.¹¹⁰

Styret begrunnet forslaget sitt med at de ikke hadde noe kjennskap eller erfaring om hvordan en minnehall skulle ”anordnes”, men de kunne overveie å lage et verv som kunne uttale seg mer om hvordan hallen skulle bygges og lignende. De foreslo at vervet kunne søke hjelp hos en arkitekt med mer erfaring og et bedre anlegg for en kunstnerisk retning i nødvendige planer og tegninger.¹¹¹ En arkitektkonkurranse kunne være aktuell med premie for beste utkast, men disse planene ville medføre utgifter som styret ikke hadde myndighet til å styre i forhold til beløpet de fikk utbetalt, og søkte dermed departementets samtykke om hvordan beløpet skulle fordeles.¹¹² Styret skrev også til departementet at de ikke kunne forstå hvordan beløpet på en halv million skulle dekke både et nytt bygg og en minnehall.

De skriver:

”styret kan imidlertid ikke undlate å uttale sin beklagelse over, at et såvidt betydelig beløp som en halv million kroner i disse pengeknappe og dyre tider skal anvendes til opførelse av en mindehal i Fredriksvern. Det innrømmes villig, at en vakker tanke her har git seg uttryk, den at nasjonen på denne måte vil hedre sjøfolk som i krigens tid ofret livet under sine anstrengelser for å opretholde landets forsyninger, og derhos den å mane efterslekten til en lignende opofrelse, om det skulde være nødvendig, ved å stadig å holde mindet om de således omkomne for øie.”¹¹³

Styret mente at tanken bak et minnesmerke var god, men med virkeligheten til de overlevende krigsseilerne ville det heller være viktigere å prioritere de utslitte og hjemløse overlevende.

I komiteens fordeling ble det bestemt at Det Nasjonale Gamlehjem i Fredriksvern fikk 500.000 kr hvorav 200.000 kr skulle gå til bygging av Minnehallen, og 50.000 av de 200.000 skulle gå til et fond som kunne finansiere vedlikeholdet.¹¹⁴ I styremøtet den 12. juli i 1921 ble Kaptein Eivind Tønnesen, byråsjef J. Becker, Forbundssekretær L. Steendal og Toldkontrollør Ole Halvorsen, valgt til byggekomite, med Tønnesen som formann.

¹⁰⁹ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹¹⁰ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹¹¹ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹¹² Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹¹³ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹¹⁴ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 17

Tomt

Byggekomiteens første oppdrag var å finne en passende tomt.¹¹⁵ De undersøkte flere tomter innenfor Sjømannshjemmets eiendom i sentrale deler av Stavern. Steder som ble vurdert var Pumpeparken og Steinbrakketomten.¹¹⁶ Bestemmelse av tomt ville viste seg å bli utfordrende. Omgivelsene måtte ikke forstyrre Minnehallens formål. Ville formålet svekkes om det ble plassert på en sentral og trafikkert tomt? Ville en sentral tomt føre til at Minnehallen risikerte å bli ”dagligdags” og ikke vekke følelser eller stemninger hos folket? Ville støyen ødelegge betraktningen til den enkeltes møte med Minnehallen, og ville en skjermet tomt føre til lite besøk?¹¹⁷ Dette var problemstillinger byggekomiteen måtte hensynta. Arealet på Pumpeparken og Steinbrakketomten var for små.¹¹⁸ Den nødvendige størrelsen til tomten førte til at byggekomiteen kom frem til at Minnehallen burde ligge på et mer frittliggende sted, uavhengig av omgivelsene. Tomter i denne skalaen som ble vurdert, var den gamle marinens arealer (eid av Staten), Stavernsøya eller en av kollene til blokkhusenes utsiktspunkter. Det virker som om komiteen var fornøyd med ideen om en tomt med utsikt, ”en vakker liten tempelbygning på et av disse punktene vil skue vidt over havet og være synlig i vid omkrets fra den store mengde skibe både i utenriks og innenriks fart som passerer forbi”.¹¹⁹ Komiteen dro til Stavern på befaring, og resultatet førte til seks nye potensielle tomter: Parken, Nordre del av Johan Ohlsens gate, mindre tomter som tilhørte Sjømannshjemmet, Mølleberget med tilbud fra kommunen, parken foran Kommandantboligen eller en av de to Blokkhusfjellene.¹²⁰

Ønsket ble et av Blokkhusfjellene, men dette ville innebære at man fjernet et av Staverns historiske blokkhus fra 1700-tallet¹²¹, så dette lot seg ikke gjennomføre.¹²² Det ble gjort en ny befaring med riksantikvar dr. Harry Fett og Arkitekt Arnstein Arneberg, som la merke til en kolle ved det gamle militæretablissementet på vestsiden av Batteribukten. Denne kollen het Kruttårnkollen. Forslaget om å plassere Minnehallen på Kruttårnkollen ble sendt til Forsvarsdepartementet der komiteen argumenterte for at kollen ville være den beste tomten for Minnehallens formål.¹²³ Tomten ville gi Minnehallen en fri og vakker beliggenhet, godt synlig

¹¹⁵ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv dokument (beskrivelse av Minnehallens tilblivelse fra start til slutt). 3. Ukjent utgivelses år.

¹¹⁶ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 21

¹¹⁷ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 9-10

¹¹⁸ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 21

¹¹⁹ Marthinsen, Thor-Olav. 1996. 10-11

¹²⁰ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 14

¹²¹ Stavern guiden. ”Blokkhusene”. 08.02.2022. <http://www.stavernguiden.no/blokkhusene.html>

¹²² Marthinsen, Thor-Olav. 1996. 11

¹²³ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Minnehallkomiteen til Arkitektenes Landsforbund. 1922

fra sjø og land. Komiteen ønsket i søknaden fri grunn for bygningen og adkomstveier fra Batteribukten og Grevleveien. Komiteen fikk i svar den 6. februar 1923, fra Forsvarsdepartementet, at ”ansøkingen var innvilget i sin helhet på betingelse av at kollen ikke avsperras”¹²⁴ og ønsket om en sti for adkomst ble godkjent sommeren samme år. Etter godkjenning av tomt og sti ble den offentlige arkitektkonkurransen satt i gang.

Ettersom komiteen var fornøyd med sitt potensielle valg av tomt, ble det raskt satt i gang forslag og ideer om hvordan Minnehallen skulle utformes. Komiteen mente at et fyrtårn som minnesmerke ville passe godt.¹²⁵ Minnehallkomiteen sendte brev til Fyrvokteren i Stavern og foreslo at den fremtidige Minnehallen kunne bli Staverns nye fyrtårn. Komiteen argumenterer med at tomten var nær Stavernsodden Fyr og vil være synlig for alle skip som trafikkerer på ”Norges sydøstkyst, under deres ferd fra Kristianiafjordens munding til Jomfruland. Denne kyststrekning er formentlig den mest trafikerte i vort land”¹²⁶. Minnehallen ville da bli oppført i den offisielle fyrlisten og gi arbeid til en ny fyrvokter lønnet av fyrvesenet med tilskudd fra Minnehallen. Styret ville også gi den nye fyrvokteren en bolig på stedet slik at Minnehallen kunne overvåkes dag og natt. I starten av brevet fra fyrvokteren viser han seg skeptisk til forslaget og svarer;

”fra et fyrteknisk standpunkt anser jeg det ganske forkastelig å plassere et fyr på Kruttårnskollen d.v.s. ved bunden av en bukt, og temmelig langt fra farvandet. Jeg må fraråde at et gammelt fyr, som sjøfarende i årreke har vænnet seg til å bruke... ingen av disse betingelsene er tilstede i den foreliggende sak, og jeg tror derfor, at det vilde være uriktig å flytte Staværnsodden fyr.”¹²⁷

Videre i brevet skriver fyrvokteren at Fyrvesenet undersøkte forholdene ved Kruttårnkollen for en eventuelt plassering av et fyr, men kom frem til at tomten ikke ville egnet seg som en fyrtomt på grunnlag av lysningen ville blitt ”mindre heldig” fra nordover Larviksfjorden og østover, som skal vise veien gjennom Svenörenden. Fyret ville også kommet til å lyse over Bondeskaten og Sydostgrunden, noe som kan føre til tvil for de sjøfarende.¹²⁸ Fyrvokteren stilte seg positiv til at man heller kunne installere et mindre sterkt elektrisk lys. For eksempel en elektrisk lampe

¹²⁴ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv dokument (beskrivelse av Minnehallens tilblivelse fra start til slutt). 3. Ukjent utgivelses år.

¹²⁵ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Minnehallkomiteen til Hr. Fyrvokter. Kristiania 29.11.1922

¹²⁶ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Minnehallkomiteen til Hr. Fyrvokter. Kristiania 29.11.1922

¹²⁷ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Hr. Fyrvokter til Minnehallkomiteen. 08.12.1922

¹²⁸ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Hr. Fyrvokter til Minnehallkomiteen. 08.12.1922

som ikke ville forveksles med et fyrlys. Fyrvokteren skriver også at om styret skulle ønske dette, ville Fyrvesenet med glede hjelpe til med installasjonen av lyset om det skulle trenges, og at forslaget om å ha en boende vokter ville helt sikkert være attraktivt for en pensjonert fyrvokter som også kunne bistå med reparasjoner, noe som ville minske vedlikeholdsutgiftene.¹²⁹ Med dette skrotet Minnehallkomiteen ideen om at Minnehallen skulle fungere som et fyrtårn, men forslaget om en elektrisk lampe som kunne lyse opp Minnehallens topp ble brakt videre i planene. Et lys i toppen ville gjøre Minnehallen til et godt merke fra både sjøen og fra land. Neste kapitel vil ta for seg utlysningen av arkitektkonkurransen, juryens beskrivelse av kandidatene, sette Minnehallen i en arkitekturhistorisk kontekst i samtiden, arkitektenes plan- og byggeprosess, det oppførte bygget og innvielsen.

¹²⁹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Hr. Fyrvokter til Minnehallkomiteen. 08.12.1922

4. Minnehallen i byggeprosess. Brytningstid i norsk arkitektur

Etter krigens slutt og det endelige budsjettet fra Kullfondet i mars, 1921¹³⁰ var bestemt, begynte man den praktiske planleggingen av Minnehallen. Da tomtevalget ble godkjent av Forsvarsdepartementet, begynte Minnehallkomiteen i desember 1922¹³¹ å planlegge en arkitektkonkurranse sammen med Norske Arkitekters Landsforbund. Juryen vurderte utkastet til Bjercke og Eliassen med tittelen *Bifrost* som det beste og tildelte arkitektene oppdraget. (Fig. 3-5)

I de årene Minnehallen ble planlagt og bygget var det et skifte i den arkitektoniske perioden i Norge. Årene fra slutten av første verdenskrig til ut på 1920-tallet var en overgangsfase fra den nasjonalromantiske arkitekturen til den nordiske nyklassisismen. I dette kapitlet skal jeg gå i detalj på arkitekturkonkurransen, presentere endringen innen den norske arkitekturen på 1920-tallet, Bjercke og Eliassens arkitektpraksis i perioden og Minnehallens byggeprosess. For å gi en beskrivelse av bakteppet til Minnehallen, programmet til arkitektkonkurransen og byggeprosessen, støtter jeg meg blant annet på Minnehallens festskrift.¹³² Dette ble utgitt i forbindelse med seremonien som ble holdt da den første byggesteinen til Minnehallen ble lagt, 4. oktober 1924. Det ble trykket 1000 eksemplarer og ett eksemplar ble lagt ned sammen med grunnsteinen.¹³³ Skriftet inneholder tegninger, informasjon om Minnehallens tilblivelse, reising og formål.

4.1 Konkurransen i en brytningstid

Etter at Forsvarsdepartementet godkjente tomten, ble det i april 1923 utlyst en offentlig arkitektkonkurranse. Innleveringsfristen var 1. oktober 1923.¹³⁴ Resultatet av konkurransen gjenspeiler i stor grad overgangen til nyklassisismen på begynnelsen av 1920-tallet. Samtidig ser man også trekk fra den nasjonalromantiske arkitekturen som søkte inspirasjon i den tradisjonelle og lokale byggekunsten,¹³⁵ mens nyklassisismen brukte tydelige trekk fra det

¹³⁰ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 9

¹³¹ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 12

¹³² Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. *Mindehallen*. Festskrift (i forbindelse med åpningen). Kristiania: Centraltrykkeriet, 1924

¹³³ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 14

¹³⁴ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Det originale programmet for: "arkitekt konkurranse om en mindehall over krigsforliste sjømænd, paa kruttårnskollen ved Fredriksvern". Arkitektenes Landsforbund. 1923

¹³⁵ Eriksson Eva. *Den moderna stadens födelse, Svensk arkitektur 1890-1920*. (Stockholm: Ordfronts förlag) 1990. 294

klassisistiske arkitektoniske formspråket.¹³⁶ I utgangspunktet kan man si at dette var to ulike stilretninger, men den nordiske nyklassisismen hadde fortsatt noen nasjonalromantiske trekk, da mange av arkitektene fra denne generasjonen hadde studert nasjonalromantikkens arkitektur og gjort studier av nasjonal byggetradisjon.¹³⁷ Dette påvirket utviklingen av den nordiske nyklassisismen.

Jury, konkurranseprogram og bidrag

Arkitektkonkurransen for Minnehallen ble planlagt av byggekomiteen, riksantikvaren og Arkitektenes Landsforbund. Byggekomiteen henvendte seg 30. desember 1922 til Arkitektenes Landsforbund for å få hjelp til å sette sammen en konkurransejury. Juryen skulle stå ansvarlig for programmet av konkurransen og valget av vinnerbidraget.¹³⁸ I et brev fra byggekomiteen til Arkitektenes Landsforbund, presiseres det at bidragene må forholde seg til den bestemte tomten på Kruttårnskollen og at arkitekt Arnstein Arneberg var ønsket til å utnevne juryen. Den endelige juryen bestod av arkitektene Arnstein Arneberg, Georg Greve, Egil Haanshus, Christian Arbo, byrådsjef J. Becker, Professor og kunsthistoriker C. W. Schnitler og kaptein Eivind Tønnesen.¹³⁹ Alle de nevnte arkitekter var i stor grad arkitekter som var rådende innenfor den nasjonalromantiske arkitekturen. Det ville bli utdelt pengepremier for de tre beste bidragene med de beskjedne beløp på kroner 1500, 1000 og 500 som følge av det stramme budsjettet. Konkurranseprogrammet inneholdt bestemmelser om plassering, minimumsflate, maksimumsbyggesum og det var vedlagt kart og fotografier av område. Juryen la vekt på følgende kriterier:

”Mindesmerket er tænkt opført som et lavere taarn med et elektrisk lysarrangement paa taket som kaster et sterkt lys ret op i luften og er tænkt forsøkt optat i fyrforlengelsen. Bygningen skal ha en grundflate paa ikke under 100 kvm og opføres i en lavere underetage og en hovedetage. Man har tænkt at en fritrap skal føre direkte op til selve mindehallen, som maa gis et værdig og monumentalt præg. Overlys (som laterninlys) kan eventuelt anvendes. Væggene i hallen er tænkt delvis klædt med marmor hvori skal innhugges med latinske bokstaver navnene paa de krigsforliste sjømænd... I underetagen skal anordnes et rum for ophænging av kobberplater (som forefindes) med indrivede navne, fotografier av krigsforliste besætninger m.m.”¹⁴⁰

¹³⁶ Johnsen, Espen. *Nordisk impuls, til romerske palasser. Utenlandsk påvirkning på norsk nyklassisisme*. Norsk Arkitekturmuseum Årbok. (Norge: BONYTT A/S. 1994) 84-85

¹³⁷ Johnsen, Espen. *Progressiv tradisjonisme. Idébakgrunn og program – i det moderne hjemmet. 1910-1940. Fra nasjonal tradisjonisme til emosjonell funksjonalisme*. 2002 ss. 110-127. 2002, Unipub Forlag. 114

¹³⁸ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv dokument (beskrivelse av Minnehallens tilblivelse fra start til slutt). 3. Ukjent utgivelses år

¹³⁹ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 23

¹⁴⁰ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv. De originale programmet for: ”arkitekt konurance om en mindehall over krigsforliste sjømænd, paa kruttårnskollen ved Fredriksvern”. Arkitektenes Landsforbund. 1923

Juryen ønsket også at bidragene skulle gjøre plass til et symbolsk og dekorativt skulpturverk enten innenfor eller utenfor hallen. Deltakerne måtte også forholde seg til at juryen ønsket at bygningen kunne oppføres av bruddstein i nærheten av tomten. Bidragene skulle inneholde tegninger av situasjonsplan, to fasader, snitt av Minnehallens utforming og perspektiver.¹⁴¹ Konkurransen skapte stor interesse og det ble sendt inn hele 84 utkast. Juryen derimot var skuffet over gjennomsnittsnivået av utkastene og mente at de ikke var ”særlig kunstnerisk høitstående”.¹⁴² Unntaket var utkastet til Bjercke og Eliassen. Juryen beskrev bidraget *Bifrost* som et byggverk ”- hvad der yderst sjelden finner sted i norsk arkitektur – foreligger anledning til å skape et arkitektonisk verk så å si for kunstens egen skyld, ubundet av sterke praktiske hensyn”.¹⁴³ I slutten av sammendraget til juryens kommentarer, konkluderte de med at den generelle norske arkitekturen ikke var trent i denne type arkitektur: ”alt i alt henger vel den her påpekte svakhet sammen med det faktum, at det efter de små forhold, hvorunder norsk arkitektur har været vant til å virke, er det en temmelig ny og uvant opgave, som krever høi kultur, å søke samvirke med bildende kunst.”¹⁴⁴

På andre plass kom utkastet *Terje Viken* av Johan Ellefsen og Finn Bryn. (Fig. 6-8) Utkastets konsept minnet om italiensk tempelarkitektur og var preget av en nyklassisisme. På tredje plass kom utkastet *Mot havet* av Jakob Holmgren.¹⁴⁵ (Fig. 9) Dette prosjektet var utformet som et sirkulært tempel og viser tilknytning til den nye nordiske nyklassisismen. Bidraget til Bjercke og Eliassen ble bestemt oppført, forutsatt at de kunne holde budsjettet og eventuelt forenkle materialvalg og behandling.

Vinnerbidraget

Juryen beskrev vinnerutkastet til Bjercke og Eliassen som et prosjekt der hovedformen og detaljutformingen var spesielt sikkert, gjennomtenkt og et verdifullt arkitektonisk arbeid.¹⁴⁶ Eksteriøret ble beskrevet som et ypperlig sjømerke som vil skille seg ut fra de andre sjømerkene i området.¹⁴⁷ Juryen var spesielt fornøyd med hvordan Minnehallens utforming tok hensyn til

¹⁴¹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. De originale programmet for: ”arkitekt konurance om en mindehall over krigssforliste sjømænd, paa kruttårnskollen ved Fredriksvern”. Arkitektenes Landsforbund. 1923

¹⁴² Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 26

¹⁴³ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 26

¹⁴⁴ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern . 1924. 25

¹⁴⁵ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 25

¹⁴⁶ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 25

¹⁴⁷ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 26

landskapet og nærområdet; ”Særlig må fremheves, at den valgte form tiltrods for bygverkets størrelse ikke svekker virkningen av Fredriksverns karakteristiske blokhuser, men tvertom må antages å bli til berikelse av dette interessante skjærgårdspartis siluet.”¹⁴⁸ Minnehallen ville ikke bare tillegge noe nytt i Stavens kystlandskap, men også fremheve de historiske merkene i Stavern. Juryen var noe mer skeptisk til eksteriørutformingen og beskriver den som ”noget ufriskt og for sterkt stilbundet” og detaljene til pilarens høyde, kryptens høyde under taket og den kvadratiske kuppelen kunne bli uheldig.¹⁴⁹ Likevel fremstod byggverket i sin helhet sikkert utført. Juryen roser spesielt underetasjen og overetasjens grunnform, hovedhallens belysning, forslaget til frisene og den klare gjennomføringen av byggverkets helhet. Juryen skriver:

”Underetasjens og overetasjens grunnform og utforming er særdeles vakker tenkt og sikkert utført. Forsenknigen i midten av underetasjens gulv er et meget heldig grep og forslaget om anbringelse av et kenotafium tiltalende. Hovedhallens andordning og opbygning er særdeles god og belysningen meget virkningsfull. Tvil kan måskje reises om det heldige i de kvadratiske pillares detaljering, arkivarets høide og kuppelens kvadratiske form, men det hele er gjennomført med klar konsekvens og kunstnerisk målbevissthet. Mindetalvenes form og anordning er tiltalende, likesom forslaget om å utføre det påtenkte skulpturverk som frise meget vel kan gjennomføres. Ved en eventuel utførelse av de fire på tvers stillede vinduer i pyramidens spids bør formentlig gjennemsyn forhindres.”¹⁵⁰

I festskriftet til Minnehallen skrev Bjercke og Eliassens en egen beskrivelse av byggverket:

”Mindesmerket over krigsforliste norske sjømænd må gjennom sin utforming gi uttryk for såvel mausoleet som sjømerke. En pyramidal form løser begge disse krav, idet pyramidens foruten at være den mest monumentale historiske gravform, hos os også har tradition som varde og sjømerke. Utsat for den største påkjending av veir og vind året igjennem, bør mindesmerket desuten av praktiske grunde være enkelt og stort i formen og helst i ett materiale. Trappen og inngangen til hallen er lagt til syd, så man innenfra får et stort utsyn over havet – Hallen utføres helt av natursten. Navneplatene av marmor innpasses mellom pillarene. Det forutsatte skulpturverk utføres i relief på den rundt rummet løpende arkitrav. En dobbelt armet trap fører ned til underetasjens rum. I dette kalkes vegger og tak medens gulvet legges granitheller. Kobberplatene får sin plats på sydveggen mot trappen, og montre for fotografier m.m. oppettes i de tre øvrige yttermure. Et kentotafium i form av en rikt behandlet ekkiste vil fastslå rummets alvorlige karakter og samtidig bli dets dekorative midtpunkt. Trappetrin innhugget i pyramidens nordveg med smekkert rekverk og jernboiler gir fyrvokteren adgang til balkongen omkring det lille rum over hallens hvelv. Fra dette rum stelles fyrlampen, som gjennom en spalte heises op i pyramidens top. Utvendig opmures pyramidens av brudsten fra tomtens nærhet; balkonplater, trappetrin og andre dekheller utføres av samme sten. Da der må tages hensyn til avstandsvirkningen, kan materialbehandlingen være meget grov.”¹⁵¹

Bjercke og Eliassen ønsket en Minnehall som skulle uttrykke et mausoleum og sjømerke. Minnehallen ble et blikkefang i landskapet og samsvarer med landskapets estetiske kvaliteter. Byggverket fremstår pittoresk med måten det strekker seg opp fra kollen og smelter sammen med landskapet. Fasaden er kledd i hugget naturstein og gjenspeiler landskapets materialitet. Disse valgene viser Bjercke og Eliassens røtter fra nasjonalromantikken der arkitekturen og naturen var tett sammenknyttet. Likevel har Minnehallen klare referanser til den klassiske

¹⁴⁸ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 28

¹⁴⁹ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern . 1924. 28

¹⁵⁰ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 28-29

¹⁵¹ Det Nasjonale Gamlehjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 27-28

arkitekturen, og Johnsen skriver at resultatet av Minnehallen ble ”en fusjon av klassiske og lokale trekk uten motsigelser.”¹⁵² Minnehallens trekk fra begge stilretninger var en tendens i den nordiske nyklassisismen. Denne sammensmeltningen av de to stilretningene trekker arkitekturhistorikeren Demetri Porphyrios frem i sin artikkel *Scandinavian Doricism*. Den nye tendensen viste en forening av ”lokal folkelig byggeskikk med trekk fra klassisk og klassisistisk arkitektur”.¹⁵³ Dette uttrykkes også i de andre premierte utkastene i arkitektkonkurransen. Felles viser utkastene til de unge nyutdannede arkitektene, at nyklassisismen dominerer. Utkastene viser at de baserer seg på det klassisistiske formspråket, men tar individuelle friheter. Utkastene *Terje Viken* og *Mot havet* fremstår som noe mer historisk korrekte da de baserer seg mer på det klassiske formspråket enn Bjercke og Eliassens utkast.

Utkastet *Terje Viken* av John Ellefsen og Finn Bryn fikk ros for prosjektets klare og naturlige løsning av eksteriøret som gav en ”utpreget følelse av monumentalitet”.¹⁵⁴ Dette utkastet viser en anonym italiensk tempelarkitektur og fremstår mer klassisistisk i formspråket. Kari Hoel skriver at den nye generasjonen arkitekter studerte, og fikk inspirasjon fra, den italienske folkelige arkitekturen:

”interessen for klassisismen førte til at den unge generasjonen arkitekter i denne perioden reiste til Italia... den anonyme, folkelige arkitekturen der, *architettura minore*, som interesserte mer enn de berømte offentlige bygningene, det var den folkelige arkitekturens enkelhet som ble idealet”¹⁵⁵

Denne enkle italienske folkelige arkitekturen inspirerte også arkitektene til å skape en dempet og stemningsfull arkitektur med enkle og abstrakte fasader.¹⁵⁶ I *Terje Viken* kom dette til uttrykk i en enkel klassisistisk form, som minnet om en anonym italiensk 1400-talls arkitektur. Et formspråk flere av de unge norske nyklassisistiske arkitektene var begeistret for. I interiøret vises den sirkulære sentraliserte planen med koblede søyler og kuppel.¹⁵⁷ (Fig. 7-8)

Generelt skulle den nye moderne arkitekturen også tilpasse seg stedets egenart.¹⁵⁸ Men de lokale eller nasjonale referansene var ikke opplagt å se i *Terje Viken*. Utkastet *Mot havet* (fig. 9) til Jakob Holmgren, hadde en sirkulær form, kledd med naturstein og fremstår derfor

¹⁵² Johnsen, Espen. 1994. 94

¹⁵³ Johnsen, Espen. 2002. 178

¹⁵⁴ Det Nasjonale Gamlehus for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 30

¹⁵⁵ Hoel, Kari. *Monumentalarkitektur i Oslo, fra kongens slott til kunnskapens tempel*. (Bergen: Vigmostad og Bjørke AS) 2008. 223

¹⁵⁶ Johnsen, Espen. 1994. 99

¹⁵⁷ Johnsen, Espen. 1994. 99. Arkitektur som tydeligere gav referanser til den italienske renessansen, nesten som Donato Bramantes Tempietto (1502).

¹⁵⁸ Eriksson, Eva. *Den Moderna staden tar form, arkitektur og debatt 1910-1935*. (Stockholm: Ordfront) 2001.

som noe mer tilpasset landskapet og de historiske bygningene. Utkastet fikk av juryen ros for den utvendige ”spiralsvungede” trappen som gav monumentet en god organisk sammenheng mellom bygning og terreng, og trappens forløp ville trekke oppmerksomheten mot utsikten til havet. Juryen mente det var et godt prosjekt, men manglet et personlig kunstnerisk preg.¹⁵⁹ Dette bidraget fremstår som noe mer nasjonalromantisk med kledningen av naturstein i naturlig form. Juryen mente at dette var uheldig da Minnehallen kunne bli forvekslet med de gamle festningsbygningene på Citadelløya.¹⁶⁰ Denne kommentaren kan også sees i lys av at Trondhjems-arkitekten Holmgren trolig hadde latt seg inspirere av festningsanlegget på Munkholmen (1707)¹⁶¹ like utenfor byen.¹⁶² (Fig. 10)

4.2 Den arkitektoniske situasjonen i Norge på 1920-tallet

Før krigen stod nasjonalromantikkens arkitektur sterkest i Norge, men etter krigens slutt ble det et skifte og den nordiske nyklassisismen dominerte. De enkle formene fra de klassisistiske idealene ble den nye inspirasjonskilden og stilen utviklet seg raskt i de nordiske landene.¹⁶³ Den nye generasjonen arkitekter fulgte stilen, og nyklassisismen ble dominerende i den norske arkitekturen fra rundt 1916 til 1926. Johnsen gjør en beskrivelse av de to ulike stilretningene; nasjonalromantikkens ideal ”var frihet fra 1800-tallets akademiske tradisjon og stileklektisisme” og nyklassisismenes ambisjoner var ”et felles formspråk og reagerte mot nasjonalromantikkens individualisme og den pittoreske arkitekturen”.¹⁶⁴ Byggverkene hadde ofte hovedvolum i enkle geometriske former og man arbeidet ut fra det klassiske formvokabular med kjente historiske mønstre.¹⁶⁵ Det klassiske dominerte, men mange av arkitektene hadde bakgrunn i nasjonalromantikkens arkitektur og gjenspeiles i arkitekturen fra denne perioden. Arkitekturhistorikeren Porphyrios mente at dette resulterte i en slags syntese av de to stilartene, den *skandinaviske dorisismen*.¹⁶⁶ Johnsen skriver at ”Forbindelsen til ærlige og gode konstruksjoner arvet nyklassisistene fra nasjonalromantikken. Interessen for det lokale ble satt sammen med den utenlandske innflytelsen.”¹⁶⁷ Gode konstruksjoner og materialbevissthet stod

¹⁵⁹ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 31

¹⁶⁰ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 31

¹⁶¹ *Store norske leksikon*, s.v. ”Munkholmen” av Knut A. Rosvold. 30.05.2020. <https://snl.no/Munkholmen>

¹⁶² Johnsen, Espen. 1994. 102. Holmgren arbeidet for tiden med ombyggingen av Trondhjem Sparebank (1921-24), som han gav et nyklassisistisk preg.

¹⁶³ Hoel, Kari. 2008. 219

¹⁶⁴ Johnsen, Espen. 1994. 83

¹⁶⁵ Johnsen, Espen. 1994. 83

¹⁶⁶ Porphyrios, Demetri. *Scandinavian Doricism. Danish and Swedish architecture: 1905-1930*. Architectural Design 5/6. 1982. 23

¹⁶⁷ Johnsen, Espen. 1994. 85

i fokus og man lot seg inspirere av lokal byggetradisjon. Formene var enklere og arkitektene tok seg kunstneriske friheter i det klassiske formspråket. Arkitektene lånte historiske motiver fra blant annet de gamle egyptiske byggetradisjonene og den enkle folkelige italienske arkitekturen.¹⁶⁸

Mange unge norske arkitekter, inkludert Bjercke og Eliassen, dro til Stockholm for å studere ved det Kungliga Tekniska Högskolan. På KTH ble en ny generasjonen arkitekter kjent med nyklassisismens utenlandske påvirkningskilder og revolusjonsarkitekturs søken etter den opprinnelige og sanne arkitekturen. Man studerte enkle tempelbygninger, egyptiske pyramideformer og mesopotamisk byggekultur.¹⁶⁹ Resultatet var en generasjon arkitekter som utførte prosjekter blandet med sine egne grep og det klassiske formspråket. Den norske nyklassisismens tendenser var forenkling av den tidligere arkitekturtradisjonen og man hentet inspirasjon fra Italias klassiske og klassisistiske arkitektur, revolusjonsarkitekturen og tendensene fra våre naboland.¹⁷⁰

Andreas Hesselberg Bjercke (1883-1967)

Andreas Hesselberg Bjercke gikk først i murerlære før han startet studier ved Den kongelige kunst- og haandverksskole i Kristiania (1901). Her ble han en av de første elevene til arkitekten H. M. Schirmer. Schirmer arrangerte studieturer til Gudbrandsdalen som skulle vise studentene verdiene i den gamle norske bygningsarkitekturen og byggetradisjoner. På studieturene studerte man middelalderens kirker og norske bondegårder.¹⁷¹ Etter fullført studie ble han assistent hos arkitekt Ivar Næss i Kristiania.¹⁷² Deretter flyttet Bjercke til Stockholm for å studere ved den Kungliga Tekniska Högskolan, der han blant annet ble undervist av arkitekt E. J. Lallerstedt, som hadde en stor betydning for den moderne klassisismen på tidlig 1900-tallet. Etter avsluttede studier ble han assistent hos Ragnar Östberg fra 1906-1910 hvor han assisterte med tegninger til Stockholms Stadshus. Bjercke dro også på studieturer til Tyskland, Østerrike, Italia og Frankrike før han startet sin egen praksis sammen med Georg Eliassen i 1914.¹⁷³

¹⁶⁸ Johnsen, Espen. 1994. 85

¹⁶⁹ Johnsen, Espen. 1994. 86

¹⁷⁰ Johnsen, Espen. 1994. 105

¹⁷¹ Parmann, Øistein. *Herman Major Schirmer og tegneskolen, et stykke norsk arkitekturhistorie*. (Oslo: Dreyers Forlag A/S) 1986. 40

¹⁷² Næss praktiserte arkitektur innen nybarokk, nasjonalromantikken og senere 1920-årenes nyklassisme. Rygh, Per. *Ivar Næss*. Store norske leksikon. https://snl.no/Ivar_N%C3%A6ss 09.03.2022

¹⁷³ Arntzen, Jon Gunnar. *Norsk biografisk leksikon: Andreas H. Bjercke*. Bind 1. (Oslo: Kunnskapsforlaget, 1999) 228-229

Georg Eliassen (1880-1964)

Georg Eliassen fullførte sine studier i 1900 som bygningsingeniør ved Kristiania Tekniske skole¹⁷⁴ og ble deretter ansatt som assistent hos overlæreren i husbygging, arkitekt Waldermar Hansteen¹⁷⁵. Etter dette påbegynte han i 1903 studiene ved Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm.¹⁷⁶ I studietiden og etter fullført utdanning, arbeidet han hos arkitekt Fredrik Falkenbergs kontor i Stockholm, og senere hos Ture Stenberg i Uppsala før han startet som assistent hos arkitekt Ragnar Östberg i 1907, ett år etter Bjercke.

4.3 Andreas H. Bjercke og Georg Eliassen og deres monumentale praksis 1916-1922

Bjercke og Eliassen startet i utgangspunktet som nasjonalromantiske arkitekter, men bevegde seg gradvis mot nyklassisismen før de gikk over til funksjonalismen på 1930-tallet.¹⁷⁷ Gjennom de nevnte studier og tidlige arbeider i årene 1905-1920 ble deres nasjonalromantiske arkitektur preget av en materialbevissthet og saklighet, kombinert med en viss poesi, noe som også skulle prege deres praksis i tiårene fremover. Deres arkitektoniske særpreg ble påvirket av felles studietid i Stockholm på KTH, samt arbeidet som assistenter hos de svenske arkitektene Carl Westman og spesielt Ragnar Östberg.¹⁷⁸ Östberg brukte ofte historiske motiver i sine byggeprosjekter og i hans arkitekturteoretiske refleksjoner viste hans motstand mot den eldre historismen.¹⁷⁹ Rundt 1907, da Bjercke og Eliassen arbeidet hos Östberg, foretok Östberg en endring. Han bevegde seg mot svensk byggetradisjon med en ambisjon om å skape en estetisk forenkling av denne arkitekturen. Hans interesse rettet seg da mot de klassisistiske og puristiske elementene i den svenske byggetradisjonen. Dette skiftet ble grunnleggende for utviklingen av den skandinaviske nyklassisismen i begynnelsen av 1900-tallet.¹⁸⁰

Östberg var opptatt av materialitet og hans tenkning var med på å forme Bjercke og Eliassen som arkitekter. De assisterte også på et av Östbergs største prosjekter og et av den nordiske nasjonalromantikens hovedverk, Stockholms Stadshus (1923).¹⁸¹ Inspirasjonen fra Stadshuset både gjennom komposisjoner av bygningsvolumer, planløsninger og delvis materialbruk kan sees i noen av Bjercke og Eliassens andre byggverk som kan relateres til

¹⁷⁴ Arntzen, Jon Gunnar. *Norsk Biografisk leksikon. Georg C. Eliassen*. Bind 2 (Oslo: Kunnskapsforlaget) 2000. 448

¹⁷⁵ Arntzen, Jon Gunnar. 2000. 448-449

¹⁷⁶ Arntzen, Jon Gunnar. 2000. 448

¹⁷⁷ Nordberg-Schulz, Christian. 1983. 65

¹⁷⁸ Arntzen, Jon Gunnar. 1999. 228-229

¹⁷⁹ Cornell, Elias. *Ragnar Östberg, Svensk arkitekt*. (Stockholm: Byggmästerens forlag) 1965. 206

¹⁸⁰ Cornell, Elias. 1965. 245-246

¹⁸¹ Arntzen, Jon Gunnar. 2000. 448-449

Minnehallen, spesielt Sjømannsskolen i Tønsberg (1923). Sjømannsskolen på Ekeberg (1913-1919) har en kraftig og tung firkantet form med hjørnetårn som strekker seg opp fra landskapet. Bygningen har et borglignende utseende med arkader og buede åpninger.¹⁸² Den er bygget i naturstein og har et par relieffer i fasaden med maritime motiver. Sjømannsskolen i Tønsberg har et mer dempet romantisk formspråk¹⁸³ med en fasade i rød teglstein og relieffer med maritime motiver.

Bjercke og Eliassen mottok priser for flere av sine byggverk, deriblant sjømannskolen på Ekeberg og sjømannskolen i Tønsberg fikk Houens Fonds premie, førstnevnte i 1923 og sistnevnte i 1925.¹⁸⁴ Bjercke og Eliassen kan vise til en stor samtidig produksjon på 1920-tallet som viser en fin bredde. I deres vinnerutkast og oppførte byggverk viste Bjercke og Eliassen med Minnehallen at de mestret overgangen fra nasjonalromantikk til nyklassisisme. Her kan blant annet også nevnes mursteinsvillaen Villa Dobloug (1920-1921) som viser trekk fra Østbergs Stadshus og enkelte av Østbergs villaer.¹⁸⁵ Å betegne arkitektene som nasjonalromantiske, kan lett bli noe misvisende, da de også var opptatt av og lot seg inspirere av internasjonale impulser og studiereiser til utlandet, deriblant Italia.

I tillegg til en stor produksjon av bygninger med forskjellige formål, var også begge arkitektene aktive i foreninger innen arkitektur og kulturminnevernet. Bjercke var i årene 1934 til 1938 og 1946 til 1948 president i Norske Arkitekters Landsforening og formann i Oslo Arkitektforening 1923 til 1926.¹⁸⁶ Eliassen var formann i Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring fra 1929 til 1959.¹⁸⁷

4.4 Arkitektenes plan- og byggeprosess

Brevkorrespondansen mellom byggekomiteen og Bjercke og Eliassen, og materiale fra arkivet til Nasjonalmuseet – Arkitektur, har samlet gitt meg god innsikt i Minnehallens byggeprosess. På Nasjonalmuseet – Arkitektur fikk jeg tilgang til både selve konkurranseutkastet, de gjenværende originaltegningene av Minnehallen som reviderte tegninger, arbeidstegninger og detaljer, og skisser og fotografier tatt av Bjercke og Eliassen. Forskalingen av hallens søyler og Minnehallens armering var også dokumentert i form av fotografier.

¹⁸² Nordberg-Schulz, Christian. 1983. 24-25

¹⁸³ Nordberg-Schulz, Christian. 1983. 24-25

¹⁸⁴ Arntzen, Jon Gunnar. 1999. 230

¹⁸⁵ Johnsen, Espen. 1994. 88

¹⁸⁶ Arntzen, Jon Gunnar. 1999. 230

¹⁸⁷ Østbye, Leif. *Norsk kunstnerleksikon: bildende kunstnere, arkitekter, kunsthåndverkere*. Bind 1 A-G. (Oslo: Universitetsforlaget) 1982. 229 og 562

Etter at vinnerbidraget var valgt, ble det 12. april 1924 sendt ut anbudsinvitasjon. I utlysningen av oppdraget var et av kriteriene at arbeidet på Minnehallen skulle startes så raskt som mulig og stå ferdig senest 1. august 1925, helst tidligere.¹⁸⁸ Oppførelsen av Minnehallen skulle bygges etter situasjonsplanen til arkitektenes tegninger, beskrivelser og de senere detaljene. Minnehallen skulle oppføres i naturstein fra området rundt byggeplassen og godkjennes av arkitektene. Byggmester Valdemar Thorenfeldt, som holdt til i Stavern, vant anbudet,¹⁸⁹ som forholdt seg helt etter Bjercke og Eliassens beskrivelser og tegninger. I anbudet viste det seg at den planlagte utføringen ville overstige det disponible beløpet, og man gikk derfor inn i forhandling om forenkling av byggeprosjektet for å holde kostnadene nede. Forhandlingene mellom Bjercke og Eliassen med Thorenfeldt, resulterte i at de endelige arbeidstegningene var:

”praktisk talt helt overrenstemmende med konkurranseprosjektet. Likeså den utvendige materialbehandling. Derimot er hallens vegger som, oprindelig var forutsat utført i naturstein, ved videre bearbeidelse planlagt pudset. Kun hallens søiler, inngangspartiet og sokkelen blir klædt i klæbersten.”¹⁹⁰

Dette ble senere endret da klebersteinen ble for kostbar. De oppførte søylene ble derfor støpt i armert betong (fig. 11) i likhet med bygningskonstruksjonen, og fasaden ble kledd i naturstein fra nærområdet. (Fig. 12-15) Selv om søyleskaft normalt er sylindriske, mens pilarer har en kvadratisk base, blir de her betegnet som søyler. Tegningene fra Studiesalen viser utseendet til søylenes tromler og deres kvadratiske base. (Fig. 16-17)

I arbeidsbeskrivelsen blir oppføringen av byggverket beskrevet i detalj. Byggeplassen til Minnehallen skulle sprenges med en dybde på 30 centimeter fra dette stedet skulle kjellerens vegger og søyler oppføres, og på utsiden skulle det sprenges en dreneringsgrøft. De ytre kjellerveggene skulle utføres i betong blandet med naturstein. Kjellermuren skulle dekkes med natursteinsheller og ”hver helle, som springer utover underværende kjelderveg, forankres med i plate og underværende betong innstøpte klammerjern”¹⁹¹. De innvendige veggene og pilarene skulle utføres i betong med tillatelse av å bruke prosentstein. Beskrivelsen presiserer her at hvert hjørne og flater skulle fullstendig støpes uten ”groper og sår”, og alle flatene, inkludert

¹⁸⁸ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 17

¹⁸⁹ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 35

¹⁹⁰ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

¹⁹¹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

taket, skal ”brettskures”. Flatene forventes helt jevne og uten skjøter.¹⁹² Beskrivelsene bekrefter den materialbevissthet arkitektene var opptatt av. Kjellergulvet og trappetrinnene ned til kjelleren skulle utføres i mørke skiferheller godkjent av arkitektene. Trappegangene skulle ha rekkverk i bronse etter designet til arkitektene. Dørene i kjelleren skulle utføres i furu og den utvendige døren skulle bestå av bronseplater på utsiden. Vinduene i kjelleren skulle være doble utført med bronsekarm og -detaljer.¹⁹³

Den utvendige fritrappen skulle spennes fra terrenget opp til hallen i en bue av armert betong. Trappebroens sider og nedre del skulle ha bekledning i naturstein. Pyramidens yttervegger skulle også støpes i betong og kles i naturstein. Det samme gjaldt den ”underste skift” (balkongplattingen) som skulle være noe fremspringet med fall utover. Balkongplattingen skulle også bekles i naturstein og ha rekkverk i bronse.¹⁹⁴ (Fig. 18) Hallens gulv skulle støpes i armert betong og belegges av samme type heller som i underetasjen, men med innlagte kvadratiske felt av klebersteinsflater. Søylene skulle være støpt i betong og veggene skulle bekles med klebersteinsplater satt i sementmørtel. Det samme gjaldt entrèpartiets vegger og tak, og arkitravens under- og vertikale sider, og hvelvet med lysåpningene. Området som var laget for fremtidige friser skulle også ha listene utført i klebersteinsblokker. Alt av klebersteinsarbeide skulle utføres i finpusset kleber etter arkitektens godkjennelse av prøvestein og behandlingsmåte, fugene måtte være minst mulig synlige og steinarbeidet skulle være nøyaktig utført uten ”lappinger av nogensomhelst art. Viser det sig, at en lappet sten er anvendt, vil den av arkitektene uvægerlig forlanges fjernet og erstattes av en ny”.¹⁹⁵ Det ble gjennom byggeprosessen for å kutte utgiftene gjort endringer av materialbruk. Den planlagte bruken av grønn kleberstein ble i stor grad byttet ut med betong eller grov puss. (Fig. 19-20)

Man skulle trodd at Minnehallen bestod av hele steinblokker, som den tradisjonelle byggemetoden for pyramider, men som nevnt tidligere ble det bestemt at det skulle bygges i støpt betong med armering for å holde kostnadene nede. Løsningen er et interessant valg da Minnehallens form visuelt sett følger en gammel byggeteknikk, men som i realiteten ble utført i en meget moderne, rimeligere byggeteknikk. Hallens betongstøpte utvendige vegger ble

¹⁹² Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesnes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

¹⁹³ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesnes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

¹⁹⁴ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesnes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

¹⁹⁵ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 34

bekledd i naturstein slik at byggverket ble beskyttet for vær og vind. Inngangsåpningene skulle utføres i metall eller metallbeslått treverk, og materialbruken på innsiden i hallen ville føre til minimale vedlikeholdsutgifter.¹⁹⁶ Bjercke og Eliassens andre forslag til å holde byggekostnadene nede uten å gå på kompromiss med byggverkets kunstneriske utforming og konstruktive holdbarhet, var å sløyfe klebersteinsbekledningen av kuppelen, arkitravet og den nedre veggen mot en grov pussbekledning. Planen om å ha navnene på de falne krigsseilerne innrisset i marmorplater i hallen, ble også sløyfet da man også skulle ha kobbertavler i krypten med navnene.¹⁹⁷ Bjercke og Eliassen gjorde også plass til hallens fremtidige friser. (Fig. 21) Byggebudsjettet strakk dessverre ikke til for å fullføre utsmykning med friser og skulptur i første omgang. Det ble senere utlyst en konkurranse for utsmykningen da man hadde samlet inn nok penger. Denne utsmykningen vil jeg komme tilbake til i neste kapittel.

Sterk kritikk og forsvar for utformingen

Ikke alle mente at utformingen og plasseringen av Minnehallen passet dens formål. Her vil jeg trekke frem et personlig udatert brev fra en skipsreder som var misfornøyd med både utformingen og plasseringen. Byggekomiteen begrunner alle valgene og argumenterer for hvorfor disse valgene var riktige å ta. Denne brevkorrespondansen er et godt eksempel på de ulike oppfatningene man hadde til det fremtidige minnesmerket for krigsseilerne.

Skipseder Petter A. Hansen, skriver at han har fulgt nøye med på Minnehallens ”begivenheter” og er ”oprørt over, at komiteen virkelig skal ha bestemt sig til at bygge ”en saadan sørgehal paa toppen av en fjeldknause, hvor den nærmest maa virke som et lysthus eller fernöielsesetablissement”. Rederen mente at det elektriske lyset i toppen av Minnehallen var uhyrlig og beskrev hele bygningen som en ”knytnæve” på en fjellknaus, og at valgene som var blitt tatt hadde ingenting med å sorg og minne å gjøre. Minnehallen burde plasseres avsidesliggende med ”bepanting” ifølge rederen.¹⁹⁸ Byggekomiteens leder, Tønnesen, svarer skipsreder Hansen med å poengtere at det er sørgelig at han har denne negative oppfatningen av både Minnehallens plassering og utforming. Tønnesen skrev at tomten er en verdig plass for et minnesmerke og at hensikten ikke var å bygge en sørgehall. Hallen inneholdt dessuten

¹⁹⁶ Det Nasjonale Gamlethjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 38

¹⁹⁷ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 21.05.1924

¹⁹⁸ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Skipsreder Petter A. Hansen til formann Eivind Tønnesen. Ukjent dato

symboler og navnene på de falne som bar preg av ”sorgen som føles over vore tapte sønner.”¹⁹⁹

Tønnesen skrev at Minnehallen skulle:

bære præg av med hvilken uforfærdethet disse norske sjøgutter satte livet som indsats, for at matberge landet og sine medborgere mot sult og død, og Mindehallen bør da staa på et sted og minde os om denne helte bedrift og paa en symbolsk maate henstille til det norske folk at ogsaa vi... ”naar det blir krævet” slaar leir om Fædrelandet og viser det samme heltemot som de.²⁰⁰

Videre argumenterer Tønnesen for det elektriske lyset i toppen av Minnehallen; ”et saadant lys vil i enkelte atmosfæriske situationer kunde sees langt og kan i tykt veir og storm bli en god hjelp for sjøfarende, som gaar og er bange for alle de dødbringende grunder som ligger og lurur utenfor her”.²⁰¹ Tønnesen argumenterer for valgene som ble tatt og hva Minnehallen skulle symbolisere. Minnehallen skulle først og fremst oppfylle ønsket om et sted som ville hedre krigsseilerne og minne oss på deres innsats og offer.

4.5 Det oppførte bygget og innvielse

4. juli 1924 ble arbeidet med Minnehallen satt i gang. I en høytidelig seremoni 4. oktober samme år ble grunnsteinen nedlagt av byråd J. Becker, som også satt i juryen. I 1926 stod Minnehallen ferdig og innvielsen ble foretatt av kong Haakon VII 1. august dette året.²⁰² Tegningene og brevkorrespondansen til Bjercke og Eliassen viser at de var involvert i alle bestemmelsene under byggeprosessen og hadde klare tanker om hvordan arbeidet skulle utføres. Arkitektenes involvering i alle plan- og byggeprosessene har gitt Minnehallen et svært godt gjennomført og gjennomtenkt resultat.

Under Kong Haakon VII's innvielse den 1. august 1926, nedla Stortingets presidentskap sølvkransen på Minnehallens alter på vegne av det norske folk. Ved innvielsen møttes representanter fra den norske regjering, Stortinget, marinen, hæren, landets samtlige sjømannsorganisasjoner og representanter fra den svenske, danske og finske regjering. Ved innvielsen kom det frem at prosessen med Minnehallen hadde medført en rekke gaver. Fra

¹⁹⁹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

²⁰⁰ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

²⁰¹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Eivind Tønnesen til Skipsreder Petter A. Hansen. Ukjent dato

²⁰² Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Skriv, ”Minnehallen ved Fredriksvern – til minde om de norske skibe ved krigsforlis omkomne sjømenn under verdenskrigen 1914-1918”. Ukjent årstall og forfatter

staten ble det gitt fri grunn til tomt og fri benyttelse av stein som fantes i og ved tomten. Fra Norges Handels- og Sjøfartstidende fikk Minnehallen kobbertavlene med innrissede navn av de krigsforliste krigsseilere og fartøy.²⁰³ Fra den norske Amerikalinje fikk Minnehallen alteret med Herman Wildenveys dikt gravert på sidene. Fra billedkunstneren Thorolf Holmboe et maleri, fra trykkeri- og bokbinderbedriften Emil Moestue A/S et fotografialbum. Brødrene Dobloug gav det store norske flagget til sarkofagen, Fredriksvern Reperbane gav stengselet til kryptens forsenkning og sarkofagen ble gitt av sjømannsorganisasjonene.²⁰⁴ Det eneste som gjenstod var den tenkte utsmykningen i hallens arkitrav, som ble stemt oppført senere.²⁰⁵ Innvielsen startet med andakt og bønn av Staverns sogneprest Olivarius Thorvald Bugge. Bugge hadde også skrevet en egen salme som ble sunget etter bønningen. Deretter var det høytlesning av diktet til Herman Wildenvey og hovedtale av formannen i byggekomiteen Eivind Tønnesen. Han «overleverte bygget» til Kong Haakon VII, som så holdt den avsluttende talen.²⁰⁶

Til tross for diskusjonene og uenigheter om budsjettfordeling, plassering og utforming hadde Norge endelig fått sin Minnehall. En Minnehall med høy kvalitetsstandard i monumental nyklassisistisk stil – ispedd lokale elementer. Et godt og viktig samarbeid mellom arkitektene, byggherre og byggekomitee sikret at gode valg ble tatt, og man stod gjennom stormen av innsigelser og motstand. Overgangsfasen fra de to ulike stilretningene, nasjonalromantikken og nyklassisismen gjenspeiles i de forskjellige konkurranseutkastene til Minnehallen, og viser hvordan den nye generasjonen arkitekter bevegde seg mot et enklere klassisistisk formspråk. Bjercke og Eliassens utkast skilte seg ut med sin kunstneriske utforming, og viser at de mestret å bruke referanser fra de tradisjonelle gravtradisjonene kombinert med byggverkets egne formål. Som komiteen påpekte; Minnehallen skulle ikke være en sørgehall, heller et sted for å minnes og hedre krigsseilernes innsats. Arkitekturen til Minnehallen gjenspeiler Bjercke og

²⁰³ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Skriv, "Minnehallen ved Fredriksvern – til minde om de norske skibe ved krigsforlis omkomne sjømenn under verdenskrigen 1914-1918". Ukjent årstall og forfatter

²⁰⁴ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Skriv, "Minnehallen ved Fredriksvern – til minde om de norske skibe ved krigsforlis omkomne sjømenn under verdenskrigen 1914-1918". Ukjent årstall og forfatter

²⁰⁵ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Skriv, "Minnehallen ved Fredriksvern – til minde om de norske skibe ved krigsforlis omkomne sjømenn under verdenskrigen 1914-1918". Ukjent årstall og forfatter

²⁰⁶ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Skriv, "Minnehallen ved Fredriksvern – til minde om de norske skibe ved krigsforlis omkomne sjømenn under verdenskrigen 1914-1918". Ukjent årstall og forfatter

Eliassens forståelse av den kompliserte historien til krigsseilerne, og historien blir behandlet med verdighet med både form, eksteriør, interiør og utsmykning.

5. Minnehallens arkitektur

I dette kapittelet skal jeg analysere Minnehallens arkitektur og undersøke mulige inspirasjonskilder og referanser fra arkitekturhistorien. Kapittelet vil plassere Minnehallen i den arkitektoniske periode i Norge på 1920-tallet og undersøke mulige inspirasjonskilder i det ytre og indre rom. Eksempler på mulige inspirasjonskilder er Skogskapellet (1919-1920) av Erik Gunnar Asplund, og den franske arkitekten Louis Boullées pyramideformede monumenter fra 1700-tallet. Jeg vil også undersøke mulig maritim og lokal påvirkning i eksteriøret og interiøret. Avslutningsvis vil jeg gi en beskrivelse av Minnehallens hall, krypt og utsmykningen utført av billedhuggeren Nicolai Schøll.

5.1 Minnehallen som monument over nyklassisismen

For å kunne gjøre en analyse av Minnehallen som et monument over nyklassisismen må man se tilbake på den arkitektoniske perioden Minnehallen ble bygget i. Da arkitektkonkurransen til Minnehallen ble utlyst, så man en ny tendens i den norske arkitekturen. Etter første verdenskrig fikk de unge arkitektene nye ideer og ønsker om hva arkitekturen skulle være for folket. Espen Johnsen beskriver utviklingen i artikkelen *Fra Nordisk Impuls til Romerske Palasser – Utenlandsk påvirkning på norsk nyklassisisme* :

”Arkitektene var i årene rundt 1920 også opptatt av arven fra arkitekturen i det gamle Egypt, foruten arkaiske doriske templer. Fra Italiensk arkitekturhistorie var det ikke lenger bare de store monumentene som fengslet, men den enkle, folkelige, spontane arkitekturen. Siden man i nyklassisismen lot seg inspirere av den fjerne primitive arkitekturen og folkelige arkitekturen satt sammen med ukjente lokale eksempler...Formalt kan denne spenningen bestå mellom klare geometriske hovedvolumer og asymmetriske utspring, tunge kubistiske bygningskropper og lett artikulering...”²⁰⁷

Johnsen beskriver den nye interessen for den fjerne og primitive arkitekturen, spesielt fra det gamle Egypt. I den egyptiske kulturen ble tempelbyggene og rommene oppfattet som veier eller passasjer. Eva Eriksson beskriver hvordan den egyptiske kulturen opplevde rommene i pyramidene og tempelbygningene i boken *Den moderna staden tar form. Arkitektur och debatt 1910-1935* under kapittelet med tittelen *Oswald Spengler och Rumkänslan*. Hun tar utgangspunkt i den tyske historiefilosofen og kulturhistorikeren Oswald Arnold Gottfried Spenglers undersøkelser av ulike kulturers oppfatning av rom; ”Han hade identifierat åtta olika kulturer i världshistorien. Var och en av dessa hade enligt honom en särskild ursymbol, en för just den kulturen karakteristisk uppfattning om rummet (*Raum*), vilket kommer till uttryck i

²⁰⁷ Johnsen, Espen. 1994. 85

dess arkitektur”.²⁰⁸ Pyramidene og tempelbygningenes rom oppfattes som en ”vei”; ”I den egyptiske kulturen oppfattades rummet som en väg, vilket illustrerades i tempelanläggningarna med deras processionsvägar.”²⁰⁹ Spengler studerte de grunnleggende forskjellene mellom egyptiske, greske, arabiske og vestlige romlige syn. De egyptiske pyramidene, det greske tempelet og det byantiske kirkerommet var ifølge ham uttrykk for grunnleggende ulike kulturer.²¹⁰ Spenglers arbeid, avhandlinger og rombegrepet ”det dynamiske rummet”²¹¹ ble inspirerende for den nye generasjonen arkitekter og teoriene hans gav tyngde til den modernistiske bevegelsen.²¹² Den dynamiske romoppfatningen begynte å komme til uttrykk tidlig på 1900-tallet med blant annet inspirasjon fra tysk kunstteori.²¹³ Minnehallens tydelige referanser til egyptiske pyramider, klar geometrisk planløsning og dynamisk romoppfatning er typiske trekk som kjennetegner nyklassisismens arkitektur. Minnehallens pyramideform formidler også byggetverket som et monument da det er en form som ble etablert av oldtidens gravarkitektur. Man kan si at formen til disse tidlige monumentene blir visuelle symbol for en grav, eller et minne og kommuniserer noe tidløst og varig.²¹⁴ Minnehallens pyramideform kan dermed kommunisere et tidløst og varig minne i seg selv.²¹⁵

Maritim og lokal påvirkning

I nyklassisismen var man opptatt av det nye, det gamle, det klassiske og det lokale. Espen Johnsen skriver i sin avhandling at arkitektene i denne perioden undersøkte det lokale og kombinerte dette med utenlandske tendenser satt sammen med individuelle grep.²¹⁶ Dette vises tydelig i arkitekturen til Minnehallen. Kjennetegnene til Bjercke og Eliassens arkitektur var en gjennomgående kvalitetsbevissthet med fokus på grundig håndverk, god kunstnerisk utførelse, stilsikkert eksteriør og interiør, og et monumentalt uttrykk.²¹⁷ I likhet med Bjercke og Eliassens tidligere prosjekter tok de også ledelsen av designet til interiøret. Minnehallens stoler, lamper, alter, kiste og bronseplatene er designet av arkitektene. Detaljene i interiøret har forskjellige

²⁰⁸ Eriksson, Eva. 2001. 100

²⁰⁹ Eriksson, Eva. 2001. 100

²¹⁰ Eriksson, Eva. 2001. 101

²¹¹ Eriksson, Eva. 2001. 101

²¹² Eriksson, Eva. 2001. 102

²¹³ Eriksson, Eva. 2001. 102

²¹⁴ Murphy, Kaitlin M. *Fear and loathing in monuments: Rethinking the politics and practices of monumentality and monumentalization*. (University of Arizona, USA: SAGE) 2021. Vol. 14(6). 145. <https://journals-sagepub-com.ezproxy.uio.no/doi/pdf/10.1177/17506980211054271>

²¹⁵ Murphy, Kaitlin M. 145

²¹⁶ Johnsen, Espen. 1994. 85

²¹⁷ Gjendem, Camilla. *Fra norsk arkitekturmuseums tegningssamling: Arkitektene Bjercke og Eliassen*. Arkitektur i Norge : Årbok. Redaktør Ulf Grønvold m.fl. (Norge: Valdres Trykkeri A/S) 1997. 88

maritime motiver. Lampene og bronseplatene har detaljer formet som skjell og stolene i hallen ligner romerske stoler. (Fig. 22-24) Minnehallens form har også maritime referanser. Som nevnt tidligere kan Minnehallen ligne en varde eller et sjømerke. Staverns historiske bygninger kan også ha vært inspirasjonskilder for Minnehallen, disse inspirasjonskildene vil jeg utdype i neste kapittel i delen Bjercke og Eliassens studier av stedet.

Bjerckes og Eliassens prosjekter lå ofte i et spenn mellom nasjonalromantikken og nyklassisismens arkitektur. Minnehallens arkitektur er et godt eksempel på dette spennet, stilene skiller seg fra hverandre, men i Minnehallen finnes det en syntese av de to retningene. Johnsen trekker frem artikkelen *Scandinavian Doricism* av Demetri Porphyrios som beskriver denne syntesen av de lokale og klassiske trekk:

”The seemingly contradictory sensibilities of classicism and vernacular reigned with equal validity, respectability and truthfulness. I say ”seemingly contradictory, because beyond the appearances of style, at the level of categorical thinking of the mind both classicism and vernacular, as understood and practiced in Scandinavia were of the same kind”²¹⁸

Porphyrios beskriver de små forskjellene mellom den sene fasen til nasjonalromantikken og nyklassisismens gjennombrudd rundt 1915-1924²¹⁹, samme tid som Minnehallen ble til. Porphyrios beskriver dette som den *skandinaviske dorisismen* der man la vekt på enkle, gode konstruksjoner, og sterk materialbevissthet med lokale trekk.²²⁰ Minnehallen til Bjercke og Eliassen viser tydelig inspirasjon fra den egyptiske pyramideformen og er pittoreskt plassert i landskapet. Den klare geometriske formen passer godt inn, og den enkle konstruksjonen forstyrrer ikke formålet om å trekke frem minnet om krigsseilerne. De nyklassisistiske referansene kan sees i hallens kuppelhvelv som skaper en atmosfærisk akustikk og lysinnfallene som skaper et stemningsfullt spill mellom lys og skygge. (Fig. 25) Referanser til klassiske tempelbygninger er hallens søyler og den sentrale plasseringen av alteret i hallen og sarkofaget i krypten. (Fig. 26)

Skogskapellet av Erik Gunnar Asplund

Erik Gunnar Asplund (1885-1940) studerte også på den Kunglia Tekniska Høgskolan og ble blant annet undervist av Ragnar Östberg²²¹. Asplund er en av de mest kjente svenske nyklassisistiske arkitektene fra 1920-tallet. Et av de mest betydningsfulle prosjektene til Asplund var samarbeidet med Sigurd Lewerentz (1885-1975) til den nye Skogskyrkogården

²¹⁸ Porphyrios, Demetri. *Scandinavian Doricism. Danish and Swedish architecture: 1905-1930*. Architectural Design 5/6. 1982. 23

²¹⁹ Johnsen, Espen. 1994. 85

²²⁰ Johnsen, Espen. 1994. 85

²²¹ Wrede, Stuart. *The Architecture of Erik Gunnar Asplund*. (London: The MIT Press) 1980. 2

utenfor Stockholm. Bidraget til Asplund og Lewerentz viser dualismen som dominerte i den svenske samtidsarkitekturen som på den ene siden var naturalistisk og romantisk, og på den andre siden bevegde seg mot de klassiske idealene.²²²

Asplund interesserte seg for Sveriges arkitektoniske fortid, de underliggende prinsippene fra middelalderen, den primitive og klassiske arkitekturen. Kombinasjonen av disse forskjellige motivene ble en viktig del av fornyelsen av den skandinaviske arkitekturen i perioden.²²³ Asplund dro i likhet med Bjercke og Eliassen på studiereiser til Frankrike og Italia kort tid før første verdenskrig. Skissene fra reisene viser Asplunds interesse for bygningsdetaljer og forholdet mellom arkitektur og landskap. I boken om Asplund skrevet av Stuart Wrede beskriver han skissene til Asplund:

”Asplund seems to have been particularly drawn to the unexpected, humorous, and mannered details rather than to the strictly classical or the purely picturesque... Another significant impression evident from his diary was his feeling for the relationship of the building to landscape”²²⁴.

Skogskapellet til Asplund er et godt eksempel på brytningen fra nasjonalromantikken arkitektur mot den nordiske nyklassisismen. (Fig. 27) Minnehallen har flere likhetstrekk til Skogskapellet, og Skogskapellet kan derfor sees på som en mulig inspirasjonskilde for Bjercke og Eliassen. I likhet med Skogskapellet har Minnehallen referanser til den egyptiske primitive byggetradisjonen og den klassiske arkitekturen. Welde sammenligner Skogskapellets tak med pyramidenes form; ”By one may also note that, seen frontally, it appears as a pyramid, a primitive Nordic wood version of an Egyptian tomb, levitated, almost floating, above ground on simple Tuscan columns.”²²⁵ Skogskapellets tak har en pyramideformet form og kapellets ytre søyler er rene i formspråket.²²⁶ Likhetene mellom Skogskapellet og Minnehallen kan også sees i byggverkenes plantegninger og vertikale snitt. (Fig. 28-31) Kapellets har åtte doriske søyler som støtter ”himmelkuppelen”, Minnehallen har tolv kvadratiske søyler og kuppelhvelv.

Skogskapellet er også blitt sammenlignet med en skogshytte som en del av skogen med sitt mørke spontak.²²⁷ Slik viser Skogskapellets naturlige elementer til den nordiske byggetradisjonen.²²⁸ I likhet med Minnehallen gir Skogskapellets lysinnfall i kuppelen en

²²² Eriksson, Eva. 2001. 230

²²³ Wrede, Stuart. 1980. 23

²²⁴ Wrede, Stuart. 1980. 25-26

²²⁵ Wrede, Stuart. 1980. 33

²²⁶ Wrede, Stuart. 1980. 38

²²⁷ Eriksson, Eva. 2001. 234

²²⁸ Eriksson, Eva. 2001. 234

stemningsfull kontrast mellom lys og skygge, og byggverkernes primitive bygningskropper er forankret i naturen. Skogskapellet er blitt sammenlignet med en skogshytte og Minnehallen med et sjømerke. Dette viser arkitektenes gode forståelse av landskapet og omgivelsene, og et sannsynlig ønske om å skape komplimenterende arkitektur.

5.2 Mulige inspirasjonskilder i ytre rom: pyramider og fransk revolusjonsarkitektur

1700-tallets nyklassisisme studerte de grunnleggende arkitektoniske formene og diskuterte opprinnelsen og betydningen til de klassiske idealene. Ordet klassisk stammer fra *clamare* som forbindes med klarhet, klasse, et forbilde og noe varig. Christian Nordberg-Schulz skriver i *Norges Kunsthistorie* at "Klassisismen i arkitekturen er nettopp kjennetegnet ved "kjente" former, som synes å være gyldige uansett tid og sted."²²⁹ Vincent Scully forklarer i sitt kapittel *Greek Sacred Architecture* i boken *The Earth, The Temple, and the Gods* at de greske klassiske templene materialiserte perioden, men representerer også menneskenes oppfatning av det gudommelige med gjentakende skulpturelle og monumentale former.²³⁰

Opplysningstiden i Europa på 1700-tallet var drevet av sosiale, politiske og økonomiske omveltninger som førte til at arkitekturen etter 1750 ble mer selvbevisst og eksperimentell enn tidligere.²³¹ Man begynte å kontinuerlig teste grensene og stille spørsmål ved arkitekturens muligheter og kapasitet. Arkitekturen ble diskutert som en del av den menneskelige fornuft, vitenskapelige observasjon og eksperimentering, noe som kjennetegner opplysningstidens filosofi og vitenskap. Utviklingen førte til en mengde nye arkitektoniske løsninger, visjoner, teorier og tegninger. Det var et sterkt ønske om å undersøke selve arkitekturens opprinnelse og natur, og arkitekturens evne til å kommunisere og forme folket.²³² Barry Bergdoll presenterer i boken *European Architecture 1750-1890* tre punkter som karakteriserer arkitekturen i perioden:

1. Fundamentalt nye visjoner om arkitekturens forhold til den historiske fortiden.
2. Arkitekturens svar på den økende mengden av vitenskapelige undersøkelser av menneskets selv, ikke bare naturen.

²²⁹ Nordberg-Schulz, Christian. 1983. 152

²³⁰ Scully, Vincent Jr. *The Earth, the Temple, and the Gods. Greek Sacred Architecture*. Addenda. Journal of the Society of Architectural Historians. May, 1964, Vol. 23, No. 2. (University of California Press on behalf of the Society of Architectural Historians. 89 https://www.jstor.org.ezproxy.uio.no/stable/pdf/988163.pdf?refreqid=excelsior%3A46c46eaaf659153e11087843e0302df1&ab_segments=&origin=

²³¹ Bergdoll, Barry. *European Architecture 1750-1890*. Oxford: Oxford University Press, 2000. 2

²³² Bergdoll, Barry. 2000. 3

3. Fremvekst av offentlig arkitektur for en periode med sosial og økonomisk revolusjon og nasjonsoppbygging.²³³

Den nye retningen ønsket å utvide forståelsen og fornye det klassiske formspråket som hadde dominert i Europas arkitektur siden 1500-tallet. På slutten av 1700-tallet var idealet en bygningskarakter som uttrykte en atmosfære med ekspressiv form og klar geometri. Emil Kaufman skriver følgende om tendensene i den franske revolusjons arkitekturen:

”The forms which promised best to serve the double end of expressiveness and individualism were those of elementary geometry. Self-contained these forms allowed the parts to be independent from each other. Moreover, they allowed the architect to give ”character” to a building by differentiating the constituents in size, architects also passed from the traditional to the geometrical forms because their attitude toward the material had undergone a profound change.”²³⁴

Arkitektene begynte også å fokusere på byggematerialenes kvaliteter og ønsket å synliggjøre materialenes egenskaper. Bygningenes karakteristikkk var enkelhet og monumentalitet.²³⁵ I likhet med 1900-tallets nyklassisisme var intensjonen om å fornye de gamle klassiske prinsippene med individuelle grep, slik man ser i Bjercke og Eliassens Minnehall. Minnehallens monumentale og enkle geometriske form viser tydelig påvirkning av tendensene i revolusjonsarkitekturen. Espen Johnsen beskriver kjennetegnene i den franske revolusjonsarkitekturen som: ”...bygninger i stor skala med enkle geometriske former med et nøkternt klassisistisk formspråk og spill med kontraster som lys og skygge”.²³⁶

Disse tendensene ser man også i Minnehallens klare og enkle form, byggverket har referanser til den klassiske arkitekturen med sitt spill av lys og skygge i hallen, og bruken av pyramideformen viser interessen for den egyptiske og mesopotamiske bygningskulturen fra førklassisistisk tid. Denne typen arkitektur ble undervist i Sverige da Bjercke og Eliassens praktiserte i Stockholm, og kan derfor ha påvirket Bjercke og Eliassens Minnehall.²³⁷

²³³ Bergdoll, Barry. 2000. 3

²³⁴ Kaufman, Emil. *The Revolutionary Architects, Boullée, Ledoux, and Lequeu*. Transactions of the philosophical society, held at Philadelphia for promoting useful knowledge. New Series, Vol. 42, Part 3. (Philadelphia: The American Philosophical Society) 1952. 434

²³⁵ Kaufman, Emil. 434

²³⁶ Johnsen, Espen. 1994. 92

²³⁷ I Espen Johnsen tekst: Herman Munthe-Kaas i brev til Gundolf Blakstad. 04.12.1918. *Brev mellom venner* (upubl. Brevsaml.) 21

Etienne-Louis Boullée (1728-1799)

Boullée er en av arkitektene som spilte en stor rolle i utviklingen av den franske revolusjonsarkitekturen. Han underviste i arkitekturteori og produserte en rekke bildestudier av arkitektoniske monumenter. Hans tegninger uttrykte monumentalitet kombinert med enkelhet. Boullées verk fremhever også sfærens majestet og graderinger fra lyset til mørket.²³⁸ Emil Kaufman beskriver Boullées verk i boken *The Revolutionary Architects, Boullée, Ledoux, and Lequeu* som karakteristiske tegninger med fokus på masser, belysning, monumentale dimensjoner og vektlegging av bygningens karakter. I følge Boullée var kunsten å kunne kombinere masser effektivt, det absolutte idealet for arkitekturen. Idealet var å skape arkitektur som dannet en helhet ut ifra formen, ikke fra detaljene.²³⁹ Boullées prosjekter ble tegnet i stor skala og var dermed ikke mulige å gjennomføre i praksis.²⁴⁰ Ønsket til Boullée var å skape monumenter med sfærisk masse og poetisk klassisisme²⁴¹ som skulle fremkalle den menneskelige lengselen etter udødelighet og følelser av sorg og melankoli.²⁴²

Boullées verk gir oss innsikt i utviklingen av arkitekturen, men også idébevegelsen og den voldsomme fantasien som preget kunsthistorien den siste delen av 1700-tallet. Verkene til Boullée gir oss muligheten til å forstå hvordan man så tilbake til den tidligere estetikken og kampen om å vende tilbake til de klassiske idealene med en fremtidsrettet estetikk, i likhet med nyklassisismen på 1920-tallet.²⁴³ Boullées pyramideformede monumenter (fig. 32-33) kan derfor ha vært en inspirasjonskilde for Bjercke og Eliassens Minnehall.

5.3 Hallen og krypten

Etter min undersøkelse av mulige inspirasjonskilder til Minnehallen vil jeg undersøke nærmere Minnehallens hall, krypt og utsmykninger ved hjelp av tegninger jeg har fått tilgang til på studiesalen på Nasjonalmuseet – Arkitektur, og egne fotografier. Tegningene fra studiesalen vil gi meg mulighet til å finne potensielle likhetstrekk til Skogskapellet av Gunnar Asplund og Boullées utopiske og poetiske klassisisme.

²³⁸ Kaufman, Emil. 1952. 472

²³⁹ Kaufman, Emil. 1952. 472

²⁴⁰ Bergdoll, Barry. 2000. 86

²⁴¹ Johnsen, Espen. 1994 92

²⁴² Bergdoll, Barry. 2000. 88

²⁴³ Montclos, Jean-Marie Pérouse. *Etienne-Louis Boullée (1728-1799), Theoretician of revolutionary architecture*. (London: Thames and Hudson) 1974. 9

Hallen

Ved adkomsten fra kyststien til Minnehallen møter man en tung kvadratisk pyramideform. Trappen av naturstein leder oss til ”balkongplattingen” rundt bygningen. På hver sin side av trappen er det plassert to store fakler i bronse. (Fig 34-35) Døren til inngangen er høy og todelt, kledd i bronse med et buformet vindu og med innskripsjon av mottoet ”for offervilje og mot”. Man blir ført videre inn en smal entre inn til hallen, som har trapp ned til krypten på begge sider. Det første man ser fra entreen er alteret som er plassert i flukt med inngangen. Plantegningen til hallen og krypten viser symmetri og den konstante henvendelsen mot det midtre punktet i rommet med alterinskripsjonen. (Fig. 36-37) Den kvadratiske planen og sentralistiske punktet er gjennomgående i hallen og krypten. Åpningen i toppen av kuppelen gir et stemningsfullt lysinnfall og lampen i kuppelen markerer igjen rommets sentrale punkt og bidrar til et stemningsfullt lys inne i hallen (fig. 38) I et brev til byggekomiteen presiserer Bjercke og Eliassen virkningen av lysinfallet og lampen i Minnehallen og hvor viktig lyset er for å skape den riktige ”alvorlige karakter”.

”Med hensyn til det dagslys man kan påregne i mindehallen, har vi avveiet dette så at det bidrar til at gi rummet den rette, alvorlige karakter. Vi mener nemlig at et sådant rum ikke bør være overbelyst, men heller ikke ligge i halvmørke. Og vil i denne forbindelse erindre om at overlys i forhold til lysåpningens størrelse er det mest effektive.”²⁴⁴

I likhet med Skogskapellet til Asplund trekkes oppmerksomheten vår mot midten, det sentrale punktet er gjennomgående i begge planene. Den symmetriske plasseringen av trapper ned til krypten er også lik, samt det stemningsfulle lysinnfallet fra toppen av kuppelen. Kapellet til Asplund har åtte doriske søyler, mens Minnehallens har tolv kvadratiske søyler med tromler. Gesimsen over skulpturfrisen markerer overgangen fra de vertikale veggene til hallens kuppel, men er ikke sjenerende for lyset i hallen da det naturlige lyset og lyset fra lampen reflekteres av gulvet, veggene og kuppelen.²⁴⁵ (Fig. 38-40)

Utsmykningen i hallen og krypten

Det første man møter når man kommer inn i hallen er alteret som står i sentrum utført i sort sandblåst granitt med Herman Wildenveys dikt, kronet med en sølvkrans på toppen.²⁴⁶ (Fig.

²⁴⁴ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømenneskes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.05.1926

²⁴⁵ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømenneskes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 04.12.1923

²⁴⁶ Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømenneskes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Aktieselskapet Johs. Grønseth & Co. Skøyen. 07.05. ukjent årstall

40) Den detaljerte plantegningen av alteret viser Bjercke og Eliassens bidrag til designet av alteret. (Fig. 36) Bjercke og Eliassen gjorde også plass til den fremtidige frisen i hallens arkitrav. Tegningene viser at de hadde klare formeninger om frisens utforming og symbolikk, ”det paatænkte skulpturverk vil bestaa i en arkitrav, som vil gaa rundt hallen og som vil bli forsynt av skulptur, symboliserende sjømandsstandens indsats under krigen. Denne arkitrav i firkant vil bli ca. 25 meter lang vil en kunstner her faa et glimrende felt for sine ideer.”²⁴⁷

På grunn av manglende midler ble utsmykningen av Minnehallen satt på vent.

Utsmykningen av Minnehallen ble først påbegynt fire år etter den offisielle åpningen i 1926. I 1930 ble det holdt kunstnerkonkurranse til utsmykningen og vinneren ble billedhuggeren Nicolai Schøll fra Stavern.²⁴⁸ Arbeidet til den store og krevende 27 meter lange frisen i hallens arkitrav og skulpturen i krypten, stod ferdig i 1938. Frisene beskriver sjømannen og hans familie i fredelige omgivelser hjemme og til sjøs, krigen, torpedering, hjemkomst og tilbakevendingen til det gamle livet. (Fig. 39) Skulpturen i krypten *Mot Dypet* skildrer en druknende sjømann som iherdig prøver å stanse rotasjonsbevegelsen som oppstår i dragsuget av bølgen. (Fig. 41)

Sarkofaget i krypten dekket av det norske flagget i krypten, er et symbol for alle krigsseilerne som døde under første og andre verdenskrig. Bjercke og Eliassen refererer til kisten som en *sarkofag*, som tradisjonelt er en kiste av stein som står frittstående i et gravkammer. Sarkofagen stammer fra den gamle gravtradisjonen i Egypts pyramider og plasseres i det midtre punktet kammeret. Byggekomiteen foreslo at kisten kunne stå i hallen, men Bjercke og Eliassen svarer i brevet at kisten må være i krypten for å følge de gamle gravtradisjonene og ville også gi krypten en mer stemningsfull karakter, ”Kisten har vi overensstemmede med al tradition anbragt i krypten. Uten denne vil dette rum med sine montre langs væggen gjerne komme til at virke for litet høitidelig”.²⁴⁹ Sarkofagen var i utgangspunktet tenkt i hugget sten, men for å spare på kostnadene ønsket byggekomiteen en kiste av tre. Bjercke og Eliassen ideer til materialer var først eik rikt utsmykket i bølgelignende mønster også kalt ”løpende hund” og bronsebeslag. (Fig. 42) Kisten ble til slutt utført i mørk beiset kvistfri furu, dekorert med grønnpatinerte beslag av bronse og dekket med det norske flagget.²⁵⁰

²⁴⁷ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Byggekomiteen til bildehugger Carl E. Paulsen. 24.11. ukjent årstall.

²⁴⁸ Marthinsen, Thor-Olaf. 1996. 28

²⁴⁹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 04.12.1923

²⁵⁰ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennes Minnehall. E- Saksarkiv. Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 14.04.1926

I dette kapitlet har jeg undersøkt Minnehallens arkitektur, mulige internasjonal påvirkning og inspirasjon fra den franske revolusjonsarkitekturen. Minnehallen har klare nyklassisistiske trekk med sin geometriske form og sentralistiske planer. Detaljer og utsmykningen i interiøret har også referanser til den klassiske arkitekturen som Millehallens alter og friser. Sarkofaget i krypten følger den gamle tradisjonelle gravformen. Minnehallen har også noe pittoresk ved sin form og plassering og gjenspeiler de eldre historiske sjømerkene i Stavern, og undersøkt likheter til Skogskapellet til Asplund og Boullées utopiske monumenter. I neste kapittel vil jeg undersøke hvordan Minnehallen endrer stedets identitet og ånd ved å gjøre en stedsanalyse og gå nærmere inn på Staverns historie og Bjercke og Eliassens stedsstudier av Kruttårnkollen.

6. Minnehallen som sted og minne

Bjercke og Eliassens Minnehalls oppgave var å gi folket et sted som hedret og minnet krigsseilernes innsats og offer for nasjonen. Da Kruttårnkollen fikk ny bebyggelse og ble en destinasjon for å minnes, fikk også stedet en ny karakter. Når et minnesmerke blir plassert i et landskap, blir landskapet tatt i bruk på en ny måte, og dermed gitt en ny mening. Kruttårnkollen var tidligere et landskap uten bebyggelse, men fikk gjennom oppføringen av Minnehallen en tillagt dimensjon og romlighet. Kruttårnkollen ble gjennom Minnehallen et sted og en destinasjon for å minnes, samt et sted som representerer og bevarer historien og det kollektive minnet om krigsseilerne. I de tidligere kapitlene har jeg skrevet om hvordan Minnehallen har hatt til hensikt å bevare det kollektive minnet om krigsseilerne, uenighetene og de delte meningene om valg av tomt og utforming. Dette kapitlet diskuterer hvordan Kruttårnkollen i Stavern ble omformet til et sted da det ble bebygget med en Minnehall.

Valget av passende steder for oppføringer av minnesmerker kan ofte bli en av de større utfordringene i en planleggingsprosess. Prosessen og debattene rundt minnesmerkene etter 22.juli har vist hvor vanskelig og ladet det er å finne et riktig «sted».²⁵¹ Ofte skyldes dette at flere faktorer spiller inn; man har et ønske om å finne et sted som best mulig passer hvordan vi ønsker å huske fortiden, oppleve og møte minnesmerket. Maurice Halbwachs argumenterer for at den kollektive erindringen er knyttet til en romlig plassering, og for at minnene skal festes til vår hukommelse må de knyttes til et spesifikt sted eller begivenhet. Dette stedet, eller begivenheten, definerte Halbwachs som et minnested som blir bærer av en symbolsk betydning.²⁵² Dette kan være en av faktorene som gjør at valget av plasseringen til et minnesmerke fører til uenigheter, da det er emosjonelle aspekter ved valget og man har derfor forskjellige meninger om hvordan det symbolske ved minnesmerket kommer frem i plasseringen.

Som nevnt i kapittel 3, var et av spørsmålene byggekomiteen stilte seg, hvordan plasseringen av Minnehallen ville påvirke publikums og etterlattes møte med minnesmerket. Skulle det plasseres et sentralt sted slik at man kunne passere og betrakte det i hverdagen, eller skulle det ligge avsides slik at det kunne betraktes i stillhet og være et byggverk som glir godt

²⁵¹ Hjort, Ingeborg. *Hvorfor minnesteder? En undersøkelse av den minnepolitiske håndteringen av 22.juli-terroren*. Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift. Vol. 21, Nr. 2-2018, s. 246-268. <https://www-idunn-no.ezproxy.uio.no/doi/pdf/10.18261/ISSN2000-8325-2018-02-07>
251-252

²⁵² Aarekol, Lena. *Innvandrermonumentet/kvenmonumentet i Vadsø, kollektivt minne og minnested*. Rapport fra seminaret "kvener og skogfinner i fortid og nåtid". Skriftserie for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø. (Tromsø: Trykkeriet HSL-Fakultetet) 2009. 99

inn i landskapet? Ettersom et minnesmerke endrer et landskap blir også forholdet mellom arkitektur og landskap en viktig del av helheten.²⁵³

For å undersøke hvordan Minnehallen kan gi Kruttårnkollen en tillagt mening, egen identitet og følelsen av å være et ”sted”²⁵⁴ støtter jeg meg på blant annet på boken *Å finne Sted, Metodologiske perspektiver i stedsanalyse* redigert av Anniken Førde m.fl. som undersøker hvordan steder endres og utvikles ved hjelp av forskjellige stedsteorier og hvordan disse kan anvendes i praksis.²⁵⁵

Jeg vil også støtte meg på arkitekturteoretikeren og -historikeren Christian Nordberg-Schulz teori om landskap og ”stedets ånd”, deriblant fra bøkene *Mellom jord og himmel*²⁵⁶ og *Nattlandene: om byggekunst i Norden*.²⁵⁷ I *Mellom jord og himmel* diskuterer han hvordan et hvert landskap skaper sine egne romdannelser og romstruktur. I følge Nordberg-Schulz vil en undersøkelse av stedsstrukturen gi oss grunnlaget til å respektere omgivelsene og bli ”venner” med dem”.²⁵⁸ Nordberg-Schulz skriver også om *genius loci*, det latinske begrepet for stedets ”ånd” eller ”vesen”; begrepet kommer fra urgamle forestillinger om at stedet er en ”levende, virkende realitet”.²⁵⁹

6.1 Stedsidentitet

Da Minnehallen ble bygd på begynnelsen av 1920-tallet, ble en annen del av Norges krigshistorie materialisert og plassert i Stavern. Staverns historie som kyst- og forsvarsby ble nå utvidet til en by som også bevarte historien til krigsseilerne under første verdenskrig, og dermed blitt en del av byens identitet. Minnehallen skiller seg imidlertid ut fra de andre historiske bygningene i Stavern da det er et nasjonalt Minnesmerke og ikke et bygg med kun maritim historisk betydning. Minnehallen bevarer historien og skal minne oss om alt krigsseilerne ofret for landet sitt, og er derfor et følelsesbetont byggverk. Som nevnt tidligere står det over inngangsdøren ”for offervilje og mot”, som viser til at man så på krigsseilere som frivillig satte livet i fare for å hjelpe landet sitt.²⁶⁰ Minnehallen representerer ikke bare en del

²⁵³ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Det originale programmet for: ”arkitekt konurance om en mindehall over krigssforliste sjømænd, paa kruttårnkollen ved Fredriksvern”. Arkitektenes Landsforbund. 1923

²⁵⁴ Young, James E. 1993. 2-3

²⁵⁵ Førde, Anniken m.fl. red. 2013. 10

²⁵⁶ Nordberg-Schulz, Christian. *Mellom jord og himmel*. (Oslo: Pax) 1992

²⁵⁷ Nordberg-Schulz, Christian. *Nattlandene: om byggekunst i Norden*. (Oslo: Gyldendal) 1993

²⁵⁸ Nordberg-Schulz, Christian. 1992. 27

²⁵⁹ Nordberg-Schulz, Christian. 1992. 30

²⁶⁰ Solvang, Elisabeth. 2020. 166

av Staverns historie, men hele Norges. Med dette har Minnehallen gitt Stavern og Kruttårnkollen en egen *stedsidentitet*.

Begrepet stedsidentitet kan brukes i flere fagfelt, men vanligvis brukes det i forbindelse med menneskers identifisering med stedet med kognitive og emosjonelle elementer.²⁶¹ I stedsidentiteten vektlegger man hvordan steder inkluderes i menneskers identitet eller i individets identitetskonstruksjoner, altså hvordan steder former oss som mennesker. I min analyse skal jeg ikke undersøke hvordan Minnehallen påvirker individets identitetskonstruksjoner, men heller det motsatte. Det vil si at mitt fokus vil ligge i hvordan Minnehallen påvirker selve *stedets* identitet. Fokuset her ligger på stedes form, bestemt av de visuelle kvalitetene som landskap, bebyggelse og fysiske kulturhistoriske elementer.²⁶² Derfor vil det være viktig å kjenne til Staverns historie, Kruttårnkollen og bebyggelsen rundt Minnehallen for å kunne gjøre en stedsanalyse.

I stedsidentiteten finnes det en dobbelthet. Denne dobbeltheten undersøkte geografen Relph; han beskrev selve stedets identitet som ”identity *of* a place” og vår identifisering med stedet som ”identity *with* a place”. Han knyttet videre stedsidentitet i betydningen ”identity *with*” tett opp mot stedstilknypning og stedsfølelse ”sense of place”.²⁶³ Denne dobbeltheten gjør at forståelse av begrepene blandes sammen fordi de henger sammen, på samme måte som minne og historie henger sammen. Kort forklart så vil stedet påvirke vår identitet og omvendt. Dermed er Minnehallen med på å endre Staverns stedsidentitet.²⁶⁴

Landskapet til Kruttårnkollen ble gjennom oppføringen av Minnehallen fysisk endret og fikk dermed en ny identitet. Stedet ble en destinasjon og et symbolsk sted. Kruttårnkollen har dermed en større betydning som stadig vokser og endrer seg med tiden. Historien til krigsseilerne knyttes til Kruttårnkollen, som er et konkret sted, og dermed tilstedeliggjør Kruttårnkollen historien om krigsseilerne.²⁶⁵ Minnehallen fungerer derfor som et ankerfeste for en del av vår krigshistorie og materialiserer det kollektive minnet om krigsseilerne. Minnehallen har tilført Kruttårnkollen en egen identitet som en aktiv destinasjon for besøkende og for markeringer. Stedet blir en møteplass mellom historien og minnet som skaper forbindelse mellom den kollektive historien og det individuelle minnet.²⁶⁶ På denne måten tillegger Minnehallen noe nytt til stedets identitet.

²⁶¹ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 23

²⁶² Førde, Anniken, m.fl. 2013. 23

²⁶³ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 23

²⁶⁴ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 23

²⁶⁵ Aarekol, Lena. 2009. 102

²⁶⁶ Aarekol, Lena. 2009. 102

6.2 Stedsanalyse

I min stedsanalyse av Minnehallen på Kruttårnkollen, skal jeg undersøke de forskjellige valgene Bjercke og Eliassen tok for å ta hensyn til landskapet og muligens Staverns historie som kystby. Som nevnt tidligere i kapittel 4 om brytningstiden i Norsk arkitektur, har utformingen av Minnehallen klare referanser til tradisjonelle gravsteder, men bærer også preg av maritime bygg som et sjømerke, en varde eller et fyrtårn. I stedsanalysen vil jeg derfor kunne undersøke om Minnehallen har maritime referanser og hvordan Bjercke og Eliassen forholder seg til Kruttårnkollens landskap og Staverns historiske sjømerker.

I kapittelet «*Nåtidige stedskonstruksjoner, fortid og kollektive minner*» i boken *Å Finne Sted* tar Halldis Valestrand og Siri Gerrard utgangspunkt i sin stedsanalyse av Steilneset Minnsted, det nye Heksemonumentet i Vardø (2011) tegnet av den sveitsiske arkitekten Peter Zumthor.²⁶⁷ Her skriver de innledningsvis at minnesmerket er ”en kraftig påminnelse om aldri å akseptere overgrep”.²⁶⁸ Videre om hvordan Vardø nå gjennom Zumthors arkitektur har fått et sted som materialiserer det kollektive minnet ”som over tid kan endre forståelsen av stedet, både når det gjelder innbyggerens identitet og de besøkendes opplevelser”.²⁶⁹

På samme måte som Heksemonumentet i Vardø, fikk Stavern et sted som materialiserer et minne: minnet om krigsseilerne fra første og andre verdenskrig blir en del av Staverns historie og gir besøkende innsikt i krigsseilernes historie. Minnet om krigsseilerne ble materialisert da byggverket stod ferdig i 1926, men også i tiden etter det og nå i nåtid. Minnehallen er blitt en av byens historiske bygninger, og inngår derfor i Staverns identitet og er et viktig minnesmerke. Denne stedsanalysen innleder med å presentere Staverns historiske utvikling som kystby²⁷⁰, da jeg mener dette kan bidra til å forklare og fortolke mulige visuelle fysiske og immaterielle former som kan ha vært med på å forme stedet og Minnehallens fortidsforankring, både ut fra hvordan selve konkurranseprogrammet ble formulert, så vel som arkitektens fortolkning av oppgaven.

6.3 Bjercke og Eliassens stedsanalyse

For å gjøre en stedsanalyse og forstå Stavern som et sted med en stedsidentitet må man kjenne til Staverns historiske utvikling. Dette er interessant bakgrunnsinformasjon som kan ha påvirket

²⁶⁷ Nordnorge.com. ” Heksemonumentet i Vardø er til minne om 91 ofre for hekseprosessene”. 29.05.2022. <https://nordnorge.com/artikkel/heksemonumentet-i-vardo-er-til-minne-om-91-ofre-for-hekseprosessene/>

²⁶⁸ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 173

²⁶⁹ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 173

²⁷⁰ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 173-174

byggverkets utforming. Bjercke og Eliassens arkitektur springer som nevnt i kapittel 4 ut fra nasjonalromantikkens arkitektur, der man fra 1905 og fremover var opptatt av å forstå landets ulike regionale tradisjoner og de ulike småbyenes identiteter. I motsetning til andre nasjonalromantikere og såkalte Schirmer-elever som eksempelvis Magnus Poulsson, som var opptatt av de mer indre dalfører, var Bjercke og Eliassen opptatt av den mer anonyme arkitekturen som kunne være mer i innlandet eller i småbyene langs norskekysten.

I arkivet på Studiesalen fant jeg flere fotografier Bjercke og Eliassen hadde tatt av området rundt Kruttårnkollen. Studiene er interessante og har trolig vært prosessuelle fotostudier i både plassering av bygget, utformingen og samspillet mellom bygning og stedets topografiske landskapsformasjoner, samt samtidig og eldre bebyggelse. På fotografiene er Minnehallen blitt skissert. (Fig 43-44) Denne bruken av foto og tegning er interessant og viser 1920-tallets eklektisisme som ofte blandet ulike medier. I konkurranseprogrammet var det vedlagt tre fotografier med sammenhengende utsikt mot havet, et foto av tomten sett fra bysiden og et oversiktsbilde av tomten.²⁷¹ Disse fotografiene er bare omtalt i konkurranseprogrammet og fantes ikke i arkivet, men det kan hende at fotoene til Bjercke og Eliassen samsvarer med disse. Det var ikke krav om foto vedlagt i konkurransebidraget.

Skissene på fotografiene til Bjercke og Eliassen viser en smalere pyramideform enn den endelige Minnehallen. Fotografiet tatt fra Citadelløya samsvarer med illustrasjonen av Minnehallen som var med i konkurranse utkastet. (Fig. 45) Fotoet viser hvordan byggverket springer ut av landskapet og får følgelig en pittoresk holdning til landskapet; det skiller seg ut, men forlenger også høyden til Kruttårnskollen. Dette fotografiet synes å bli tatt fra båt og må dermed være Bjercke og Eliassens eget foto. Dette viser hvordan Bjercke og Eliassen studerte landskapet og plasseringen av den fremtidige Minnehallen.

Når man ser på fotografiene og tegningene av utkastet til Minnehallen, viser studiene en høystemt og vakker tilnærming til landskapet og er nærmest malerisk fremstilt. (Fig. 45-46) Metoden med skisse i fotografiet var en måte å undersøke tomten på og hvor man kunne plassere Minnehallen best mulig i landskapet. Fotografiene med skissen av Minnehallen viser Bjercke og Eliassens grundige undersøkelse av området til Kruttårnkollen og Staverns kystlandskap. Metoden minner blant annet om hvordan samtidens mest berømte arkitekter som Gunnar Asplund og Lewerentz gjorde forstudier med fotografier og tegninger i forbindelse med

²⁷¹ Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømenneskes Minnehall. E- Saksarkiv. Program for: "arkitektkonkurranse om en mindehall over krisforliste sjømænd, paa Kruttaarnskollen ved Fredriksværn". 04.1923

deres berømte konkurranseutkast (1914) til Skogskyrkogården og Skogskapellet.²⁷² (Fig. 47-48)

I analysen av Minnehallens utforming og dens mulige påvirkning av Staverns historiske bygninger, vil jeg trekke frem de karakteristiske stabburliknende blokkhusene (1788-1790)²⁷³ (fig. 49) og Staverns Fort på Citadelløya (1685)²⁷⁴ (fig. 50) som dominerer Staverns kystlandskap. Blokkhusene fra slutten av 1700-tallet var en del av forsvarsanlegget rundt Fredriksvern, og ble brukt som utkikksposter og skytestillinger.²⁷⁵ Fortet på Citadelløya ble oppført av Grev U. F. Gyldenløve og er et enkelt ”festningsverk” av tømmerstokker og stein. Fortet består av en bygningskropp av naturstein med et karakteristisk skjevt overbygg i tre,²⁷⁶ ikke ulik Minnehallens bygningskropp. Begge bygningene kan ha vært til inspirasjon for Bjercke og Eliassen da bygningskroppene har en pyramidal avslutning, er tilpasset kystlandskapet og springer ut fra fjellformasjonene. Bygningenes plassering samsvarer med deres funksjon der Blokkhusene er plassert på fjelltoppene for å få god utsikt og Staverns Fort smelter inn i fjellformasjonen. Minnehallen kan sees på som en gjentakelse eller repetisjon av de historiske bygningene, da det er flere likhetstrekk.

Staverns lange historie som forsvarsby har også ført til at stedet har mange maritime bygg fra 1700-tallet. Selve Fredriksvern verft (påbegynt i 1750) i Stavern er et av Norges viktigste forsvarshistoriske minnesmerker og var den første hovedstasjonen for marinen.²⁷⁷ Verftet har et omfattende festningsverk med voller, vollgraver og bygninger som tilhørte marinen. En situasjonsplan tegnet av Bjercke og Eliassen i forbindelse med konkurransen og kartet av Fredriksvern som inkluderer Minnehallen, signert av J.H. Bjørnseth (ukjent årstall) gir en oversikt over området. (Fig. 51-52) Brakkene fra 1700-tallet som ble bygget til verftets offiserer, soldater og ansatte dominerer fortsatt Staverns bybilde. Brakkene har rektangulært mønster med ”militærbarokkens” sans for orden og symmetri, bygningene rammet inn en stor plass med torv som senere ble endret til en park.²⁷⁸ Staverns eldste brakke, ”Langbrakka” - nå kjent som Staverns gamle rådhus, er en av Norges største trebygninger.²⁷⁹ Bygningen er den

²⁷² Wrede, Stuart. 1980. 23

²⁷³ Stavernguiden, ”Blokkhusene”. 14.04.2022. <http://www.stavernguiden.no/blokkhusene.html>

²⁷⁴ *Store norske leksikon*, s.v. ”Stavern Fort” av Erlend Hammer. 14.04.2022. https://snl.no/Stavern_fort

²⁷⁵ Stavernguiden, ”Blokkhusene”. 14.04.2022. <http://www.stavernguiden.no/blokkhusene.html>

²⁷⁶ Nyhus, Per. *Larvik A-Å*. Østlands-posten, 1999. 96

<https://www.nb.no/items/fb1fd164ccda2c094b1a6d7adeb68188?page=99&searchText=wildenvey>

²⁷⁷ Forsvarsbygg. ”Fredriksvern verft”. 09.02.2022.

<https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/ostlandet/fredriksvern-verft/>

²⁷⁸ Nyhus, Per. 1999. 395

²⁷⁹ Nyhus, Per. 1999. 396

eldste delen av anlegget fra 1750-tallet og bygger på samme prinsipp som brakkene med orden, klarhet og symmetri i barokkens ånd.²⁸⁰ Staverns lange historie med skipstrafikk og som forsvarsbase har dermed påvirket Staverns arkitektur og er blitt en del av Staverns identitet.

Arkitekturteoretikeren Christian Nordberg-Schulz skriver at omgivelser har sin egen struktur som må respekteres, og at omgivelsene både er naturlige og menneskelagde.²⁸¹ Bjercke og Eliassens Minnehall viser en forståelse for landskapets struktur og de menneskelagde byggverkene som Blokkhusene og Staverns Fort. Dette kan vi se i byggverkernes likhetstrekk, de gjentakende pyramideformene og plasseringens samsvar med funksjonen til byggverket. Minnehallens form og forhold til landskapet har også en funksjon, byggverket skal synliggjøre minnet om krigsseilerne og dette skal gjenspeiles i byggverkets form og plassering. Minnehallen dominerer landskapet og skiller seg ut, muligens for å synliggjøre menneskets eksistens og tap, slik andre hellige steder også gjør. Nordberg-Schulz skriver at fjellets form har den egenskapen å kunne ”rage inn i en annen verden”²⁸² på grunn av sin høyde og har derfor alltid vært betydningsfullt for mennesker. Fjelltopper har også blitt sett på som ”viktige steder eller ”sentra”, der det var lettere å passere fra jorden til himmel.”²⁸³ Formen til en pyramide beskriver han som ”kunstige fjell”²⁸⁴ som kan gi den samme følelsen. Minnehallens form og plassering på en høyde kan være med på å skape denne ”forbindelsen” mellom jord og himmel, som forsterker Minnehallens betydning.

6.4 Juryens vurdering

Juryen skriver at Minnehallen vil tydelig skille seg fra Staverns andre sjømerker langs kysten, men allikevel fungere som et godt sjømerke da det er synlig fra havet. Om juryen refererer til et tradisjonelt sjømerke er usikkert. Et sjømerke brukes til å veilede og navigere skipsfarten og har forskjellige former, der to av formene, ”Varden” og ”Båken”, kan sammenlignes med Minnehallen. (Fig. 53) Juryen skriver videre at Minnehallens størrelse ikke vil svekke de historiske Blokkhusene som også er plassert på topper i Stavern. Juryen har lagt merke til Bjercke og Eliassens undersøkelser av området, noe som har ført til at Minnehallen komplimenterer de historiske bygningene i nærmiljøet. Bjercke og Eliassens Minnehall fikk altså ros for sin utforming og juryen mente at byggverket ville berike Staverns skjærgård og bebyggelse.

²⁸⁰ Nyhus, Per. 1999. 39

²⁸¹ Nordberg-Schulz, Christian. 1992. 111

²⁸² Nordberg-Schulz, Christian. 1992. 22

²⁸³ Nordberg-Schulz, Christian. 1992. 22

²⁸⁴ Nordberg-Schulz, Christian. 1992. 22

Som vist ovenfor, indikerer det bevarte kildematerialet at Bjercke & Eliassen gjorde grundige stedsstudier av omgivelsene rundt Minnehallen. Plasseringen av minnesmerket i landskapet var også en av grunnene til at juryen valgte deres bidrag. De fikk ros for god landskapstilpasning som heller ikke gikk på akkord med den kunstneriske utformingen. Arkitektenes fotografier støtter opp om studier av samspillet mellom landskap og bygningens form. Bygget blir også et blikkfang både fra havet og fra land med sitt monumentale eksteriør. Minnehallens form og perspektiviske blikk kaster også blikk i retning Blokkhuset og Fortet på Citadelløya, derfor er likhetene også interessante og neppe tilfeldige. (Fig. 54) Bjercke og Eliassens Minnehall kan sees på som en gjentakelse av Staverns historiske kystbygninger.

Juryen roste spesielt eksteriøret;

”Eksteriøret blir et ypperlig sjømerke, som dog på en distinkt måte skiller sig ut fra de øvrige merker på kysten. Særlig må fremheves, at den valgte form tiltrods for byggverkets størrelse ikke svekker virkningen av Fredriksverns karakteristiske blokhuser, men tvertom må antages å bli en berikelse av dette interessante skjærgårdsparti silhouet”²⁸⁵

I kapittel 3 skriver jeg om det vanskelige tomtevalget og hvor viktig det var for juryen at Minnehallens formål ikke skulle forstyrres av byens ”larm” og visuelt ”støy”. Omgivelsene blir spesielt vektlagt: ”valg av tomt måtte være særlig opmerksom på omgivelsene. Det måtte være med sikkerhet for, at omgivelsene ikke vilde virke trykkende eller skjemmende på hallen eller bidrage til, at dens formål – som Mindehal – ikke vil skje fyldes”.²⁸⁶ Det gir derfor mening at juryen var nøye på hvordan bidragene til Minnehallen ville forholde seg til landskapet. Nordberg-Schulz trekker frem undersøkelsen av ”stedstrukturen” og denne vil, ifølge Nordberg-Schulz, gi oss grunnlaget for å forstå hva som ligger i ”stedets identitet”. Når man forstår stedets identitet vil arkitekturen bevare og respektere omgivelsene. Dette kapittelet har forsøkt å vise hvordan Minnehallen gjennom arkitektenes analyser og fortolkninger av både landskap og stedets historie gjenkjennes i byggverkets arkitektur. Deres arkitektur bidro til å skape et «sted» der de både bevarte og respekterte omgivelsene, men også bidro til å tilføre stedet noe nytt.

²⁸⁵ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 28

²⁸⁶ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern. 1924. 28

7. Minnehallen som stedbundet minne

I diskusjonene som omhandlet Minnehallens plassering, virket bekymringen hovedsakelig å dreie seg om en redsel for at formålet skulle falme dersom Minnehallen ble plassert feil. Problemstillingene som gjentar seg i både brevkorrespondansen, og som blir nøye beskrevet i Minnehallens festskrift fra 1924, viser at man var svært redd for at Minnehallen skulle bli "...så dagligdags foreteelse, at synet av den ikke formår lengre å vekke særlige følelser og stemninger hos vedkommende"²⁸⁷. Stemning og stille betraktning uten "døgnets larm"²⁸⁸ er også gjengående problemstillinger. Den vellykkede plasseringen, utformingen og respekten for omgivelsene ble synlig i Bjercke og Eliassen bidrag. Minnehallen er et byggverk man ser fra land og hav, og er blitt en destinasjon ettersom kyststien, som ligger langs Staverns skjærgård, bringer flere besøkende til Minnehallen. Synet av Minnehallen fører til kontemplasjon, og det samme gjør området rundt. Inskripsjonen av diktet til Wildenvey som er risset inn i den ene fjellveggen opp til Minnehallen gir også området en opphøyet stemning. (Fig. 55)

Et minnesmerke er et minne som er stedbundet. Minnehallen på Kruttårnkollen har blitt et sted som fører til betraktninger som kobler sted og fortid, og et sted som relateres til minnet om krigsseilerne og dermed forsterker fortidens betydning. Man kan si at Minnehallen har gitt Kruttårnkollen et "rom" for emosjonelle følelser, tanker og kontemplasjon. Stedet til Minnehallen har flere symbolske elementer som også gir plassen en egen identitet og ånd. Et eksempel på dette er inskripsjonen av diktet til Wildenvey som er risset inn i fjellveggen på vei opp til Minnehallen. Diktet er med på å skape en stemning før man kommer til Minnehallen. Den maritime utformingen til Minnehallen skaper også stemning da formen minner om et sjømerke, varde eller redningssted. Balkongplattingen rundt Minnehallen inviterer oss til å bevege oss rundt bygningen og betrakte de forskjellige himmelretningene. Minnehallen har utsikt mot blokkhusene og fortet på Citadelløya. På denne måten kan vi også betrakte Staverns historie fra Minnehallens plassering.

7.1 Et sted og rom

Minnesmerker og monumenter gir oss et sted for å minnes noe som har skjedd, men hva gjør dette med stedet? Som nevnt i innledningen av kapittelet har flere forskere vært opptatt av å undersøke hva som skjer med et sted når det gjennom bruk blir meningsfullt for mennesker. Den britiske arkeologen Christopher Tilley undersøkte hva som skjer når et sted blir tatt i bruk,

²⁸⁷ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern, 1924. 19

²⁸⁸ Det Nasjonale Gamle hjem for Sjømænd i Fredriksvern, 1924. 19

og betegner dette som det *sosialt konstruerte rommet* i boken *A Phenomenology of Landscape*. Det sosialt konstruerte rommet kan gi en forklaring på hvordan et sted blir tillagt en mening, og jeg vil derfor støtte meg på Tilley's teori i denne delen. Det sosialt konstruerte rommet blir et medium, men eksisterer kun om man deltar i det.²⁸⁹

"...space does not and cannot exist apart from the events and activities within which it is implicated. Space is socially produced, and different societies, groups and individuals act out their life's in different spaces".²⁹⁰

Det sosialt konstruerte rommet oppstår når man deltar og erindrer, og dette vil videre fremskaffe den symbolske dimensjonen i rommet. Det er kombinasjonen av de kognitive og fysiske følelsene som skaper denne symbolske dimensjonen.²⁹¹ Rommet vil også være i konstant endring og kan aldri oppleves likt da det er sosialt produsert.²⁹² Stedet blir også mer betydningsfullt når det står i kontekst til et minne, Tilley beskriver det slik;

"...places as contexts for human experience, construed in movement, memory, encounter and association. There may be a strong affection for place or aversion, but places are always more than points or locations, because they have distinctive meanings and values for persons."²⁹³

Det sosialt konstruerte rommet på Kruttårnkollen skapes av Minnehallen. Rommet skapes av byggverket, de besøkende og de årlige markeringene som bringer frem minner og emosjoner. Rommet som skapes er en abstrakt konstruksjon i motsetning til et sted, Tilley skriver: "Space is far more abstract construct than place. It provides a situational context for places, but derives its meanings from particular places. Without places there can be no spaces."²⁹⁴ Rommet avhenger altså av å ha et sted som skaper et sosialt og symbolsk rom. Tilley's teori gir meg derfor mulighet til å finne det meningsdannende i Minnehallens arkitektur og hvordan byggverket påvirker opplevelsen vår og hvilke symboler og virkemidler i arkitekturen som er blitt tatt i bruk. Det sosialt konstruerte rommet som blir symbolsk, deler Tilley opp i fem nivåer.²⁹⁵

1. Somatisk rom – Det umiddelbare kroppslig erfarte rommet. Tilley beskriver det som et rom for vanemessig og ubevisst handling. Dette rommet gir oss sanseopplevelser og skaper kroppslig bevegelse. Det tar utgangspunkt i menneskekroppen som "ser ut mot verden"²⁹⁶ og hvordan vi forholder oss til stedets utforming. Tilley beskriver det som at

²⁸⁹ Tilley, Christopher. 1994. 10

²⁹⁰ Tilley, Christopher. 1994. 10

²⁹¹ Tilley, Christopher. 1994. 11

²⁹² Tilley, Christopher. 1994. 10

²⁹³ Tilley, Christopher. 1994. 15

²⁹⁴ Tilley, Christopher. 1994. 15

²⁹⁵ Tilley, Christopher. 1994. 15

²⁹⁶ Tilley, Christopher. 1994. 15

kroppen registrerer stedet ”The very physicality of the body imposes a schema on space through which it may be experienced and understood.”²⁹⁷ Opplevelsen av et rom er forankret i kroppens evner og muligheter for bevegelser. Det kroppslige erfarte rommet til Minnehallen vil være den ledende kvaliteten. Stien opp til Kruttårnkollen, trappen inn til Minnehallen og hvordan kroppen vår beveger seg rundt inne i Minnehallen. Når man kommer inn i hallen blir vi invitert bort til alteret med diktet til Wildenvey, der diktets fire vers er gravert på alterets fire sider. Derfra beveger vi oss rundt i hallen og kommer tilbake til entreen som har trapp på både høyre og venstre side ned til krypten. Det somatiske rommet påvirker oss til å gå, snu og strekke oss, og utføre spesielle handlinger og hvordan man velger å bevege seg i rommet.²⁹⁸ Minnehallen består av to rom som vi beveger oss i; hallen og krypten. I begge rommene er det plassert et symbolsk objekt i form av et alter og et sarkofag. Oppmerksomheten vår trekkes mot kryptens sarkofag i midten, og bronseplatene med navnene til de omkomne trekker oppmerksomheten vår langs kryptens vegger.

2. Perseptuelt rom – Hovedsakelig er det perseptuelle rommet forankret i en individuell oppfatning av avstander, retninger, naturlige objekter og kulturelle kreasjoner. Dette rommet er alltid relativt og kvalitativt. Tilley beskriver rommet slik, ”A perceptual space is one that links patterns of individual intentionality to body movement and perception.”²⁹⁹ Rommet blir personlig og man får en følelsesmessig tilknytning, som vil si at rommet involverer følelser og minner som kan føre til forskjellige emosjoner som ærefrykt, sorg, undring eller angst. Det perseptuelle rommet som skapes i Minnehallen kan være atmosfæren i arkitekturen, akustikken i hvelvet og åpningen i taket som skaper et stemningsfullt lys i hallen, frisene i hallen som skildrer livet i fred, hjemme og til sjøs, deretter krig og ødeleggelse og til slutt hjemkomsten. Skulpturen *Mot Dypet* kan utløse individuelle emosjonelle opplevelser av arkitekturen.
3. Eksistensielt rom – Er et rom på fellesskapsnivå som produseres og reproduseres gjennom deltakernes aktiviteter. Det eksistensielle rommet er forbundet med det perseptuelle rommet slik det blir konstruert i den konkrete opplevelsen til individer i en gruppe. Tilley skriver at det eksistensielle rommet er i konstant endring;

”Existential space is in constant process of production and reproduction through the movement and activities of members of a group... it is experienced and created through life-activity, a sacred, symbolic, and mythic space replete with social meanings wrapped around buildings, objects and features of the local

²⁹⁷ Tilley, Christopher. 1994. 15

²⁹⁸ Tilley, Christopher. 1994. 15

²⁹⁹ Tilley, Christopher. 1994. 16

topography, providing reference points and planes of emotional orientation for human attachment and involvement.”³⁰⁰

Det vil si at ritualene eller markeringene som blir arrangert i Minnehallen er med på å skape det eksistensielle rommet. Når grupper samles og deltar i en markering for å minnes krigsseilerne, får Minnehallen en sosial betydning, og blir en referanse til krigsseilerne som fører til en emosjonell tilknytning til Minnehallen.

4. Arkitektonisk rom – Et rom som bare gir mening når det er i relasjon med et perseptuelt eller eksistensielt rom;

”...creation of space made tangible, visible and sensible. This is why buildings play fundamental role in the creation and recreation, production and reproduction of existential space and have profound structuring on perceptual space”³⁰¹

Det arkitektoniske rommet skaper et rom som er konkret, synlig og fornuftig. Det er dette som gjør at bygninger spiller en grunnleggende rolle i skapelsen, rekreasjon og produksjon av det eksistensielle rommet. Det arkitektoniske rommet gjør et bevisst forsøk på å skape og binde rom. Det arkitektoniske rommet skaper et indre, et ytre og en vei som skaper et bevegelsesmønster.³⁰² Arkitekturen skaper et bevisst håndgripelig, synlig og fornuftig rom. Minnehallen som byggverk skaper derfor det arkitektoniske rommet for minnet til krigsseilerne. Det arkitektoniske rommet til Minnehallen er selve byggverket, eksteriøret og interiøret. Minnehallens arkitektur binder derfor rom sammen med minne. Å være i det arkitektoniske rommet til Minnehallen gjør at man deltar i arkitekturen som formidler minnet. Ved å bevege oss rundt i Minnehallen vil vi betrakte de symbolske grepene Bjecke og Eliassen har tatt. Slik skaper og bevarer det arkitektoniske rommet minnet om krigsseilerne.

5. Kognitivt rom – Det kognitive rommet gir grunnlag for refleksjon og teoretisering av rom. Det kognitive rommet er ”rommet” for denne diskusjonen og analysen.³⁰³

Med dette har de fem nivåene av rom gitt meg mulighet til å forstå Minnehallen som et meningsfullt rom. Men hvordan kan Minnehallen forstås som et erindringssted, hvordan er forholdet mellom minnet og objekt? For å besvare dette vil jeg støtte meg på Pierre Noras begrep om minnesteder ”lieux de mémoire”.³⁰⁴

³⁰⁰ Tilley, Christopher. 1994. 16-17

³⁰¹ Tilley, Christopher. 1994. 17

³⁰² Tilley, Christopher. 1994. 17

³⁰³ Tilley, Christopher. 1994. 17

³⁰⁴ Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. Representations, 1989, No. 26, Special Issue: Memory and Counter Memory. (University of California Press). 19

<http://www.jstor.org/stable/2928520>

7.2 Minnehallen som et erindringssted

Studier om minnesteder og stedskonstruksjoner forsøker å finne ut hvordan et samfunn husker eller glemmer sin fortid. For å undersøke dette studerer man blant annet minnesmerker, monumenter, landskap, ruiner, arkitektur og minnemarkeringer som handler om nasjon, nasjonsbygging og identitet.³⁰⁵ Nora fokuserte på hvordan minnet er romlig konstruert gjennom "sites" som kan være konkrete, materielle, og ikke-materielle og gir en aura av fortiden.³⁰⁶

I likhet Halbwachs argumenterte Nora for at den kollektive erindringen var avhengig av en romlig plassering for at minnene skulle feste seg til hukommelsen. Minnene kunne kyttes til et monument, minnesmerke, sted eller begivenhet. Han definerte dette som et *minnested*.³⁰⁷ Kruttårnkollen med Minnehallen blir derfor et sted med symbolsk betydning.³⁰⁸ Plasseringen av et minnesmerke blir et virkemiddel med sammenheng til hva minnesmerket representerer. Landskapet og omgivelsene blir derfor en forlengelse av minnet.

Nora beskrev hvordan minner kan være romlige konstruksjoner på steder (*lieux de mémoire*). Minnehallen blir da en "site" da arkitekturen og markeringer arrangert ved Minnehallen konstruerer en aura av fortiden og minnet om krigsseilerne. Minnehallen kan "stoppe" tiden, hjelper oss med å ikke glemme og opprettholde forholdet vårt til fortiden.

I forrige og dette kapittelet har jeg undersøkt hvordan et minnesmerke kan endre et landskap. Analysen undersøker hvordan Minnehallen endrer stedets identitet og ånd, og hvordan Minnehallen har gitt Kruttårnkollen en ny dimensjon og romlighet. Minnehallen er et byggverk som materialiserer det kollektive minnet om krigsseilerne og er blitt et sted for kontemplasjon over krigsseilernes historie. For å besvare spørsmålet mitt har jeg gjort en stedsanalyse av Kruttårnkollen, undersøkt Staverns historie og Bjercke og Eliassens studier av landskapet. Minnehallen er også blitt et historisk bygg og en del av Staverns identitet, for både innbyggerne og besøkende. Minnehallen har gitt Kruttårnkollen en høytidsstemt identitet som opprettholder og fører videre den viktige historien om det krigsseilerne ofret for den norske nasjonen.

³⁰⁵ Halldis Valestrand, m.fl. 2013. 182

³⁰⁶ Førde, Anniken, m.fl. 2013. 182

³⁰⁷ Guggenheim, Michael. "Building memory: Architecture, networks and users". *Memory Studies*. Vol 2(1). 39-53, 2009. 41

³⁰⁸ Halbwachs, Maurice. 1992 204

Oppsummering

I denne oppgaven har jeg undersøkt Minnehallen til Bjercke og Eliassen som prosess, arkitektur, sted og minne. Målet med oppgaven har vært å gjøre en ny betraktelse av Minnehallen basert på arkitekturteori, minneteori og stedsanalyse. Jeg har undersøkt hvordan Minnehallen som sted og byggverk opprettholder våre kollektive minner om krigsseilerne og en arkitekturhistorisk analyse av Minnehallens arkitektur. Oppgaven baserer seg i stor grad på arkivmateriale som har gitt meg god kjennskap til Minnehallens historie. Hovedproblemstillingen i oppgaven besvares i oppgavens fem deler, der hvert kapittel har en delproblemstilling.

Opgavens andre kapittel har vist at arkitekturen til minnesmerker og monumenter fremkaller og opprettholder det kollektive minnet om historiske hendelser eller personer. Minnene og historien festes i den arkitektoniske bygningskroppen og den kunstneriske- og symbolske utformingen kommuniserer historien den skal bevare. Seremonier og markeringer forsterker og bevarer også minnet og historien, og viderefører disse til senere generasjoner. Slik bidrar Minnehallen til å fremkalle minner og bevare historien til krigsseilerne. Betraktingen av Minnehallens arkitektur og den visuelle utsmykningen av krigsseilernes liv viser at Bjercke og Eliassen har hatt et ønske om å inviterer til betraktning og kontemplasjon. Dette bidrar også til å bevare det kollektive minnet om krigsseilerne og forsterker de sosiale båndene.

Kapittel tre gir oppgaven det historiske bakteppet og gjør rede for krigsseilernes historie, herunder hvilke konsekvenser første verdenskrig hadde for den norske handelsflåten, de sivile krigsseilernes innsats, spørsmålet om nøytralitet i avtalen med Storbritannia, krigsseilernes posisjon i samtiden og den første delen av planleggingsprosessen til Minnehallen. Minnesmerket ble bygget til ære for krigsseilernes innsats, men den formidler også andre aspekter av krigsseilernes historie. Ved å undersøke samfunnets holdninger til krigsseilerne kan også Minnehallen bidra til en ny historiebevissthet om denne gruppen av sjøfolk. Visst formidler hovedsakelig Minnehallen innsatsen til krigsseilerne, men i en grundigere studie har den også gitt innblikk i samtidens samfunn og tidsperioden Minnehallen ble bygget. På grunnlag av dette bidrar Minnehallen til en bredere forståelse av historien til krigsseilerne.

I Kapittel fire redegjør oppgaven for skiftet i den arkitektoniske perioden på 1920-tallet, og hvordan denne utviklingen kan sees i lys av Bjercke og Eliassens Minnehall og de andre premierte konkurransebidragene. Den offentlige arkitektkonkurransen fra 1922 gir et godt innblikk i brytningstiden fra den nasjonalromantiske arkitekturen mot nyklassisismen. De unge arkitektenes utkast viser den nye interessen for den klassiske og klassisistiske arkitekturen. En

undersøkelse av Bjercke og Eliassens studietid i Stockholm på KTH og samtidige virke, gir også en bedre forståelse av Minnehallens arkitektoniske utforming. Tegninger, skisser og fotografi fra Nasjonalmuseet – Arkitektur og brevkorrespondanse fra Arkivet i Kristiansand har gitt innsikt i både planleggings- og byggeprosessen og viser Minnehallens kunstneriske- og arkitektoniske kvaliteter.

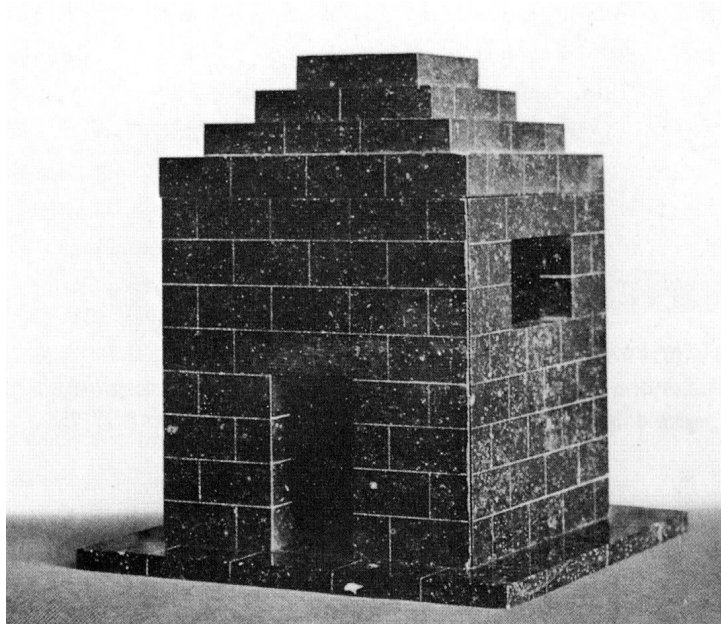
Kapittel fem viser at Minnehallen gjenspeiler samtidens interesse for oldtidens primitive arkitektur. Byggverket har klare arkitekturhistoriske referanser til de egyptiske pyramidene og oldtidens tempelbygninger med sin kvadratiske form og gjentagende henvisning mot det sentrale punktet. Her har de symbolske elementene, alteret i hallen og sarkofagen i krypten, en sentral plass. Interessen for den primitive arkitekturen så man i den samtidige skandinaviske arkitekturen, men også i den franske revolusjonsarkitekturen fra slutten av 1700-tallet. Idealet om en atmosfærisk og geometrisk form, samt fokus på byggematerialenes kvaliteter kan sees i Bjercke og Eliassens Minnehall. Som kapittelet viser, har Minnehallens plan- og snittegninger flere likhetstrekk til Asplunds Skogskapell fra 1919-1920 og Boullées karakteristiske gravmonumenter fra slutten av 1700-tallet. Minnehallens eksteriør og interiør viser også maritim og lokal påvirkning til en viss grad.

I de avsluttende kapitlene seks og sju, viser stedsanalysen hvordan Minnehallen gir stedet en ny karakter. Analysen viser at oppføringen av Minnehallen har gitt stedet en tillagt dimensjon og romlighet som en spesiell destinasjon for å minnes krigsseilerne. Valget av tomten spilte derfor en stor rolle i den tidlige planleggingsfasen av byggverket. Det kollektive minnet om krigsseilerne er emosjonelt ladet, og det kan derfor være utfordrende å velge det riktige stedet. Byggekomiteen var opptatt av at Minnehallens tomt ikke skulle forstyrres av støy, risikere å bli hverdagslig med tiden eller ligge for usentralt. Omgivelsene og landskapet spilte derfor en viktig faktor, respekten for byggverkets formål som helhet var viktig og ble en prioritet. Byggekomiteen la mye arbeid i tomtevalget, for man ønsket at stedet skulle føre til en stille kontemplasjon. Stedsanalysen viser derfor at stedets identitet er en viktig faktor. Staverns lange historie som kystby påvirket Bjercke og Eliassens stedstudie og byggverkets utforming. Minnehallen ble hovedsakelig sammenlignet med et tradisjonelt gravsted, men også som et sjømerke eller en varde, eller som analysen viser; en gjentakelse av Staverns historiske kystbygninger. Bjercke og Eliassens Minnehall har derfor lokale trekk med god landskapstilpasning som komplimenterer Staverns pittoreske skjærgård.

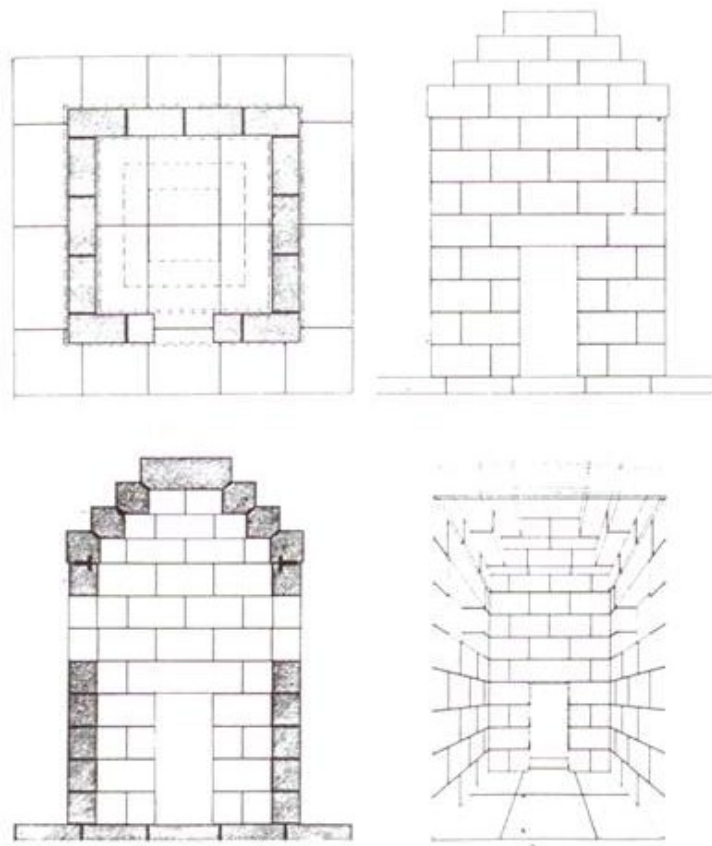
Opgaven avsluttes i kapittel sju og viser at Minnehallen har gitt minnet et sted. Kruttårnkollen, som er Minnehallens tomt, kobler sted og fortid. Byggverket har gitt stedet et rom for emosjonelle følelser, tanker og kontemplasjon over krigsseilernes historie. Deltagelse

i Minnehallen gir stedet et sosialt konstruert rom forklart av arkeologen Tilley. Deltagelse i det sosialt konstruerte rommet som byggverket skaper, fører til erindring og gir stedet en symbolsk dimensjon. Kapitlet viser at Minnehallen bevarer en del av Norges nasjonale historie da den romlige plasseringen blir en forlengelse av minnet og fester seg i både byggverk og landskap. Analysen har vist hvordan Minnehallen har endret landskapet, gitt Kruttårnkollen en ny dimensjon og romlighet og at byggverket materialiserer minnet om Krigsseilerne. Oppgaven i sin helhet er et forsøk på å bevise at Minnehallen styrker minnet og bevarer historien til krigsseilerne, da byggverket refererer til noe annet utover seg selv og styrker denne delen av Norges nasjonale krigshistorie.

Figurer

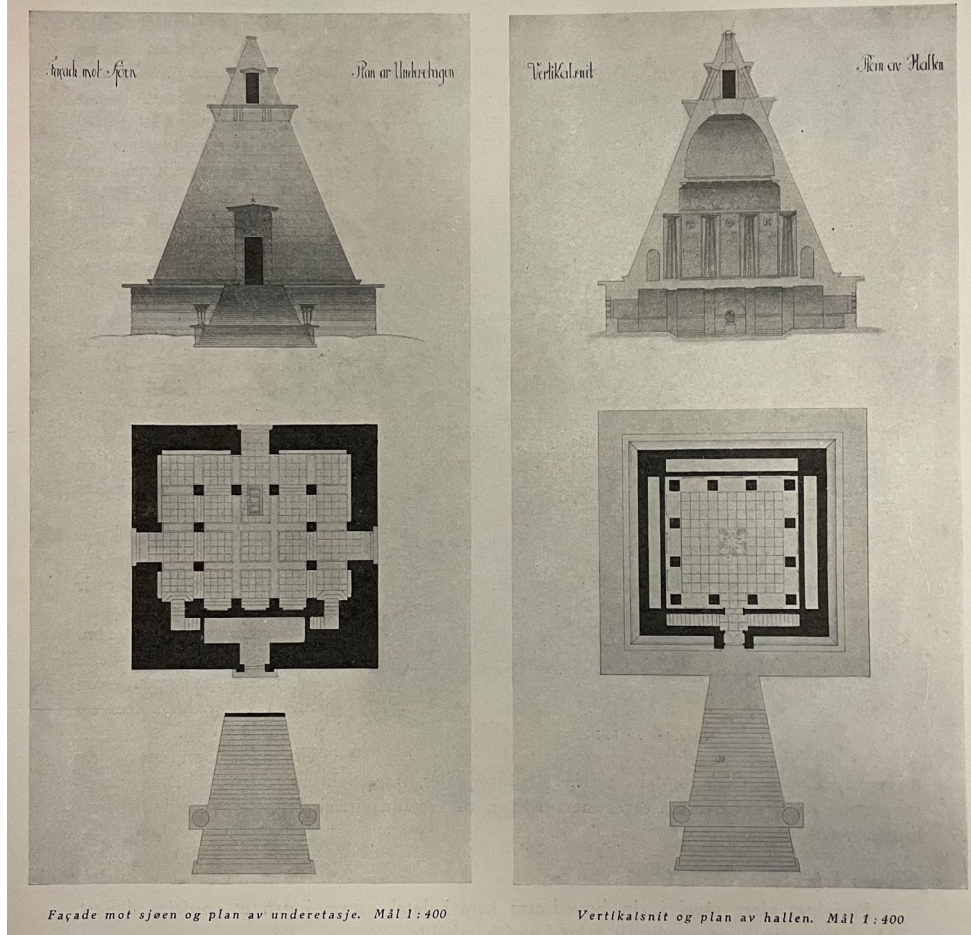

Figur 1: Adolf Loos, Max Dvorák Mausoleum. 1921

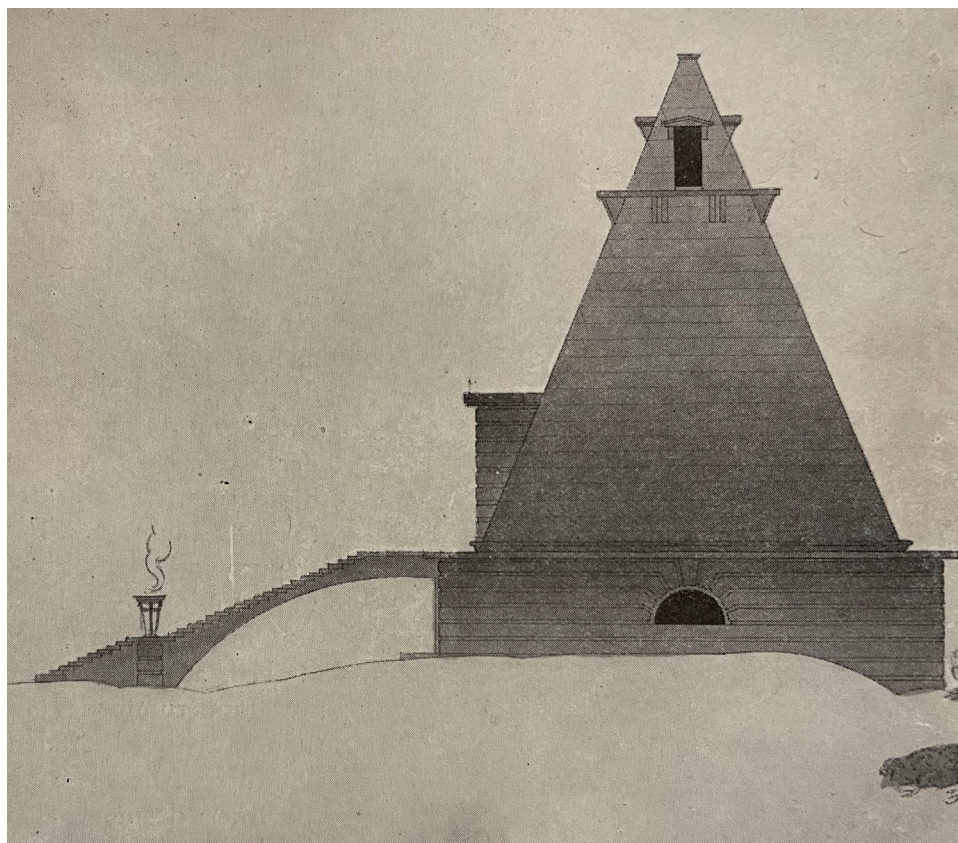

Figur 2: Snitt, plan og perspektiv. Max Dvorák Mausoleum. 1921

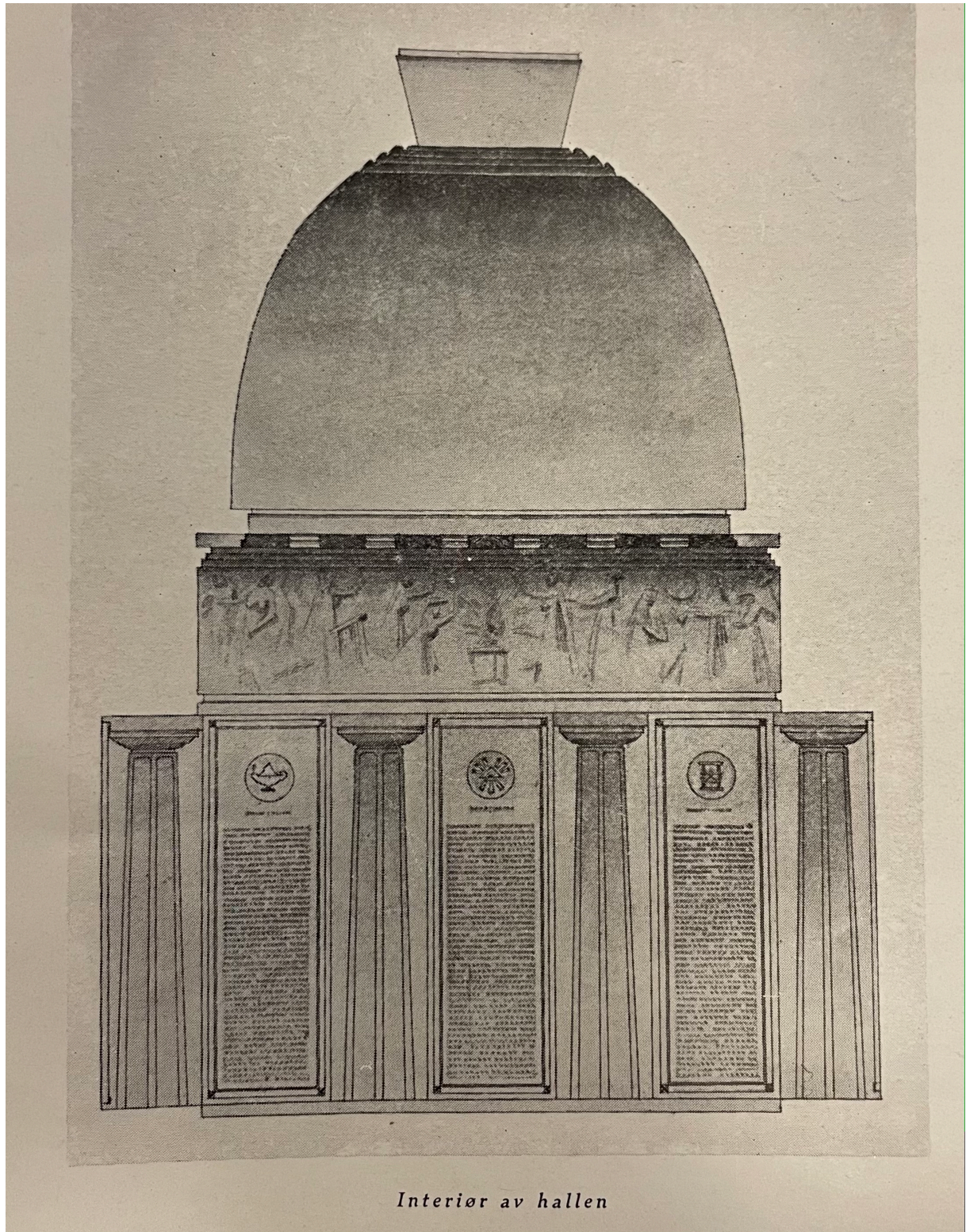
FØRSTE PREMIE, «BIFROST»

Figur 3: *Bifrost*. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransutkast, plan og snitt. Festskrift for Minnehallen. 1924

Figur 4: *Bifrost*. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransutkast. Festskrift for Minnehallen. 1924

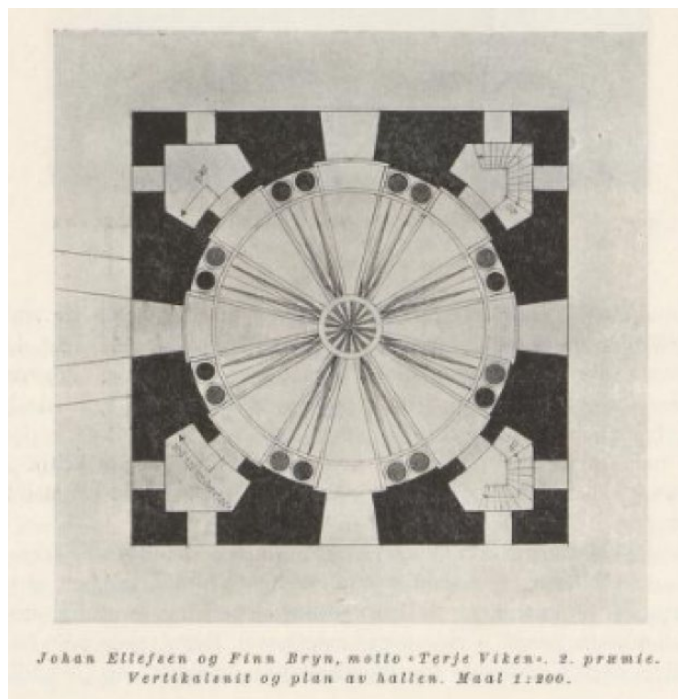

Interiør av hallen

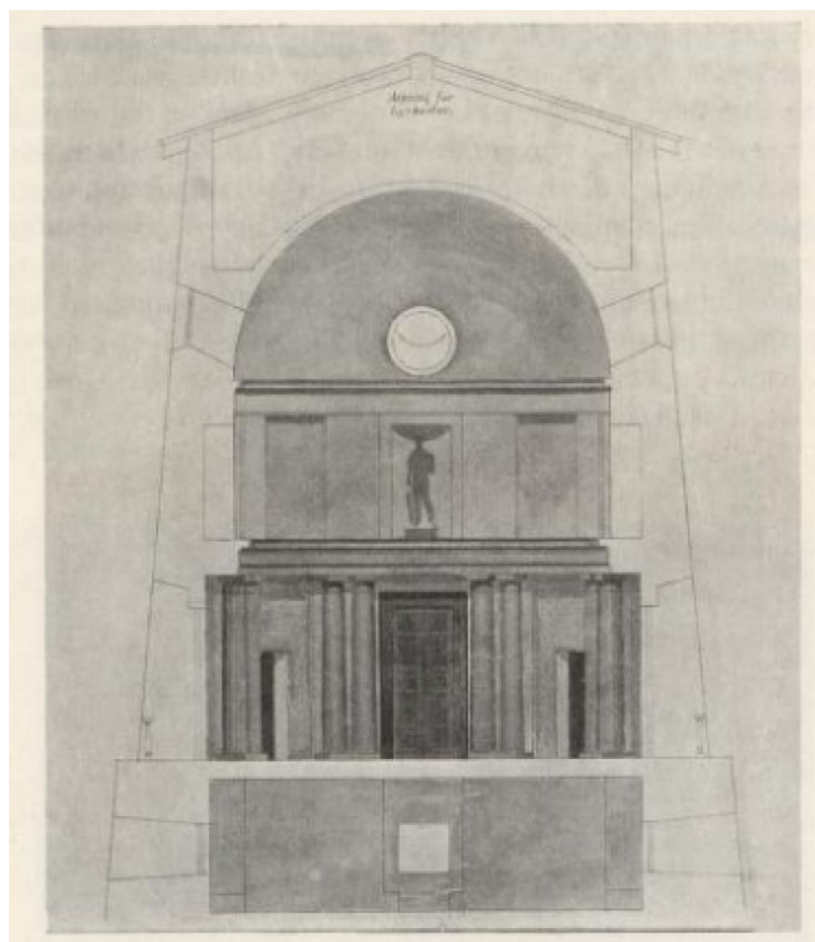
Figur 5: *Bifrost*. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransutkast, interiør. Festskrift for Minnehallen. 1924

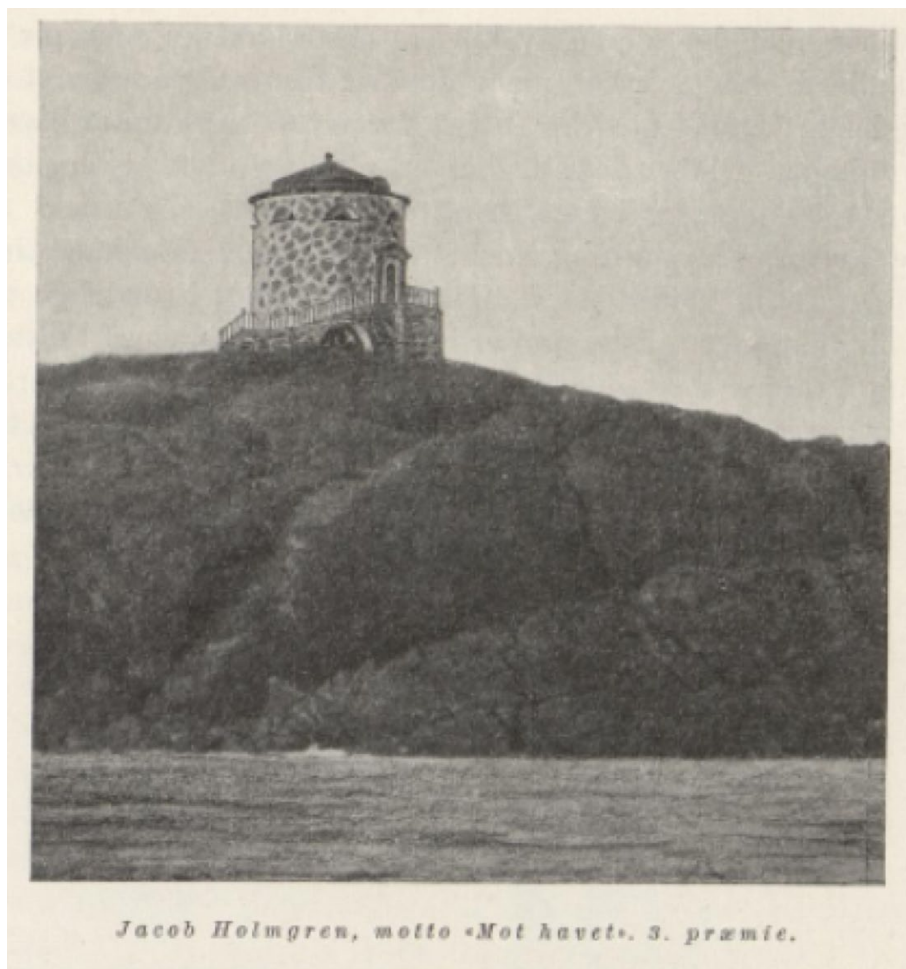
Figur 6: *Terje Viken*. 2. Premie, John Ellefsen og Finn Bryn. Konkurranseskisse. Byggekunst 1923

Figur 7: *Terje Viken*. 2. Premie, John Ellefsen og Finn Bryn. Konkurranseskisse, plantegning. Byggekunst 1923

Figur 8: *Terje Viken*. 2. Premie, John Ellefsen og Finn Bryn. Konkurranseskisse, snitt. Festskrift for Minnehallen. 1924

Figur 9: *Mot havet*. 3. Premie, Jacob Holmgren. Konkurranseskildring. Byggekunst 1923

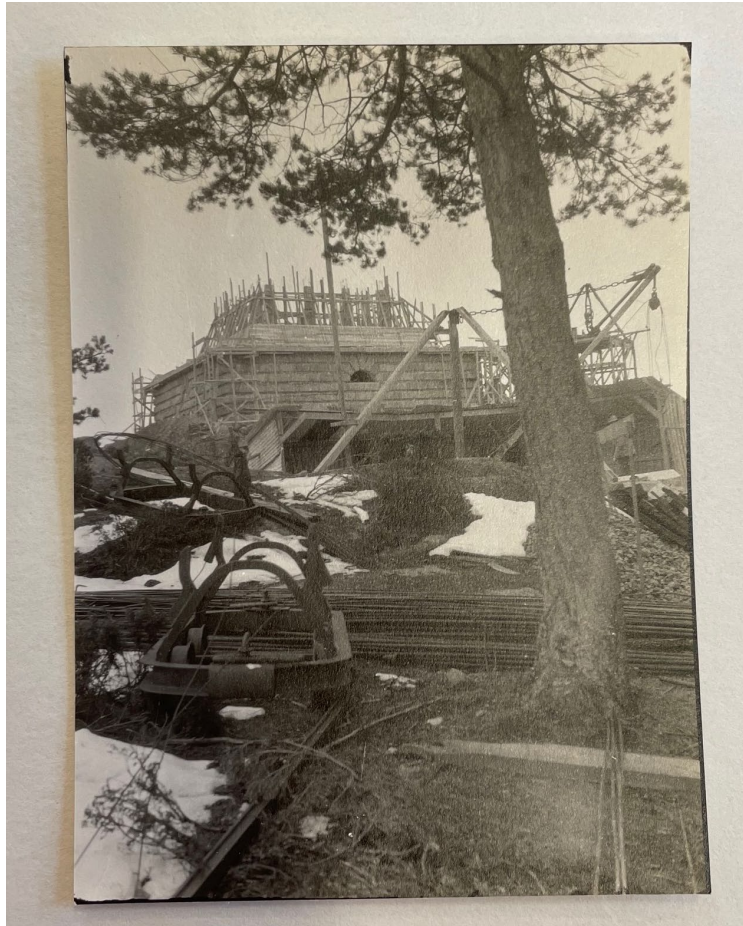
Figur 10: Munkholmen Festningsanlegg (1659-1707). Riksantikvaren

Figur 11: Forskalling av hallens søyler. Foto av Bjercke og Eliassen.
Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

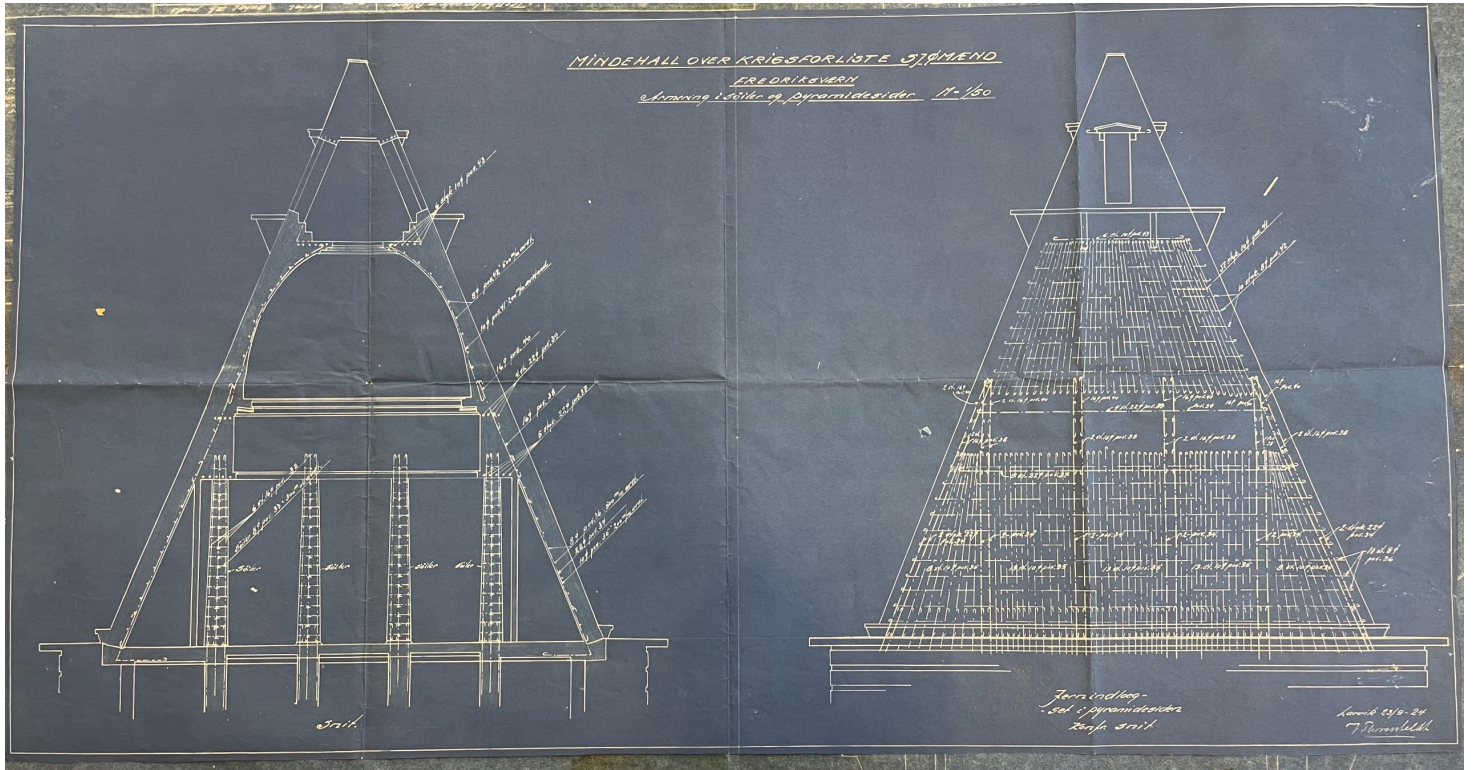
Figur 12: Armering av Minnehallen. Foto av Bjercke og Eliassen.
Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

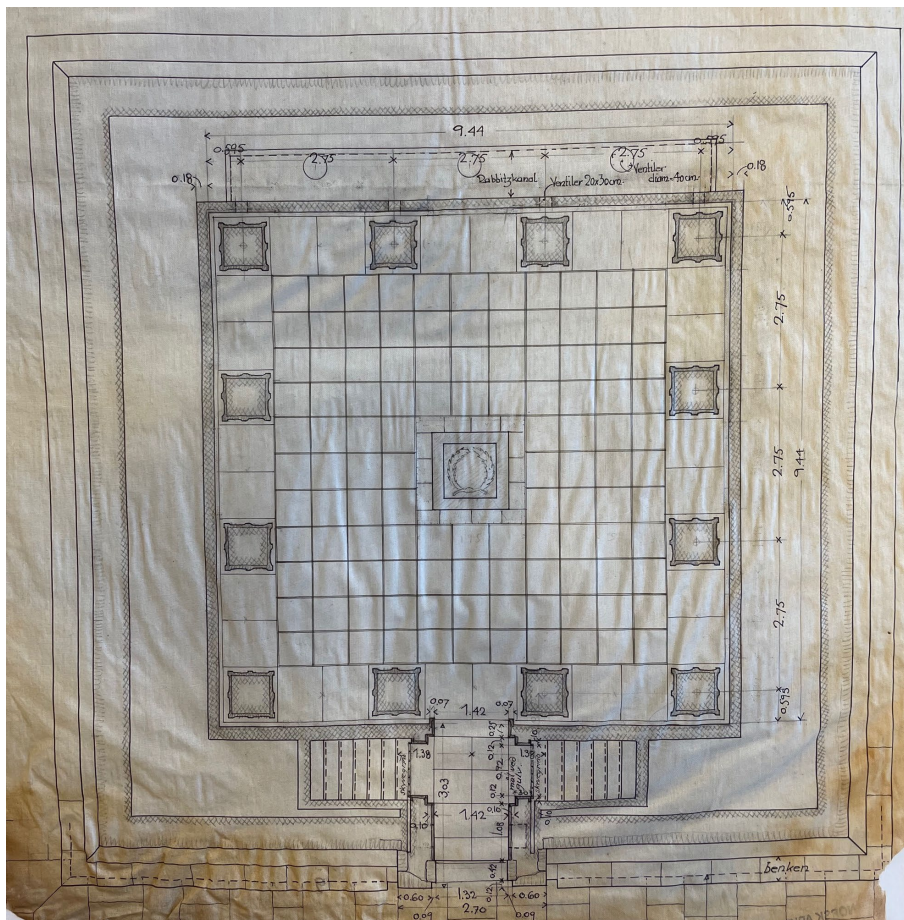
Figur 13: Byggeplassen. Foto av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 14: Foto av Minnehallen med skisse. Foto og skisse av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 15: Snitt av Minnehallen som viser den planlagte armeringen av Minnehallen og søylene. Tegning av Byggmester Thorenfeldt. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

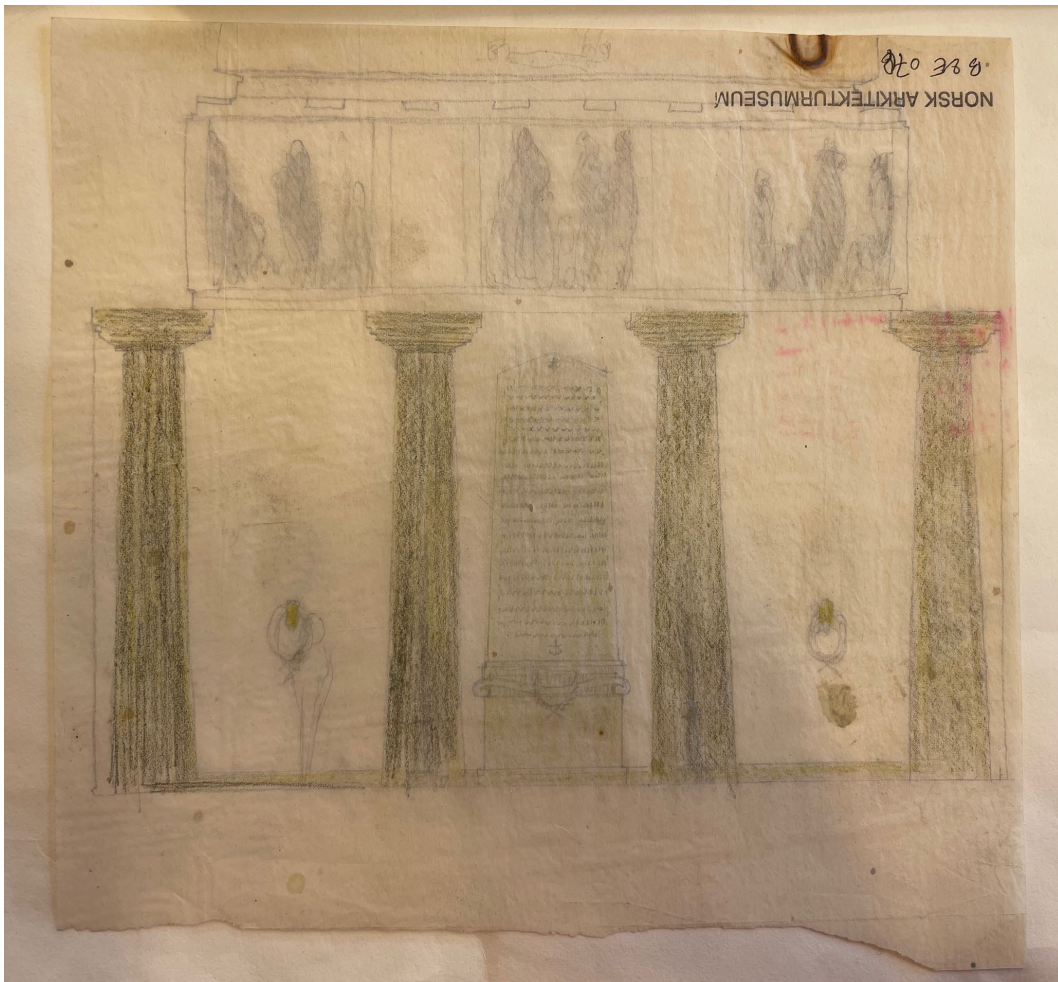
Figur 16: Plantegning. Tegning av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 17: Interiør, hallen. Tegning: Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 18: Minnehallens eksteriør med rekkverk i bronse. Eget foto

Figur 19: Skisse av Minnehallens interiør før budsjett endringene. Viser søylene tenkt i grønn kleberstein og marmorplate med innrissede navn. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 20: Hallens søyler i betong. Eget foto

Figur 21: Snitt av Minnehallen. Viser planlagt plass til fremtidig relieff. Tegning av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 22: Skisser av interiør. Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Den norske handelsflaates tap av skibe og menneskeliv under krigen.

August 1914 – juni 1919.

Tap av skibe og menneskeliv ved krigens begyndelse under krigen.

År	Skibe		Menneskeliv	
	Antal	Skibe	Antal	Menneskeliv
1914	1	1	1	1
1915	2	2	2	2
1916	3	3	3	3
1917	4	4	4	4
1918	5	5	5	5
1919	6	6	6	6
Totalt	17	17	17	17

De krigsforstyrrede skibe havde efter krigens begyndelse følgende udrykning:

Skibets navn	Skibets art	Skibets størrelse	Skibets værdi	Skibets destination
1. Skib	Handelskøbe	1000 tons	100.000 kr.	Oslo
2. Skib	Handelskøbe	1200 tons	120.000 kr.	Bergen
3. Skib	Handelskøbe	1500 tons	150.000 kr.	Trondheim
4. Skib	Handelskøbe	1800 tons	180.000 kr.	Ålesund
5. Skib	Handelskøbe	2000 tons	200.000 kr.	Stavanger
6. Skib	Handelskøbe	2500 tons	250.000 kr.	Kristiansund
7. Skib	Handelskøbe	3000 tons	300.000 kr.	Larvik
8. Skib	Handelskøbe	3500 tons	350.000 kr.	Haugesund
9. Skib	Handelskøbe	4000 tons	400.000 kr.	Århus
10. Skib	Handelskøbe	4500 tons	450.000 kr.	København
11. Skib	Handelskøbe	5000 tons	500.000 kr.	London
12. Skib	Handelskøbe	5500 tons	550.000 kr.	Amsterdam
13. Skib	Handelskøbe	6000 tons	600.000 kr.	Bruxelles
14. Skib	Handelskøbe	6500 tons	650.000 kr.	Paris
15. Skib	Handelskøbe	7000 tons	700.000 kr.	Lissabon
16. Skib	Handelskøbe	7500 tons	750.000 kr.	Lisabon
17. Skib	Handelskøbe	8000 tons	800.000 kr.	Madagaskar

Figur 23: Minneplate i krypten. Eget foto

Figur 24: Stol. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

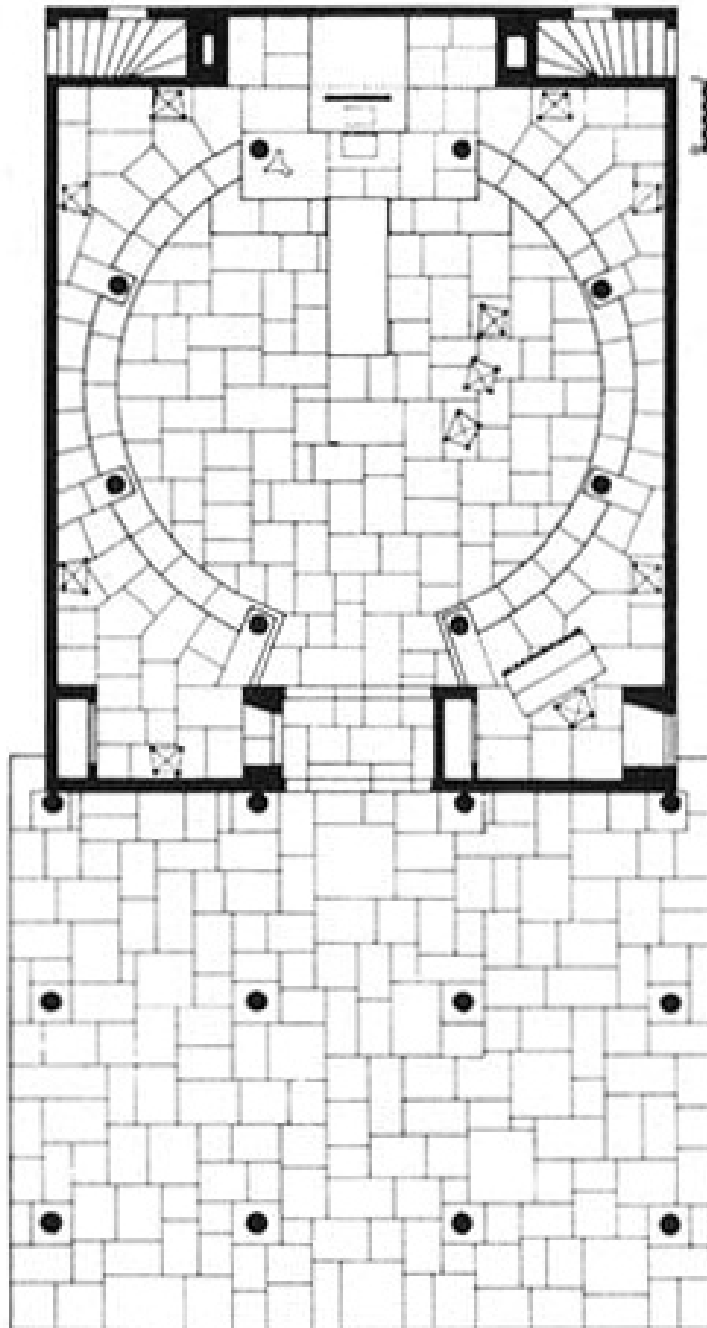
Figur 25: Lysinfall og taklampe, hallen. Eget foto

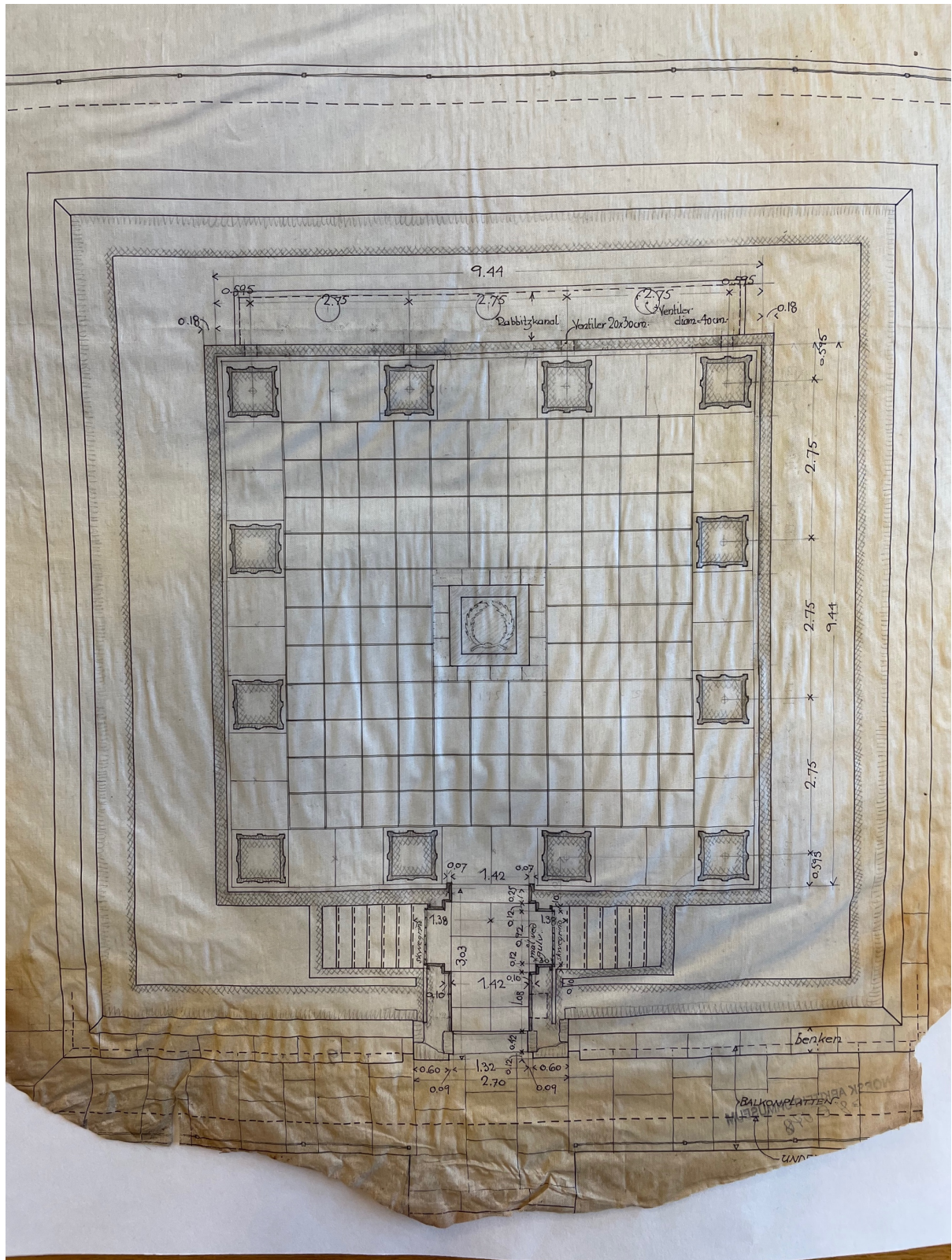
Figur 26: Krypten, sarkofag og skulptur. Eget foto

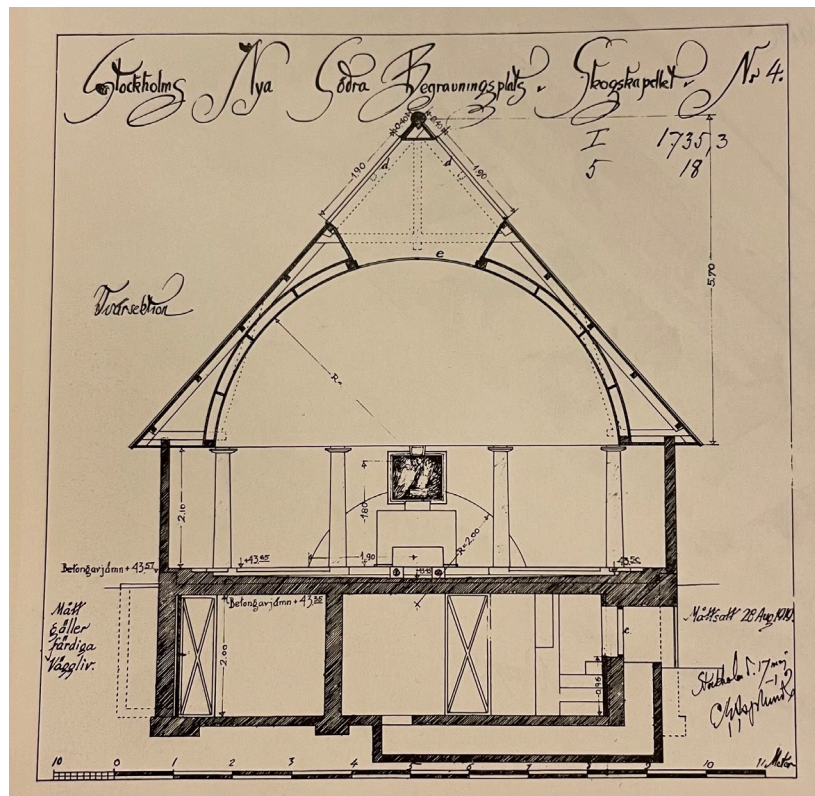
Figur 27. Skogskapellet. Gunnar Asplund, 1918-1920

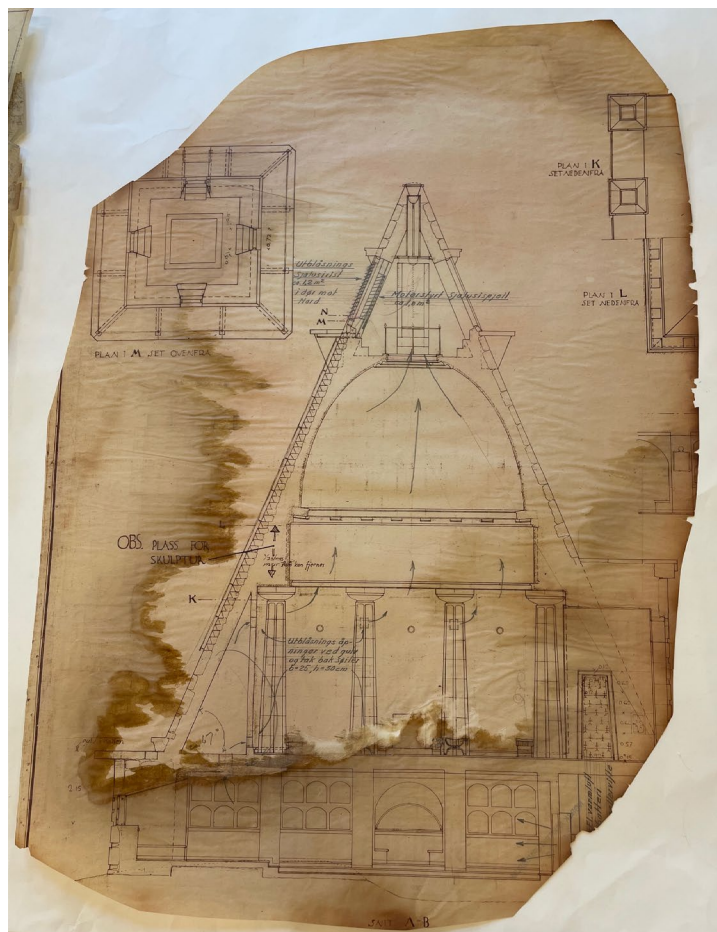
Figur 28: Skogskapellet. Gunnar Asplund, plan. 1918-1920

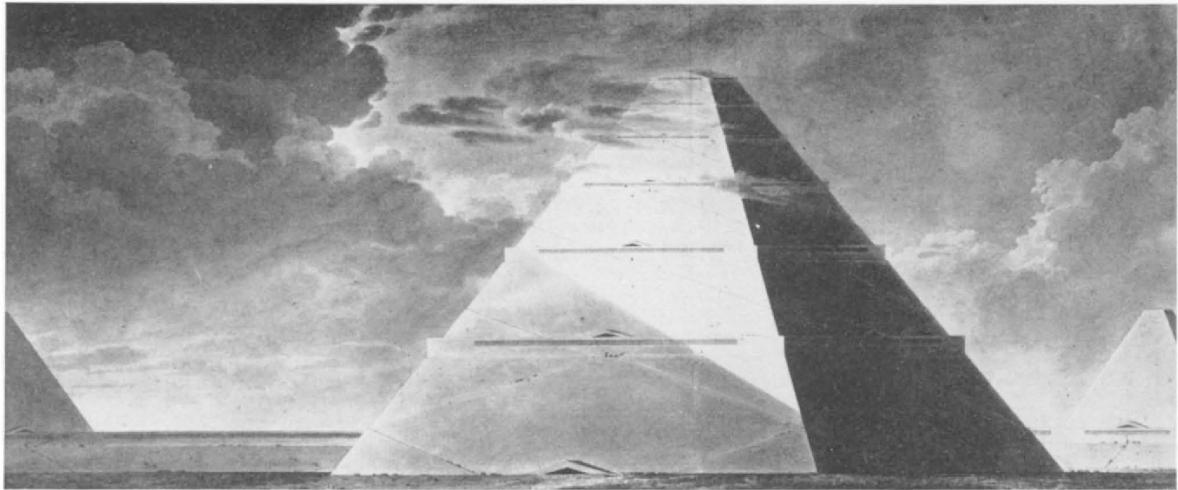
Figur 29: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, plantegning av hallen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

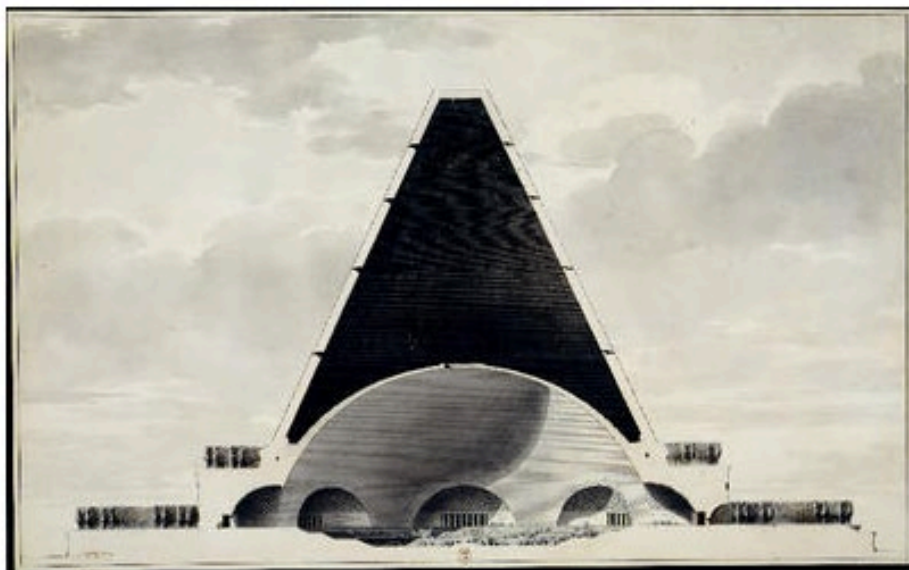
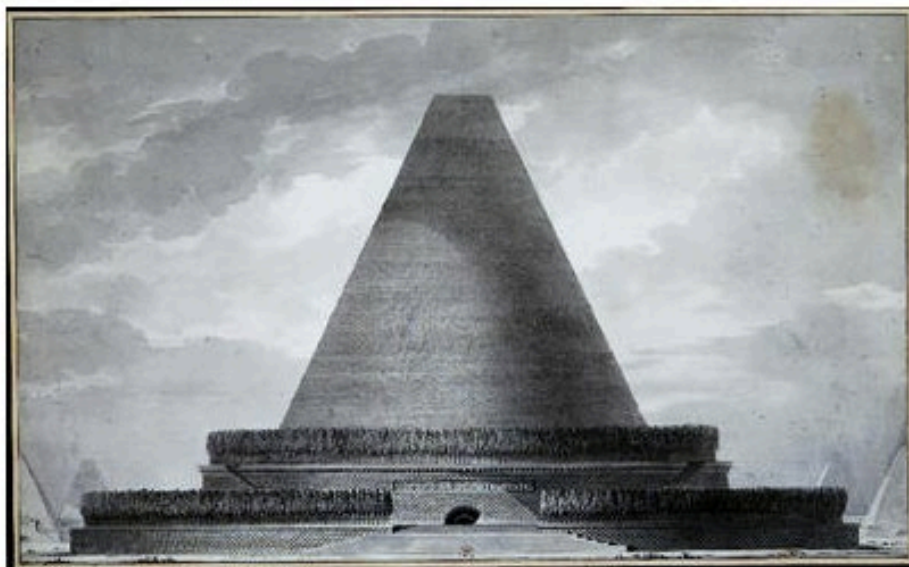
Figur 30: Skogskapellet. Gunnar Asplund. Snitt. Ukjent årstall

Figur 31: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, tegning. Snitt. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 32: Etienne Louis Boullée. Pyramide monument

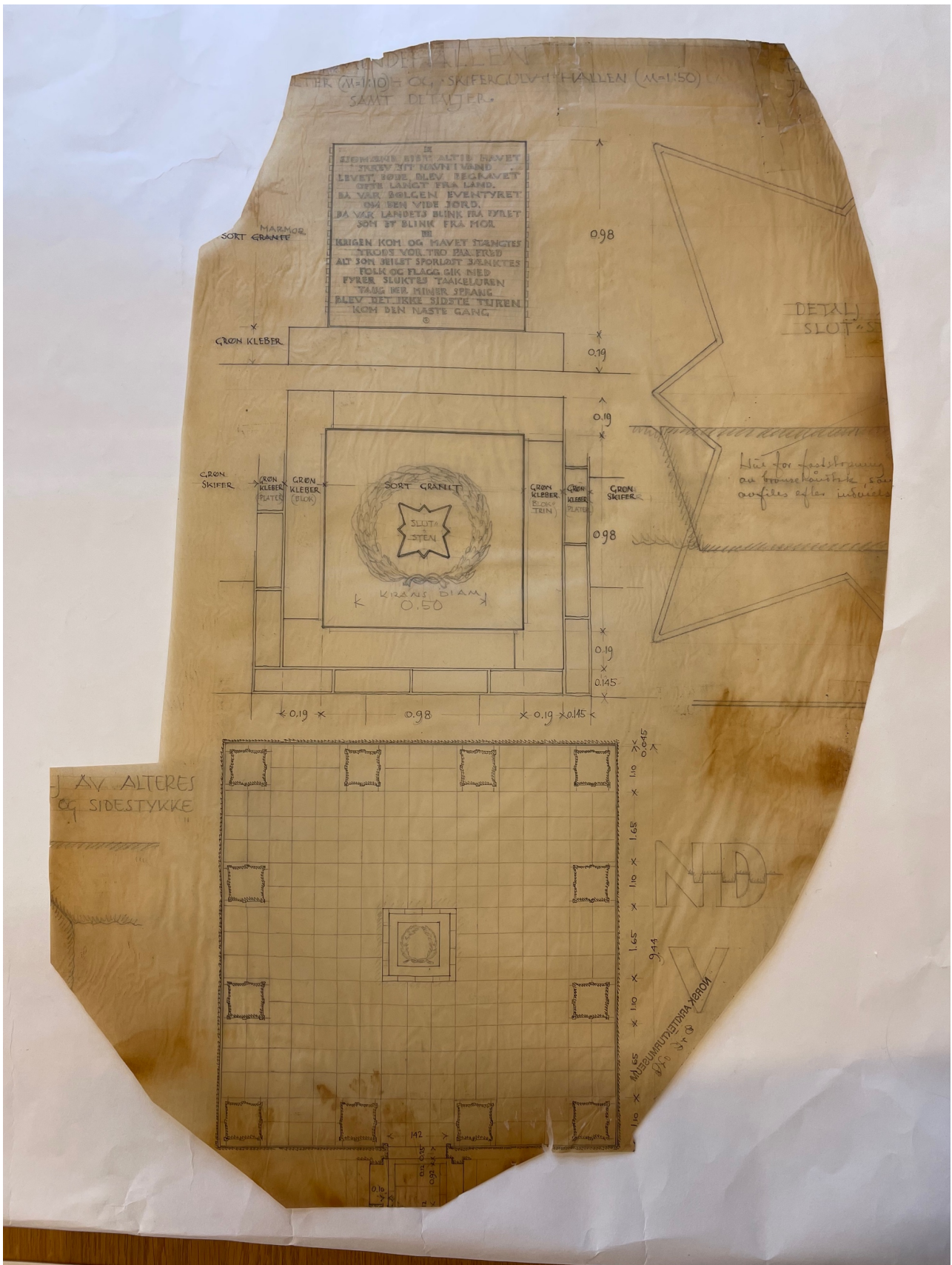
Figur 33: Etienne Louis Boullée. Pyramide monument

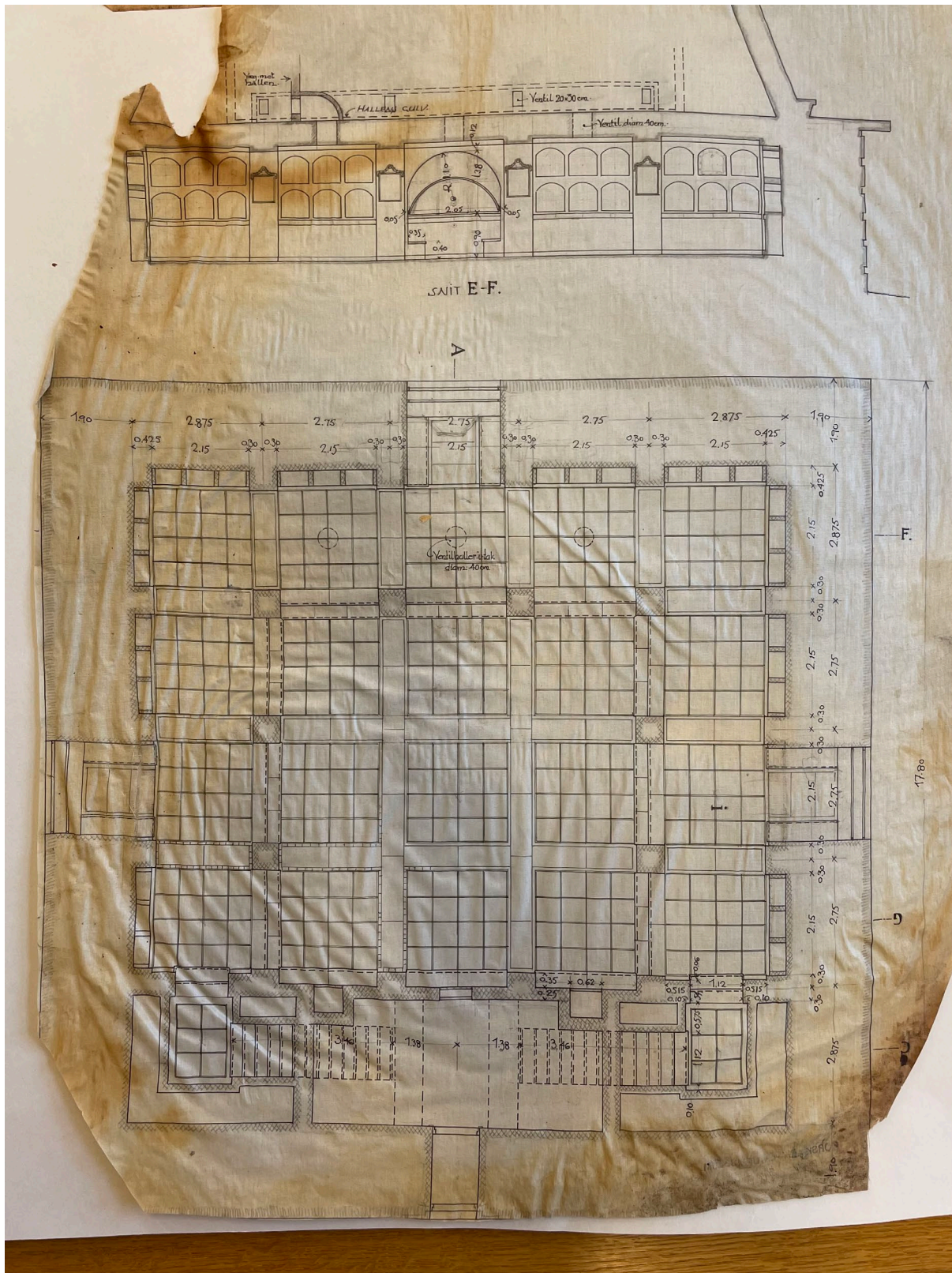
Figur 34: Minnehallen, eksteriør. Eget foto

Figur 35: Fotografi av fakkell, ukjent fotograf. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 36: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, tegning. Plantegning av hall og alter. Studialesen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 37: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, tegning. Plantegning av krypten . Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 38: Kuppel, lysinnfall og lampe. Hall. Eget foto

Figur 39: Kuppel og frise. Eget foto

Figur 40: Alter. Hall. Eget foto

Figur 41: Krypt. Mot dypet, Skulptur av Nicolai Schöll. 1938. Eget foto

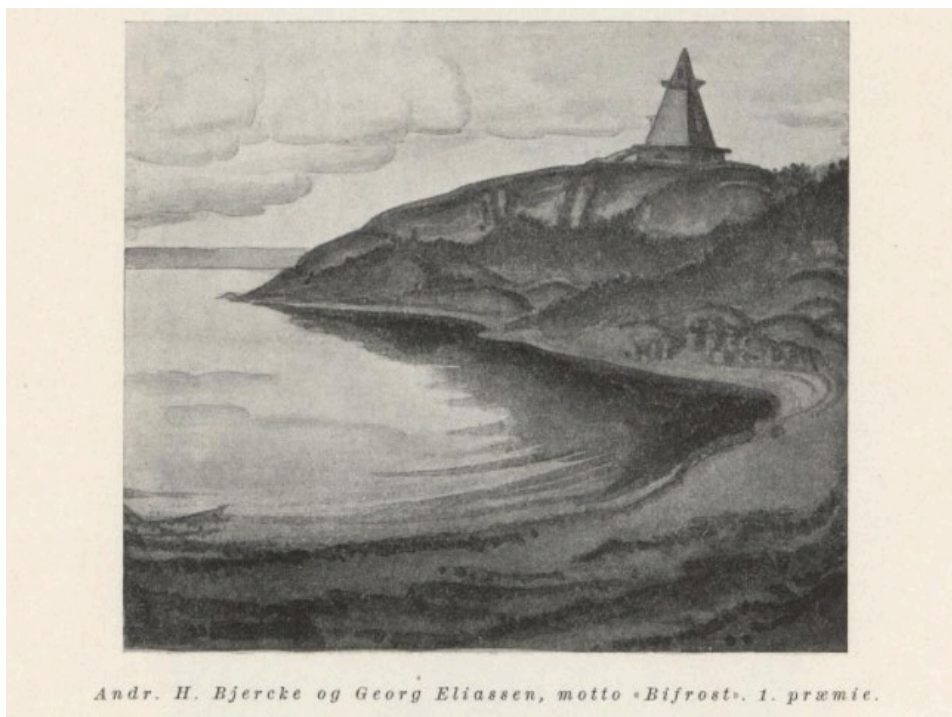
Figur 42: Sarkofag. Bjørcke og Eliassen, skisse av sarkofag (kiste). Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Figur 43: Minnehallen sett fra Citadell øya. Bjercke og Eliassen, fotografi og skisse. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

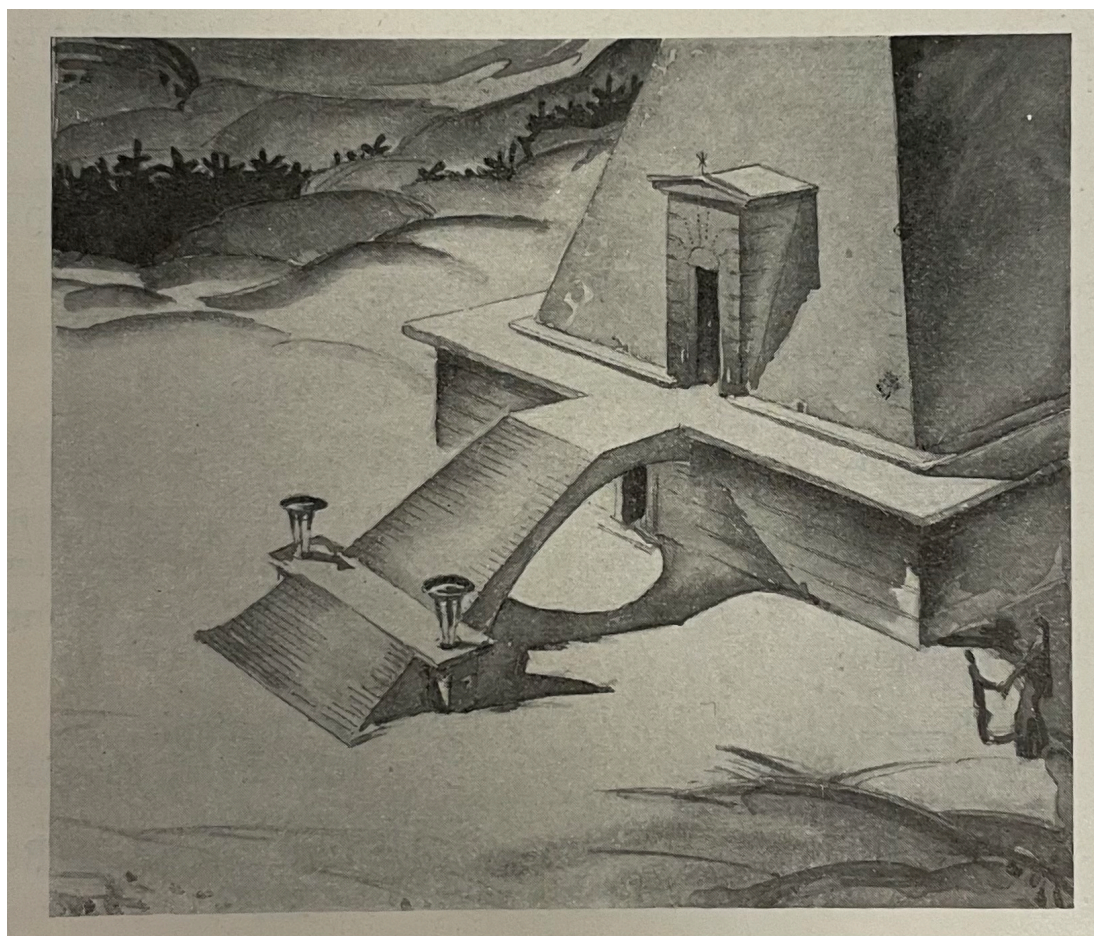

Figur 44: Minnehallen sett fra havet. Bjercke og Eliassen, fotografi og skisse. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

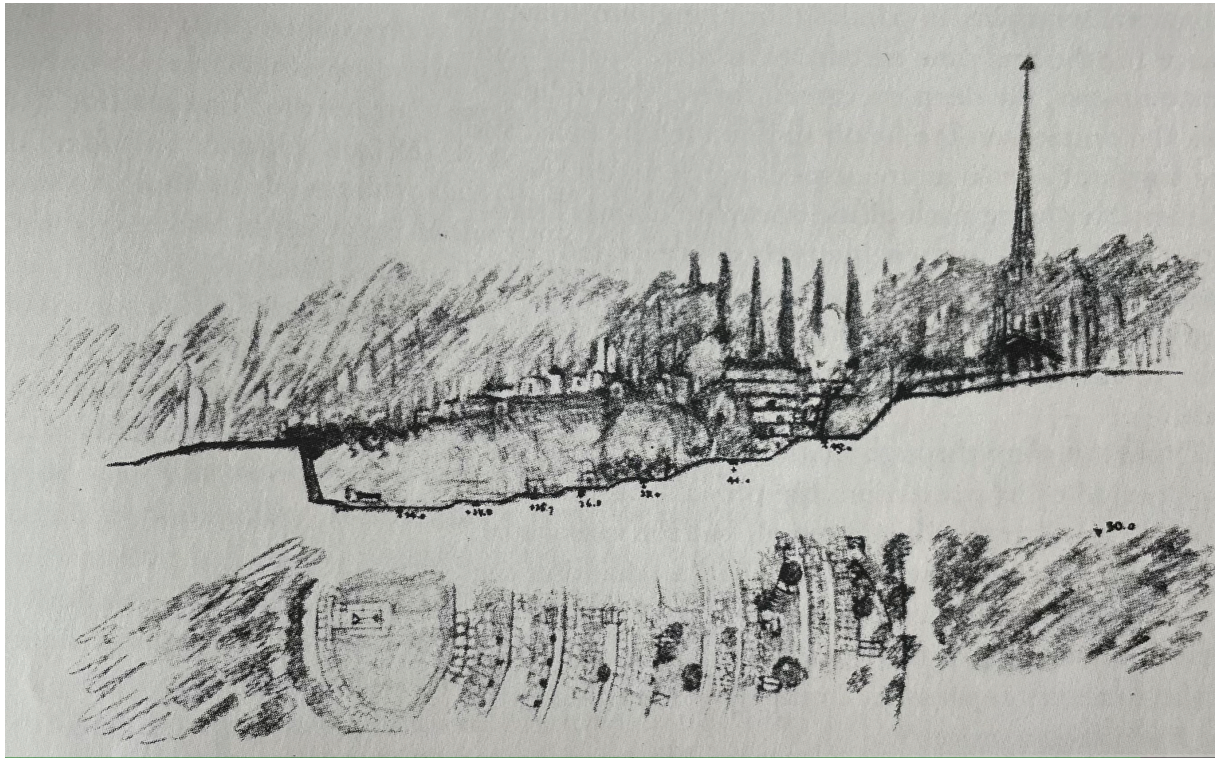

Andr. H. Bjercke og Georg Eliassen, motto «Bifrost». 1. præmie.

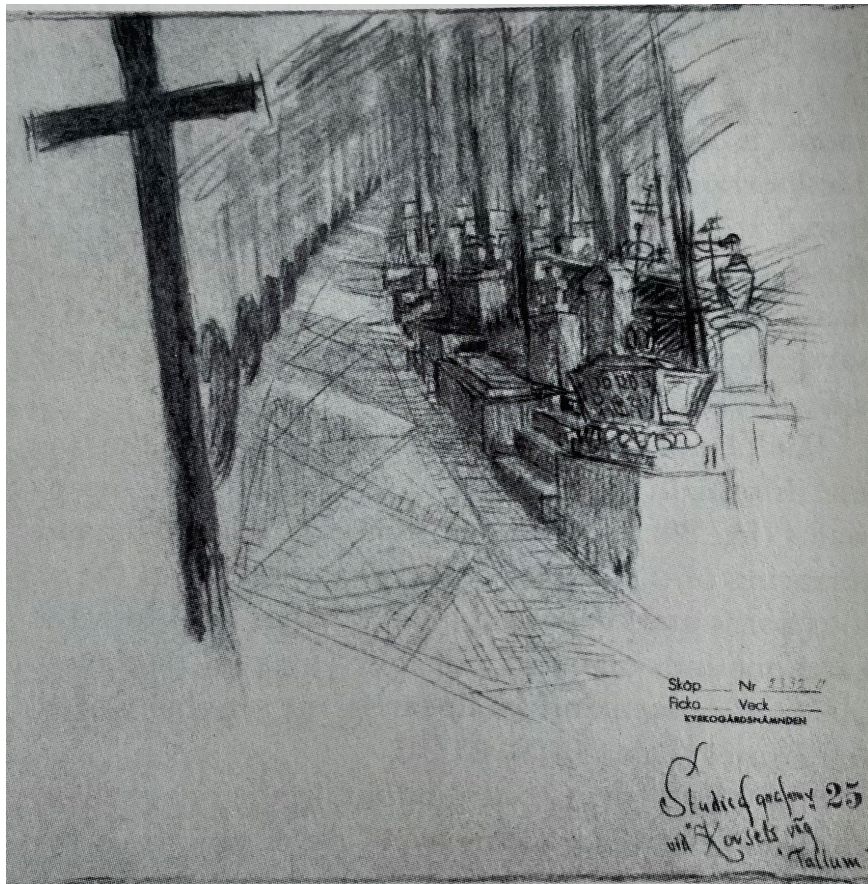
Figur 45: *Bifrost*. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransetkast. Festskrift for Minnehallen. 1924

Figur 46: *Bifrost*. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransetkast. Festskrift for Minnehallen. 1924

Figur 47: Konkurrans utkast, Skogskriekgården. Asplund med Lewerentz. "The Vally". 1915

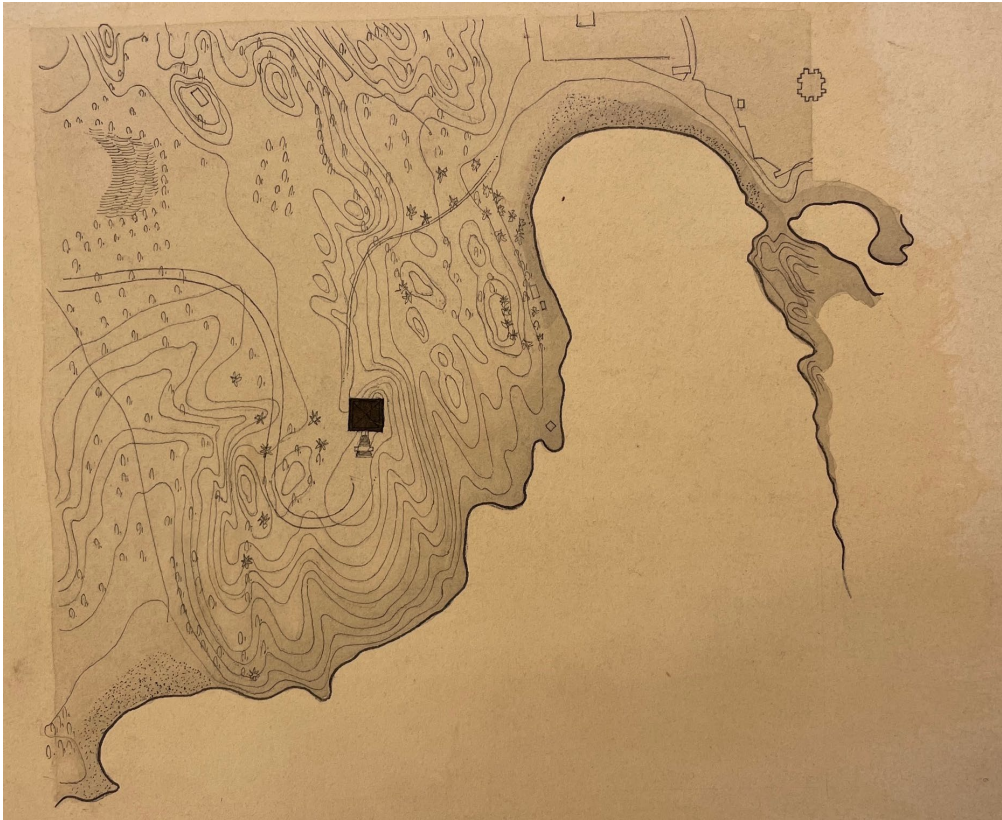
Figur 48: Konkurrans utkast, Skogskirkegården. Asplund. "The Way of the Cross". 1915

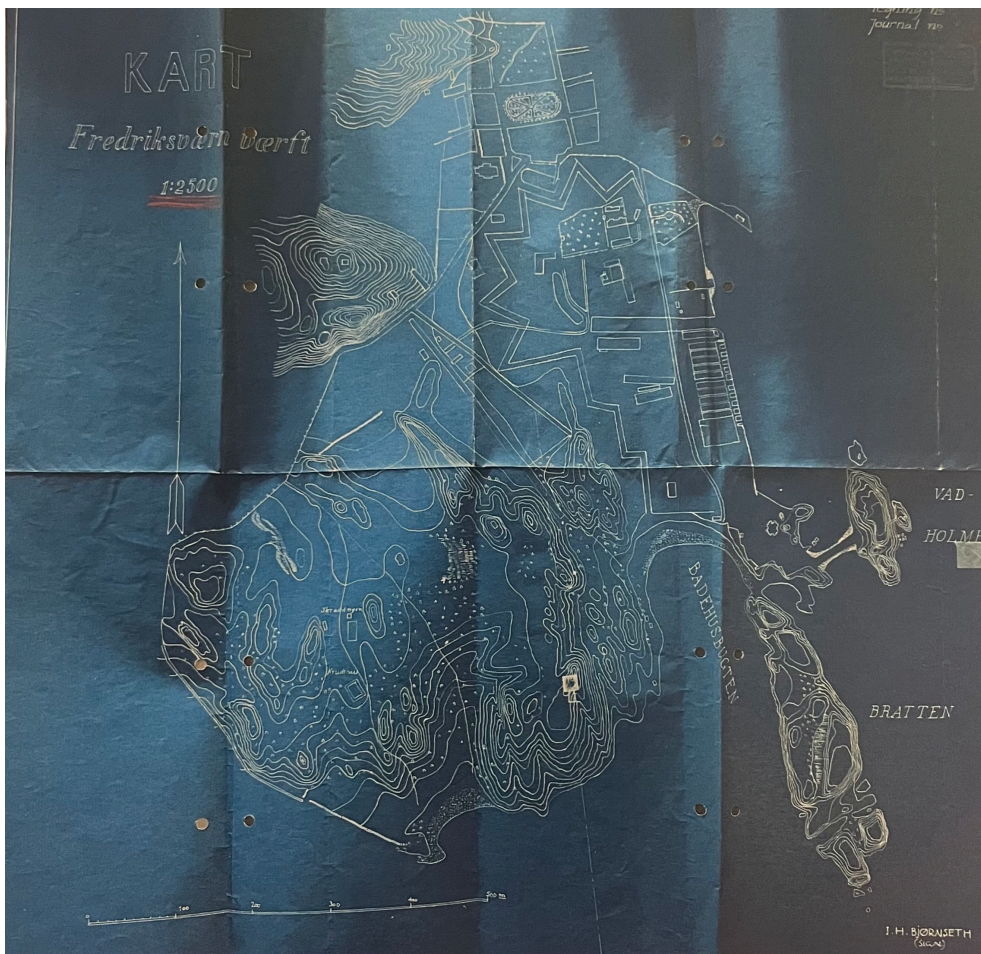
Figur 49: Blokkhus, Stavern. 1788-1790

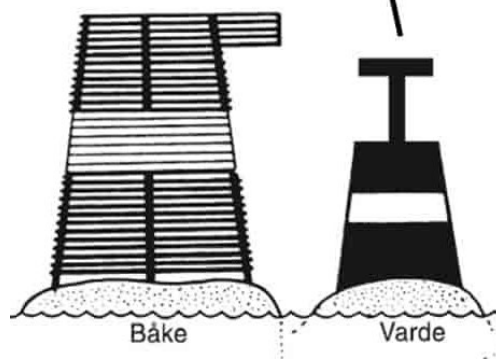
Figur 50: Stavern fort. Citadelloya, ca.1685

Figur 51: Situasjonsplan av Kruttåmkollen. Bjercke og Eliassen. Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Ukjent årstall

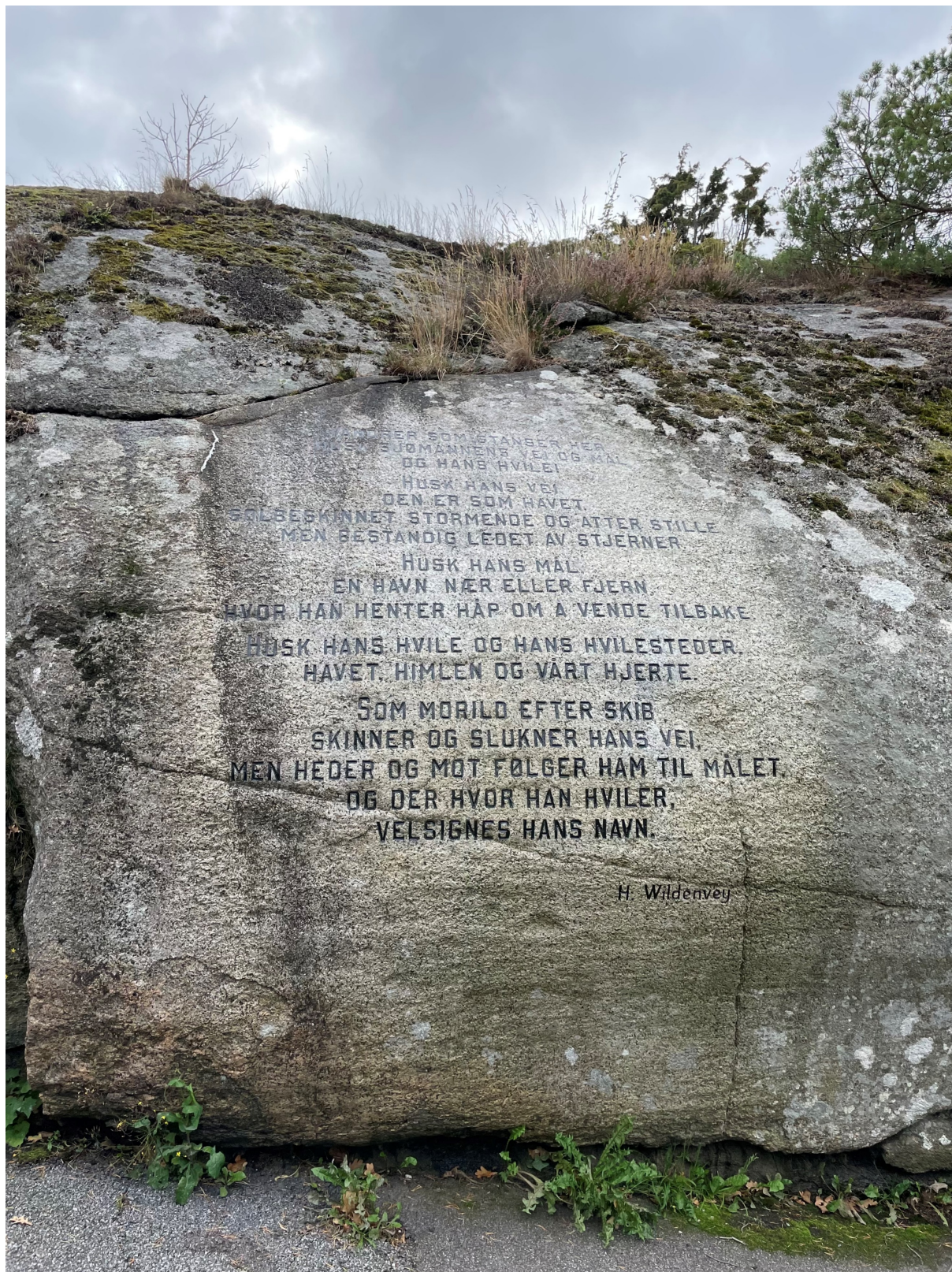
Figur 52: Kart over Fredriksvern verft. J.H. Bjørnseth. Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Ukjent årstall

Figur 53: Sjømerker. Norvald Kjærstad. Norvald Kjærstad, lisens CC BY SA 3.0

Figur 54: Utsikt mot Stavern Fort og Blokkhus fra Minnehallen. Eget foto

Figur 55: Diktet til Herman Wildenvey i fjellveggen ved Minnehallen. Eget foto

Liste over figurer

Fig. 1: Adolf Loos, Dvorak mausoleum 1921,

https://en.wikipedia.org/wiki/Adolf_Loos%27s_Dvo%C5%99%C3%A1k_mausoleum#/media/File:Adolf_Loos's_Dvo%C5%99%C3%A1k_mausoleum.jpg

Fig. 2: Adolf Loos, Dvorak mausoleum, 1921. Snitt, plan og perspektiv

<https://64.media.tumblr.com/29cc01dfeb1557764e8737d750d7bce8/8ad029d2e86b5b27-de/s400x600/e52f05defe714d01f9f9525247a709db196f7108.png>

Fig. 3: Bifrost. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurranseskisse, plan og snitt. Festskrift for Minnehallen. 1924

Fig. 4: : Bifrost. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurranseskisse. Festskrift for Minnehallen. 1924

Fig. 5: Bifrost. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurranseskisse, interiør. Festskrift for Minnehallen. 1924

Fig. 6: Terje Viken. 2. Premie, John Ellefsen og Finn Bryn. Konkurranseskisse. Byggekunst 1923

Fig. 7: Terje Viken. 2. Premie, John Ellefsen og Finn Bryn. Konkurranseskisse, plantegning. Byggekunst 1923

Fig. 8: Terje Viken. 2. Premie, John Ellefsen og Finn Bryn. Konkurranseskisse, snitt. Festskrift for Minnehallen. 1924

Fig. 9: Mot havet. 3. Premie, Jacob Holmgren. Konkurranseskisse. Byggekunst 1923

Fig. 10: Munkholmen Festningsanlegg (1659-1707). Riksantikvaren.

<https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2019/12/Statsbygg-Munkholmen.jpg>

Fig. 11: Forskalling av hallens søyler. Foto av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 12: Armering av Minnehallen. Foto av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 13: Byggeplassen. Foto av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 14: Foto av Minnehallen med skisse. Foto og skisse av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 15: Snitt av Minnehallen som viser den planlagte armeringen av Minnehallen og søylene. Tegning av Byggmester Thorenfeldt. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 16: Plantegning. Tegning av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 17: Interiør, hallen. Tegning: Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 18: Minnehallens eksteriør med rekkverk i bronse. Eget foto.

Fig. 19: Skisse av Minnehallens interiør før budsjett endringene. Viser søylene tenkt i grønn kleberstein og marmorplate med innrissede navn. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 20: Hallens søyler i betong. Eget foto

Fig. 21: Snitt av Minnehallen. Viser planlagt plass til fremtidig relieff. Tegning av Bjercke og Eliassen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 22: Figur 22: Skisser av interiør. Bjercke og Eliasse. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 23: Minneplate i krypten. Eget foto

Fig. 24: Stol. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 25: Lysinfall og taklampe, hallen. Eget foto

Fig. 26: Krypten, sarkofag og skulptur. Eget foto

Fig. 27: Skogskapellet. Gunnar Asplund, 1919-1920.
https://live.staticflickr.com/6077/6066421271_9c49e381cf_b.jpg

Fig. 28: Skogskapellet. Gunnar Asplund, plan. 1919-1920. <https://archeyes.com/woodland-cemetery-in-stockholm-erik-gunnar-asplund-sigurd-lewerentz/>

Fig. 29: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, plantegning av hallen. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur.

Fig. 30: Skogskapellet. Gunnar Asplund. Snitt, ukjent årstall. (Stuard Werde, The Architecture of Erik Gunnar Asplund. (London: MIT Press) 1980)

Fig. 31: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, tegning. Snitt. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 32: Etienne Louis Boullée. Pyramide monument.
https://64.media.tumblr.com/tumblr_ltualnblc61qe0nlvo1_500.jpg

Fig. 33: Etienne Louis Boullée. Pyramide monument. <http://maddisoncolvin.com/blog>

Fig. 34: Minnehallen, eksteriør. Eget foto.

Fig. 35: Fotografi av fakkell, ukjent fotograf. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 36: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, tegning. Plantegning av hall og alter. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 37: Minnehallen. Bjercke og Eliassen, tegning. Plantegning av krypten . Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 38: Kuppel, lysinnfall og lampe. Hall. Eget foto

Fig. 39: Kuppel og relieff. Eget foto.

Fig. 40: Alter. Hall. Eget foto

Fig. 41: Krypt. Mot dypet, Skulptur av Nicolai Schøll. 1938. Eget foto

Fig. 42: Sarkofag. Bjercke og Eliassen, skisse av sarkofag (kiste). Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 43: Minnehallen sett fra Citadell øya. Bjercke og Eliassen, fotografi og skisse. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 44: Minnehallen sett fra havet. Bjercke og Eliassen, fotografi og skisse. Studiesalen, Nasjonalmuseet – Arkitektur. Ukjent årstall

Fig. 45: Bifrost. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransoutkast. Festskrift for Minnehallen. 1924

Fig. 46: Bifrost. 1. Premie, Bjercke og Eliassen. Konkurransoutkast. Festskrift for Minnehallen. 1924

Fig. 47: Konkurrans utkast, Skogskrikegården. Asplund med Lewerentz. ”The Vally”. 1915. (Stuard Werde, The Architecture of Erik Gunnar Asplund. (London: MIT Press) 1980) 31

Fig. 48: Konkurrans utkast, Skogskirkegården. Asplund. ”The Way of the Cross”. 1915. (Stuard Werde, The Architecture of Erik Gunnar Asplund. (London: MIT Press) 1980) 28

Fig. 49: Blokkhus, Stavern. 1788-1790.

<http://www.visitstavern.no/index.cfm?tmpl=medlem&mId=386>

Fig. 50: Stavern fort, Citadelløya.

<http://www.visitstavern.no/index.cfm?tmpl=medlem&mId=384>

Fig. 51: Situasjonsplan av Kruttårnkollen. Bjercke og Eliassen. Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Ukjent årstall

Fig. 52: Kart over Fredriksvern verft. J.H. Bjørnseth. Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennenes Minnehall. E- Saksarkiv. Ukjent årstall

Fig. 53: Sjømerker. Norvald Kjærstad. Norvald Kjærstad, lisens CC BY SA 3.0
<https://snl.no/sj%C3%B8merker>

Fig. 54: Utsikt mot Stavern Fort og Blokkhus fra Minnehallen. Eget foto

Fig. 55: Diktet til Herman Wildenvey i fjellveggen ved Minnehallen. Eget foto

Litteraturliste

Aarekol, Lena

Innvandrermonumentet/kvenmonumentet i Vadsø, kollektivt minne og minnested. Rapport fra seminaret "kvener og skogfinner i fortid og nåtid". Skriftserie for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø. Tromsø: Trykkeriet HSL-Fakultetet. 2009

Arntzen, Jon Gunnar

Norsk biografisk leksikon. Bind 1. Oslo: Kunnskapsforlaget. 1999

Arntzen, Jon Gunnar

Norsk biografisk leksikon. Bind 2. Oslo: Kunnskapsforlaget. 2000

Berg, Roald

Norge på egenhånd. Oslo: Universitetsforlaget 1995

Bergdoll, Barry

European Architecture 1750-1890. Oxford: Oxford University Press, 2000

Bilsel, Can.

Architecture and the Social Frameworks of Memory: A postscript to Maurice Halbwachs' "Collective Memory". International Journal of Architecture & Planning. Vol. 5, Issue 1, pp: 01-9. 30 june 2017

Colquhoun, Alan

Modern Architecture. New York: Oxford University Press 2002.

Cornell, Elias

Ragnar Östberg, Svensk arkitekt. Stockholm: Byggmästerens forlag. 1965

Det Nasjonale Gamlethjem for Sjømænd i Fredriksvern

Mindehallen. Festskrift. Kristiania: Centraltrykkeriet, 1924

Egeland, John O.

Kongeveien. Norsk skipsfart fra århundreskiftet til annen verdenskrig. Oslo: Aschehoug. 1973

Eriksen, Anne

"Krig, minner og minnesmerker". Arr. Idéhistorisk tidskrift, vol. 16 Nr. 2/3: 63-71. 2004

Eriksson Eva

Den moderna stadens födelse, Svensk arkitektur 1890-1920. Stockholm: Ordfronts förlag. 1990

Eriksson, Eva

Den moderna staden tar form, arkitektur och debatt 1910-1935. Stockholm: Ordfronts Förlag. 2001

- Furre, Berge
Norsk historie 1905-1940. Oslo: Samlaget 1982
- Førde, Anniken, Britt Kramvig, Nina Gunnerud Berg og Britt Dale red.
Å finne sted, Metodologiske perspektiver i stedsanalyser. Bergen: Fagbokforlaget. 2015
- Gjendem, Camilla
Fra norsk arkitekturmuseums tegningsamling: Arkitektene Bjercke og Eliassen. Arkitektur i Norge : Årbok. Redaktør Ulf Grønvold m.fl. Norge: Valdres Trykkeri A/S. 1997
- Guggenheim, Michael
"Building memory: Achitecture, networks and users". Memory Studies. Vol 2(1). 39-53, 2009.
- Halbwachs, Maurice
On Collective Memory. Chicago og London: The University of Chicago Press. 1992
- Hoel, Kari
Monumentalarkitektur i Oslo, fra kongens slott til kunnskapens tempel. Bergen: Vigmostad og Bjørke AS. 2008
- Jerman, Gunnar
Vår ære vår avmakt. Oslo: Aschehoug 2016
- Johnsen, Espen
Nordisk impuls, til romerske palasser. Utenlandsk påvirkning på norsk nyklassisisme. Norsk Arkitekturmuseum Årbok. Norge: BONYTT A/S. 1994
- Johnsen, Espen
Det moderne hjemmet 1910-1940: fra nasjonal tradisjonalisme til emosjonell funksjonalisme: utvalgte villa- og møbelprosjekter av åtte norske arkitekter. Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet Universitetet i Oslo. 2002
- Kaufman, Emil
The Revolutionary Architects, Boullée, Ledoux, and Lequeu. Transactions of the philosophical society, held at Philadelphia for promoting useful knowledge. New Series, Vol. 42, Part 3. Philadelphia: The American Philosophical Society. 1952
- Kverndokk, Kyrre
De kjempet de falt de gav oss alt, om den rituelle bruken av norske krigsminnesmerker. Universitetet i Oslo Institutt for kulturstudier, hovedoppgave i folkloristikk. Universitetet i Oslo, 2000
- Loos, Adolf
On Architecture (Arkitektur, 1910). Selected and introduced by Adolf and Daniel Opel, oversatt av Michael Mitchell. California: Ariadne Press. 2002

- Marthinsen, Thor-Olaf
For Offervilje og Sjømannsdåd, sjømennenes minnehall gjennom 70 år.
 Tilsynskomiteen for Minnehallen v/styret for Det nasjonale aldershjem for sjømenn,
 Stavern.Larvik: ØP-Media, 1996
- Masheck, Joseph
Adolf Loos, the art of architecture. New York: I.B Tauris & Co Ltd. 2013
- Montclos, Jean-Marie Pérouse
Etienne-Louis Boullée (1728-1799), Theoretician of revolutionary architecture.
 London: Thames and Hudson 1974
- Nordberg-Schulz, Christian
Norges kunsthistorie. Mellomkrigstid. Bind 6 (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag) 1983
- Nordberg-Schulz, Christian
Mellom jord og himmel. Oslo: Pax. 1992
- Nordberg-Schulz, Christian
Nattlandene: om byggekunst i Norden. Oslo: Gyldendal. 1993
- Ording, Are
Den første verdenskrig og etterkrigstiden til 1924. Oslo: H. Aschehoug & CO. (W. Nygaard). 1953
- Parmann, Øistein
Herman Major Schirmer og tegneskolen, et stykke norsk arkitekturhistorie. Oslo: Dreyers Forlag A/S. 1986
- Porphyrios, Demetri
Scandinavian Doricism. Danish and Swedish architecture: 1905-1930. Architectural Design 5/6. 1982
- Solvang, Elisabeth
Hedret og glemt. Krigsseilerne fra første verdenskrig og det norske samfunnet.
 (Bergen: Fagbokforlaget) 2020
- Tilley, Christopher
A Phenomenology of Landscape – Places, paths and Monuments. Oxford/Providence, USA: Berg Publishers 1994
- Tostrup, Elisabeth
Architecture and rhetoric.. London: Andreas Papadakis Publisher. 1999
- Tournikiotis, Panayotis
Adolf Loos. New York: Princeton Architectural Press. 1994
- Wrede, Stuart
The Architecture of Erik Gunnar Asplund. London: The MIT Press. 1980

Young, James E

The Texture of Memory, Holocaust Memorials and Meaning. New Haven & London: Yale University Press. 1993

Østbye, Leif

Norsk kunstnerleksikon: bildende kunstnere, arkitekter, kunsthåndverkere. Bind 1 A-G. Oslo: Universitetsforlaget. 1982

Digitale kilder

Forsvarsbygg. ”Fredriksvern verft”

<https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/ostlandet/fredriksvern-verft/> 09.02.2022

Hjort, Ingeborg. Hvorfor minnesteder? En undersøkelse av den minnepolitiske håndteringen av 22.juli-terroren. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*. Vol. 21, Nr. 2-2018, s. 246-268.

<https://www-idunn-no.ezproxy.uio.no/doi/pdf/10.18261/ISSN2000-8325-2018-02-07>

Murphy, Kaitlin M. *Fear and loathing in monuments: Rethinking the politics and practices of monumentality and monumentalization*. University of Arizona, USA: SAGE. 2021. Vol. 14(6)

<https://doi.org/10.1177/17506980211054271>

Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. *Representations*, 1989, No. 26, Special Issue: Memory and Counter Memory. University of California Press. 19

<http://www.jstor.org/stable/2928520>

Nordnorge.com. ”Heksemonumentet i Vardø er til minne om 91 ofre for hekseprosessene”.

<https://nordnorge.com/artikkel/heksemonumentet-i-vardo-er-til-minne-om-91-ofre-for-hekseprosessene/> 29.05.2022

Nyhus, Per. *Larvik A-Å*. *Østlands-posten*, 1999. 96

[https://www.nb.no/items/fb1fd164ccda2c094b1a6d7adeb68188?page=99&searchText=wilde nvey](https://www.nb.no/items/fb1fd164ccda2c094b1a6d7adeb68188?page=99&searchText=wilde%20nvey)

Rygh, Per. Ivar Næss. *Store norske leksikon*.

https://snl.no/Ivar_N%C3%A6ss 09.03.2022

Moe, Åse Torvanger. Waldemar Hansteen. *Store norske leksikon*.

https://nkl.snl.no/Waldemar_Hansteen 09.03.2022

Scully, Vincent Jr. *The Earth, the Temple, and the Gods. Greek Sacred Architecture*.

Addenda. *Journal of the Society of Architectural Historians*. May, 1964, Vol. 23, No. 2.

(University of California Press on behalf of the Society of Architectural Historians. 89

https://www-jstor-org.ezproxy.uio.no/stable/pdf/988163.pdf?refreqid=excelsior%3A46c46eaaf659153e11087843e0302df1&ab_segments=&origin=

Stavernguiden, ”Blokkhusene”

<http://www.stavernguiden.no/blokkhusene.html> 14.04.2022

Sjømannskirken. Nasjonens helter.
<https://www.sjomannskirken.no/tidslinje/1917/> 02.02.2022

Store Norske Leksikon, s.v. ”Gunnar Asplund”. Av Eirik T. Bøe
https://snl.no/Gunnar_Asplund 01.05.2022

Store norske leksikon, s.v. ”Stavern Fort” av Erlend Hammer.
https://snl.no/Stavern_fort 14.04.2022

Store norske leksikon, s.v. ”Ivar Næss” av Per Rygh.
https://snl.no/Ivar_N%C3%A6ss 09.03.2022

Arkiv

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Dokument (beskrivelse av Minnehallens tilblivelse fra start til slutt). 3. Ukjent utgivelses år.

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Minnehallkomiteen til Arkitektenes Landsforbund. 1922

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Minnehallkomiteen til Hr. Fyrvokter. Kristiania 29.11.1922

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Hr. Fyrvokter til Minnehallkomiteen. 08.12.1922

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Det originale programmet for: ”arkitekt konurance om en mindehall over krigsforliste sjømænd, paa kruttårnskollen ved Fredriksvern”. Arkitektenes Landsforbund. 1923

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.07.1924

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 21.05.1924

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Skipsreder Petter A. Hansen til formann Eivind Tønnesen. Ukjent dato

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Eivind Tønnesen til Skipsreder Petter A. Hansen. Ukjent dato

Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Skriver, ”Minnehallen ved Fredriksvern – til minde om de norske skibe ved krigsforlis omkomne sjømenn under verdenskrigen 1914-1918”. Ukjent årstall og forfatter

Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 03.05.1926

Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 04.12.1923

Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Bjercke og Eliassen til Aktieselskapet Johs. Grønseth & Co. Skøyen. 07.05.
ukjent årstall

Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Byggekomiteen til bildehugger Carl E. Paulsen. 24.11. ukjent årstall

Arkivet freds- og menneskerettighetscenter. Sjømennesenes Minnehall. E- Saksarkiv.
Brev fra Bjercke og Eliassen til Byggekomiteen. 14.04.1926